

**THERMO-
GRAPHIA
BUDENSIS,**

S E U

**SCRUTINIUM PHYSICO-
MEDICUM AQUARUM
MINERALIUM
BUDÆ
SCATURIENTIUM,**

De

Earum Origine, Situ, Antiquitate, Nume-
ro, Mineralibus, Virtutibus & usu Medico, tam in-
terno, quàm externo, per frequentia Mechanico - Spagyrica ex-
perimenta & multiplices easque proprias per novemdecim nunc
annorum decursum observationes Medico-Theoretico-
Præcticas elaboratum & bono publico

in lucem datum

PER

D. LAURENTIUM STOCKER,
Philosophiæ & Medicinæ Doctorem Sacræ Cæs. Regiæ-
que Catholicæ Majestatis Præsidii ac Regiæ Liberæ Metro-
politane Civitatis quondam Physicum ordinarium.

B U D Æ,

Typis Joannis Georgii Nottenstein, M. DCC. XXIX.

ILLUSTRISSIMO DOMINO
DOMINO

FERDINANDO
ANTONIO

Libero Baroni à Laffert Sacratissimæ Cæsareæ Regiæque Majestatis J. Cameræ Hungaricæ Seniori Consiliario ejusdemque Cameræ Vice-Præsidi, &c.

Nec non

SPECTABILI, AC MAGNIFICO
DOMINO

JOSEPHO HUNNYADI
DE CSERENYE

Sacræ Cæsareo Regiæque Majestatis J. Cameræ Hungaricæ Consiliario &c.

Dominis Dominis nobis Gratosissimis.

Illustrissime Domine Baro ,
Spectabilis , ac Magnificæ Domine ,
Domini nobis gratiosissimi !

Ecundò prodit liber hic, sed sub auspiciis vestris Patroni gratiosissimi ! omine verè secundo prodire amat, tum, ut per gratiam vestram magis placeat Lectori, prositque tandem, cum etiam, ut habeat, per quos contra Adversarios potentiùs protegatur. Et utrùmque certò feliciter se obtinuisse lætabitur, si in eo supra titulata Dominationes vestræ sibi complacere dignabuntur ; Quem igitur, ut gratiosè admittere, atque insimul favere velint, demissè instat, qui eum, Thermographiam hanc nempe Budensem, nominibus vestris ex debito humillimè offert, dedicatque.

Illustrissimæ, nec non spectabilis,
ac Magnificæ, Dominationum
vestrarum.

Humillimus
Magistratus Budensis.

AUTHORIS PRÆFATIO AD LECTOREM.

Lrat Hierosolymis Piscina probatica, hebraicè: Bethsaida dicta, quod nomen interpretatur ab Hieronymo Laureto; domus, seu locus effusionis, idque ex ed, quod in locum illum multis undique subterraneis ductibus aqua diffusa in piscina colligerentur, quod vocabulum sic sentiente prædicto Laureto ad omnes aquas in stagnum collectas, sive frigida sint, sive calida, extenditur. Hæc piscina quinque habet porticus, sive ædes fornicatas, in quibus ægrotantes se sanitatis causâ loturi demittebant, quod affirmat Cyrillus inquit: erant circa stagnum quinque porticus propter pauperum, ægrotumque comoditatem, qui sanitatis recuperandæ causâ, illuc se recipiebant, & sanabantur per virtutem aqua, huic per commotionem, seu, ut alii volunt, per turbationem ab Angelo factam, Divinitus inditam. Similis prædicto Bethsaida Regia Buda Hungariæ Metropolis omnino dici meretur, ad hanc namque felicissimam Civitatem per ductus subterraneos aqua salutare, non quidem divinitus, & supernaturaliter tales, mineralium eas ingredientium viribus impregnata agris sanitatis causâ huc confluentibus dicata, in quibus collecta, ac prompta in usum hominum concluduntur, quarum primæ sunt sub monte S. Gerardi, secundæ propè pontem Civitatis, tertiæ Rascianicæ, quartæ in Civitate aquatica, quintæ inter novam, & veterem Budam Casareæ dictæ, ad quas copiosi sanitatis ergo confluent, ac per virtutem aquorum hætenus alienigenis minus cognitam indies reconvalescunt; Felix itaque Bethsaida Buda! utpote multis millibus ægrotum sacra salutis anchora, & optatum morbo oppressis refugium, in cujus Physicum ordinarium postquam à Sac. Casar. Majest., Regiæque, ac libera Civitate susceptus multotum precibus auscultans, ut thermarum vires inquirerem, me tandem accinxeram. Hinc miseriam tam multi-

tipli-

tiplicium indies in thermis commissorum, ac pretiositate aquarum harum mineralium adductus indignabar non immerito tantum sanitatis, sponte miserantis Dei jussu absque hominum industria in gratiam miserorum ægrotantium ex oppulento natura subterranea gremio prodeuntem thesaurum longâ annorum serie oscitantia, & ignavia hominum intelligentium inter ignorantia limites quasi sepultum latuisse; unde, ut eum ex profundo latibulo in apricum producerem, ac proximi utilitati consulere, huic operi primas aptare manus decreveram, non obstante tenuitate meâ, quâ eò pertingere non valui, nec volui, ut placerem, sed sufficit mihi prodesse proximo, non enim sedet animo concinnare ornatas latinitatis periodos, nec verborum lenociniis aures titillare, verum scribere res ipsas, quibus, & veritati, attentus ornata constructionis, fateor, oblitus sum. Quod autem de fontium, aqua dulcis, mineraliumque origine, quod multis forsân supervacaneum esse videbitur, hac in materia tractaverim, illos imitatus sum, qui circa nucleum rerum versantes, res omnes ad suas origines, & principia reducere, ut ex radice, generationisque modo eorum quidditas manifestior redderetur. Si verò in aliquibus Octaviani censurâ dignus videbor, qui Marcum Antonium insaniei arguebat, quod quasi scripserit ea, quæ nemo intelligeret, id rebus magis qua mihi imputandum? utpotè, qui, quantum res admiserant, omnia ad cujusque captum exemplis, instantiis, experimentis, & similitudinibus deduxeram, ac insuper, quamvis re ipsâ nihil discrepantibus, ut magis intelligere, terminis minis ad veram Philosophiam pertinentibus usus sum, quemadmodum Capit. de Generatione mineralium liquamen quoddam vitriolicum pro vero mineralium, & metallorum principio loco entis sulphureo-mercurialis supposueram; quamvis Capit. de perpetuitate aquarum mineralium, & de sale universali centrali-ærico non nihil sensum meum explicaverim, quem in finem propriò, eoque pro hoc opere, satis protracto de sale universali Hermetico, capite egeram. Ratio secunda est, quod ens hoc mirabile per universum diffusum vulgò ferè incognitum, ut fundamentalis & certa in rerum naturalium condo existentiâ innotesceret

P R Æ F A T I O

3^{tio}, ut hunc meum tractatum, cujus multa in eo nituntur fundamenta facilius intelligerent omnes, qui minus in spagirica, physicaque versati scientia. Fusitatis quoque vitio immunis vix ero, sed cogitet artium naturalium gnarus Lector, maximum esse corpus naturæ, adeoque & membra corpori proportionata non posse esse parva, nisi forsân abortiva, scilicet obscura nimis, & vix ulli perceptibilia, quod nonnullis hærogliphicè scribentibus, obtigit, mundo potius imponere, quam ad veram scientiam disponere, contra quam technicam scripturam mens mea sincera militat, utpote, quæ nullis obesse, neque ullis imponere, verum omnibus prodesse, & ad veram curæ thermalis methodum disponere satagit, & intendit. Quod verò integras morborum curas, ac medicamentorum formulas cum suis medico ordinario meritò relinquendis cautelis non adduxerim, huicque tractatui inseruerim, id ob varios, quos vereor, abusus excinde futuros factum esse bene consulat benevolus Lector, consideretque me scitu necessaria nullo modò præterisse. Nec temerariò ausu verenda veterum dogmata rejicere præsumpsi, neque in eorum omninò juraveram verba, sed bona, magisque probabilia utrobique amplexus sum, auspicabar namque mediò me tutissimum iturum, juxta illud:

Nam stulta invidia est, cui cuncta resentia sordent,

Invida stultitia est, cui nova sola placent.

Recentioram verò ingenio si tantillum magis adhaesero, mihi ignoscere dignentur venerabiles senes, tanta siquidem nuperò felici sæculò adinventæ, in medicina rectè faciendæ revelata sunt, ac iteratâ experientiâ etiam autoptica comprobata, ut parvus esse videatur, qui iisdem obstinaciter recalitrare vellet. Si è contra Juniorum prurienti in novitates palatini minus sapida proposuero, advertendum me non ingenii ostentandi animò curiosa, & futilia, minusque experientia correspondentia, quibus animi potius in novitates relaxati, quam rebus ipsis intenti, delectantur, totusque serè modernus orbis refertus est, effutiisse; sed seria, vitam, & sanitatem hominis concernentia, eaque ad gloriam Dei, & proximi emolumentum scripsisse, quem finem si affectus fuero, nêl amplius remunerationis expecto. Hinc neque illorum, qui fucus, & dolis delectantur, bona quacunque, quæ ipsi non intelligunt, carpendo se solos sapere rudi plebecula obtrudunt, & verbosâ garrulitate scientiam mentiuntur, omnèsque libros, antequam Authoris agnoscunt intentionem,

A D L E C T O R E M.

aut scripta intelligunt, altò ringuntur superciliò, rigorosas tantillum curo censuras, jacula namque prævisa minus feriunt. Cordatorum verò Virorum, si quid minus natura, & veritati consonum, hoc in libello offenderint, saniora consilia, venerabundâ reverentiâ, gratoque amplectar animò, non enim sum ita contumax habituali quasi obfirmatus pertinaciâ, ut proprio confusus ingenio, veritati magis contermina proferenti reluctar, imò indies discendi cupidus veris, aut saltem probabilioribus tantum abest, ut ad stipulari recusem, quin potius cuius rerum naturalium mystæ gratas præbeam aures. Superest, ut sanctæ quoque Matris Ecclesiæ sim memor, cui si quadam hoc in Tractatu contra intentionem meam minus congruentia continerentur, me deliquisse toti mundo confiteor, ac omnia, si quæ sint, revoco, totumque libellum ad pedes ejusdem prostratum censura Theologica submississimè subjicio, nam, ut bene concludit Ambrosius Marlianus in Theat. Polit.

Qui colit Ecclesiam, felici navigat aurâ,

At qui contemnit, tendit ad exitium.

Hæc sunt, quæ præliminariter ad operam meam dicta esse volui, vale nunc Lector benevole, & hunc mei laboris fatum secundo-genitum per otium, aut sic ferente necessitate legere, & æquum desuper ferre judicium non dedigneris, atque utere eo ad propriam, aliorumque salutem, quam Deus ter opt. max. suâ immensâ clementiâ, & largitate per has aquas salubres in homines redundare voluit. Hunc librum sequetur tractatules de thermis Budensibus in gratiam rudioris plebecula Idiomate germanico, & fors etiam posthac Hungarico scriptus.

I N D E X
C A P I T U M.

Caput I. De fontium Origine.	Pag. 1.
Caput II. De origine aquarum mineralium seu medicatarum.	7.
Caput III. De terra magnetica Sacra.	20.
Caput IV. De calore thermarum.	22.
Caput V. De perpetuatione Virium aquarum mineralium.	28.
Caput VI. De Spiritu seu Sale universali, centrali, terræ & aëreo.	35.

Caput VII. De Buda ejusque Origine, Authore, ætate, situ, & sitûs commoditate.	44.
Caput VIII. De thermarum Budensium Origine, nominibus, numero, situ, & statu priscais temporibus.	48.
Caput IX. De thermis Budensibus, ut moderno hõc tempore super sunt, earum situ, número, antiquitate scaturiendi modo aliisque notatu dignioribus.	52.
Caput X. De thermarum Budensium mineralibus in separatione partium ingredientium per evaporationem, destillationem, putrefactionem, calcinationem aliasquè operationes Spagyricas, tam mechanicas diversimodè observandis in genere.	58.
Caput XI. De mineralibus quarumlibet thermarum in specie.	79.
Caput XII. De præexistentia reali dictorum mineralium in aquis nostris medicatis.	82.
Caput XIII. De mineralium thermas nostras ingredientium indole seu natura differentia & viribus.	84.
Caput XIV. De mineralium thermas nostras ingredientium mixtura & combinatione.	96.
Caput XV. Thermarum Virtutes complectitur summatim.	100.
Caput XVI. De iis quæ circa Methodicum thermarum usum externum observanda.	110.
Caput XVII. De Methodico thermarum Ufu interno, seu de thermopalatione.	120.
Caput XVIII. De Embrocha, seu Stillicidio, Laconico, injectione, & usu luti nigri.	127.
Caput XIX. De Symptomatibus, in balneo & potu accidere solitis.	131.
Caput XX. De Diæta balneantibus observanda.	140.
Caput XXI. Brevis admonitio, quid absoluta totius Curæ Periodò observandum sit.	152.

CA-

CAPUT I. De Fontium Origine in genere.

§. I.

Antequam secundum intentum nostrum ad aquarum mineralium ortum, & genesin accedamus, fontium originem, earumque perpetuitatem breviter præstringere consultum esse duxi. Patet autem ex sacris Ecclesiast. I. v. septem fontes, & flumina ex mari aquarum promtuariorum prodire, ac iterum emenso tandem itinere in pristinum relabi thorum, qui itus, & reditus aquarum, cum hætenus perspicacissima etiam Philosophorum ingenia anixa reliquerit, quomodo, quibusvè auxiliis indefinenter promoveatur, & aquæ montes omni marium superficie altiores conscendere queant, inquirendum venit.

§. 2. Contravertuntur hac in materia Authorum sententiæ, aliqui namque eorum ostra attrahentia, ut: *Laërtius*, *Seneca*, &c. alii terræ sitientis spongiositatem, alii proprium in meatibus subterraneis aquæ nisum progressivum absque respectu inferioritatis, & superioritatis desumpta similitudine à microsmo: in homine etenim, quamdiu sanguis in venis fluctuat, infra- & supra- nescit, cujus sunt sententiæ *Helmontiani*. Alii ventorum subterraneorum impulsum, ut *Scaliger*. Alii aquarum in Oceano pondus, aut ipsius etiam terræ aquas, qua data via, exprimens, ut *Plinius*: hujus aquarum circulationis causam esse arbitrantur, hîcque vel per tractationem, vel impulsione, quibus mediis omnis rerum inanimatarum fieri motus creditur.

A

§. 3.

§. 3. Verùm missis horum eximiorum naturæ scrutatorum sententiis, utpotè, quæ minùs probabiles videntur, liceat remotis litibus, & controversiis meum circà hunc aquarum motum, mirabilem proferre sensum, ut mihi præprimis subtilissimus *Scaliger* exercitatione. 46. & cum eo *Plinius* lib. 2do historię naturalis cap. 65. suggerunt, ubi hic ponderi, ille verò ventis subterraneis aquarum tribuit circuitum, adeoque aëris, & ponderis prementis, seu incumbentis quoque aquas esse in motu continuo, at ventis subterraneis aquarum tribuere propulsus paradoxum esse non difficulter conjicimus, stante siquidem hac hypothese in scaturiginibus ventos indes unà cum aquis prorumpere consentaneum foret, quod experientiæ repugnat, pondus verò, quod concernit terræ, ut aquarum Oceani pariter in dubium revocatur, cum gravissimorum etiam virorum sententiæ, quæ aquas in loco proprio gravidare multis experimentis adducti, rotundè negant, terram verò tanquam corpus solidum aquas in meatibus subterraneis contentas protrudere, & exprimere adeò ineptum videtur, ut refutatione indignum sit, aliud itaque pondus, aliudque propellens investigandum erit.

§. 4. *Justus Lipsius* in *Philosophia stoica* lib. 2. cap. 6. verba *Plinii* magis correctà proponit, *Plinii* enim verba sic sonant: *Aqua in summa juga Spiritu actu, & terræ pondere expressa siphonum modò emicat*, prædictus *Justus Lipsius* illud ly: *terræ* omitte, *pondere* tantum adducere voluit, ubi autem, & in quo pondus illud lateat, nobis nunc inquirere incumbit, quod vix alibi, quàm in aqua marina, seu mole potiùs aquarum oceani, & athmosphæra ei perpendiculariter innitente quærendum esse existimo, aër namque, quà latè per athmosphæram patet, gravitate, vique suâ elasticâ, seu expansivâ aquarum superficiem incumbens, & aquæ in fasto profundoque oceano limitibus terræ conclusæ pondere suo postea probando ad barathrum, seu abyssum stagnantes, quà patent meatus, exprimunt, & propellunt, sicque fontes vertunt assiduos.

§. 5. Cùm autem gravis nunc insurgat difficultas plurimorum Authorum aquis in mari tanquam loco proprio, aërique similiter positivam derogantium gravitatem, quomodo nimirum stante hypothese pressura sua tantam aquarum, & fontium copiam per loca etiam salebrosa, & sublimiora omni oceano diffundere possint? quæ difficultas non levis videtur esse momenti, dilluenda tamen est; notandum itaque, mare circà superficiem esse salsum, circà barathrum verò dulce, ut mecum sentit doctissimus *Kifferus de thermis visporum*, & àb urinatotibus experientiâ compertum est, utpote, qui, quò profundius merguntur, eò magis deficere falsedinem perhibent, aquam verò falsam dulci esse graviolem, quod vel ipsa docet experientia, unde aquæ maximè superficiem proprias, eas, quæ circà barathrum, premere, & per patentes terræ meatus exprimere, sicque continuatò impulsione nisu ad superficiem terræ usque propellere, ut necessitate quadam altissimos etiam conscendere nitantur montes, non obscurè percepimus, modò forsàn non ab simili, quò oleum vase vitreò contentum, quòd si nullâ arte fieri possit, nè oleum ad superficiem per aquam ascenderet, àb aqua, utpotè oleò graviore, depressum per rostrum ipso vase altiùs regurgitaret: quod meliorem successum habebit, si vitro satis crasso, & denso superponatur capitellum rotundum, ac lutò undique claudatur, ut aëris impediatur egressus, lentò deinde ad capitellum admotò calore aër rarefactus angustię vitri impatiens, oleum circà fundum expansionis nisu, cooperante aquæ gravitate, extrudet per canalem.

§. 6. Similiter aquæ marinæ falsæ coöperante aëris pondere, paulò post probandò, dulces ad barathrum modò superiùs dictò gravant, & deprimunt, ut coërtatione istâ quaquà versum anfractus terræ subeant, usque dum tandem continuatâ vi impulsivâ in superficiem terræ regurgitent, quod sacra Bib. *Job.* cap. 38. v. 30. confirmare videntur, ubi aquas in similitudinem lapidis indurari, & superficiem abyssi constringi legitur. Sed

dices forsàn, leviora semper superficiem petere, quomodo ergò fieri potest? quòd aquæ salis, utpotè dulcibus graviores in superficie hæreant relictis levioribus circa fundum? ubi notandum, mare circa barathrum bituminosis, uliginosis, & viscosis particulis esse relictum, has autem salis particulas, licet graviores permeare nequeunt, quemadmodum aqua salsa magis supernatat vino dulci, quàm austero, & acido, quia vinum dulce majori uligine, & viscositate, magisque pingui, ac quasi bituminosò, tenaciori succò constat, quàm vinum austro & acidum, ubi, licet aqua salsa sit gravior, descendere tamen non valet intrà vinum, nisi partes illius sursùm extrudat, quod autem præstare non potest, nisi illud dividat, & permeet, at difficiliùs dividuntur, permeantur partes vini magis uliginosi, & viscosi, quàm magis salini, unde quid mirum? aquam salinam illi, quàm huic, magis innatare, quod idem de aqua marina sentiendum.

§. 7. Quod autem de Urinatoribus circumferunt, eos nimirum ad fundum demersos superincumbens aquæ pondus non sentire, tanti momenti non est, siquidem aquæ pondus à latere compressivum sic nihil, aut parum sentiunt, cum tamen lateralis aquæ nisus vel ipso Horizontali aquarum meatu ex abruptò ad aperto ad oculus docetur, ubi maximo cum impetu aquas erumpere experimur, ut graviora etiam quæquæ corpora propellant, secumque rapiant, utpotè limitum compressionis impatientes. Deinde eadem rediret quæstio de aère, cujus tamen gravitatem positivam acuratissimi viri tantum non millenis comprobant experimentis, quam tamen utpotè nobis continuò incumbentem minimè advertimus, ob eandem planè rationem.

§. 8. Aëris autem gravitatem positivam firmis qui comprobant experimentis, sunt in primis Reverendus P. Schotus S. J. in *mechanica*; Bartolinus de *pulmorum substantia*, & *motu*; Riciolus, Mersenus, Boyle, & alii quàm plurimi; immò & ipse Aristoteles lib. 4. de *cælo*, gravitatem aëris experimentò probat, dum inquit:

uter

uter inflatus gravior est, quàm compressus, quod etiam confirmat vas vitreum 30. mensurarum capax. *Etmullero disput. de respirat. hum. negat.* adstructum, quod uncia unâ, & tertiâ uncie parte levius fieri testatur, si aër exhaustus est, quàm antè, dum erat aère plenum; immò ipse Spiritus S. Job. 28. vers. 25. ventis pondus tribuit; ventus autem quid est aliud? quàm ex quacunque causâ plus, minus commotus, & agitated aëri, ut sæpiùs in sacris ventus pro aère accipitur, qui versus vix non ad oculum nostram comprobat sententiam, utpotè qui Deum ventis fecisse pondus primò innuit, illicòque subjungit: *U aquas appendit in mensura*; quid autem hoc est aliud? quàm aëri inditum esse pondus, & aquas limitibus terræ conclusas in oceano compressione, & depressione mirandæ coaptaret circulationi.

§. 9. Præterea luce clarius patet gravitas aëris in instrumento Tarcilliano, aliisque ab authoribus staticis passim traditis ut & in hoc delineato, si namque in scaphium A. mercuriò vivo vel aquâ repletum immergatur thermometer B., itidem liquore prædictò alterutro suprâ medietatem repletum subitò obversò pollice, ut argento vivo exitus, aëri verò ingressus præcludatur, argentum vivum thermometro ad radicem montis cujusdam altissimi posito ascendet ad punctum E. eò autem ad verticem montis delatò descendet ad punctum D., cujus eventus ad mentem Baylei, aliorumque alia non est ratio, quàm cylindri atmospherici argento vivo in scapha A. contento perpendiculariter incumbentis in fastigo montis abbreviatio, siquidem cylindrus aëreus à pede montis altiùs longè protenditur, quàm is à cacumine, seu vertice, unde & pondere auctò liquorum in scapha magis deprimens reliquum altiùs in thermometro impellit.

§. 10. Ex hoc luculenter constat aëris positiva gravitas, hinc & gravitate sua, ut in thermometro recta sursùm, ita feliciter aquas marinas in terram per fundum & latera, superficiem comprimendo, diffundere. Nec rarefactioni aëris liquorem

in thermometro in summo montis deprimenti tribuendum est, siquidem in altissimis montibus frigus potius aërem in thermometro condensans, quam calorem rarefactionis causam vigere perspicuum est, cui consentit Boyle in defensione contra Linum pag. 85. dicens juxta æstimationem generalem sublimior aëris regio, cæteris paribus, est frigidior quam humidior.

§. 11. Aquæ igitur sic compressæ circa fundum maris, ac forsân etiam partibus lateralibus, quâ patent meatus, eluctantur, terrâque ingressæ per tractus, & anfractus subterraneos decurrunt ad superficiem usque, inscaturigines obeuntes, quin & altissimorum montium vestigia, taliter propulsæ, alacriter subeunt, ac inde in patulum prorumpentes per declivia devolvuntur, ac pluralitate rivulorum in flumina congestæ per alveos sibi appropriatos indefessô tramite maria, commune aquarum receptaculum, repetunt, ut iterum fluant, sicque continuum aquarum ex oceano dispendium, & reditus perpetuatur, fontiumque inde emergit propagatio.

§. 12. Cùm autem notum sit, plerûmque fontium aquas esse dulces, seu inspidas, aquam verò marinam salsedine indutam, quomodo & quando exuantur? discutiendum: notandum igitur in primis, ut paulò antè insinuatam, mare circa fundum deprehendi minùs falsum, immò ferè inspidum, 2^{dò}, si forsân circa superficiem meatus essent laterales, aut quomodocunque ibi aquam in terram irrepere contingeret, taliter traducta per arenosa decurrens, ac per sabulum quasi collata, suam amittit salsedinem modò forsân non ab simili, quò aqua salsa per sabulum trajecta omnem in via deponit salsedinem, & aquæ per molecularum intervenia, stillat insipida.

§. 13. Nunc prælibatâ aquarum circulatione, fontiumque origine, cùm ferè omnes ex Illiade prodeuntes, atque fontanæ, & fluviatiles in foro medico præter menstrui beneficium, paucosque vulgares usus humectandi, & refrigerandi vix quidquam energeticum præstare deprehendamus, inquirendum unde origo

go aquarum medicatarum, undèque suas tam insignes in profligendis morbis derivent virtutes.

CAPUT II.

De Origine aquarum mineralium, seu medicatarum.

§. I.

UT aquarum mineralium vera, genuinâque luculentius pateat genesis, & origo, de mineralium, metallorum in terræ græmio nascentium generatione, & reductione quædam prælibare non tantùm consultum, sed & necessarium esse existimavi.

§. 2. Quamvis naturæ opificium per universæ creaturæ machinam, præsertim in cæcis naturæ penetralibus, admirandum magis, quam perscrutandum, multis, dejecti forsân non nihil animi videatur, Philosopho tamen magnâ quadam animi aviditate rerum scientiam venandi hîc quiescere, animoque despondere indecorum fore existimo, cum iis, qui summâ indagandi solertiâ, ac sciendi cupidine ducti, ut abscondita naturæ mysteria, ejusdemque secreta progressûs, & regressûs metamorphoses ingenio penetrarent, die noctûque ad lumen eleanteum tot annos desudârunt; quos etsi in integrum imitari mihi promittere nequeam, (non omnibus enim concessum est adire Corinthum) saltèm studiis à veritate alienis, & naturæ legibus è diametro repugnantibus, me non dedisse operam perspiciores nôrint Philosophorum proceres: scio equidem hos meos de fontibus medicatis conceptus non omnibus arrisuros, neque meum est omnibus satisfacere, amor saltèm veritatis inculpatus permanebit: interim tantæ pertinaciæ non sum, ut saniora proferenti renitar; veterum quoque magnâ reverentiâ veneror manes; recentiorum laudo, & admiror ingenia, ubique autem ve-

ritatem amplector, cujus prurigine accitus in materia præsentis minus tritam incedere semitam ausus sum.

§. 3. Sunt nonnulli famâ celebres Philosophi, qui mineralia, & metalla in terræ visceribus, reliqua sublunaria unanimes ex aqua materialiter produci rationum, & experimentorum serie stipati contendunt, quod forsân, si suo sensu & rectè sanâ mente, neque planè sinè limitatione intellectu accipiatur, non omninò à veritate alienum judicabitur, quid enim Peripateticorum materia prima aliud sonat? quàm unam, eandemque rerum omnium esse materiam omnium formarum capacem proprium videlicet naturæ generantis; hanc autem ex elementorum mixtione, circulatione, variâque dispositione suam ducere progeniem, vix ullus, ut autumo, refragabitur; & quamvis duo sint elementa dicta passiva, adeoque magis quasi materialia, duo verò activa magis ad naturam spiritûs evadentia, sunt tamen omnia materialia, & corpora, licet simplicissima, quæ in prima in se invicem actione ultimò in concretum salinosum igne & aquâ solubile coiverant, quod aëris intercapedine in fluorem reductum aquæ mentitur elementum, estque aqua vulgaris fluminum, fontiumque, quæ suæ simplici, ac elementaliter ferè conjuncta materia est, ex qua omnia materialiter generantur, cui associantur aër & ignis elementalis tanquam elementa magis spiritualia, & respectu illorum activa, quibus in motum, fluoremque, & liquiditatem aguntur, ut ingressum sortiantur, & in mixtorum substantiam commodius recipiantur, omne namque, quod rerum nutrimento esse solet forma liquida sese offert tam in regno minerali vegetabili, quàm animali, in minerali sulphur est, & mercurius vaporetens extenuata, in vegetabili aqua est pluvialis, in animali lacteus est chylus in sanguinem versus, omnia in forma liquida, & humida: Verùm quibus nutrimur, iis constamus, sed quibus constamus, ex iis etiam sumus; ergò ex liquidis, & humidis sumus; sumus autem ex prima materia; ergò prima materia liquida est, & humida; quemadmodum scimus
omne

omne semen animale esse liquidum, seu liquamen quoddam humidum, ut & minerale, & vegetabile, licet enim hoc ultimum appareat in forma solita, attamen, nisi putrescat, & in liquamen humidum dissolvatur, generationi ineptum est.

§. 4. Patet ergò primam rerum materiam esse liquidam, & humidam, seu liquamen quoddam liquidum & humidum, adeoque aqueum. Dices potius esse oleosum, quemadmodum penè omnia vegetabilium semina oleosa esse corpora eorum in aqua lactescentia vix non ad oculum commonstat; Respondeo 1mo cum Bechero in Phys. subterer. cap. de liquefac. n. 52., & oleum nihil esse aliud, quàm aquam pinguis terreisathomis refertam, ut patet in ejus destillatione, & abstractione, si enim oleum abstractur, media pars aquæ invenietur, & vernix, quæ si conburitur in retorta, magna pars in spiritum, seu potius aquam tenuem resolvitur, ita ut paucissimi remaneant carbones, reliquum omne in aquam elementalem vulgarem scilicet, reduci potest; Respondeo 2do concedendo plerâque vegetabilium semina esse corpora oleosa, perindè tamen nostram non evertere sententiam, siquidem oleosum, & pingue istud corpusculum, quantum etiam sit, non nisi esse aquam pinguis, terreisque particulis refertam, ac digestionem naturæ in corpus solidum coagulatam, quæ accedente humiditate terræ resolvitur in liquamen lacteum, germinationemque incipit, ac in cymas excrescit.

§. 5. Quidquid igitur liquidum, & humidum in aquæ ethymologiam recipitur, ededque quidquid generatur ex aqua suæ scilicet terræ conjuncta, materialiter generatur, quæ ex statu liquiditatis tendit digestionem naturæ in statum soliditatis: omne siquidem liquidum tendit in solidum, sic sanguis in animalibus mutatur ultimâ digestionem in carnem, ossa, & membranas &c. in vegetabilibus aqua pluvialis in radices, caudicem, lignum, cordicem, folia, flores, fructus &c. universali scilicet naturæ digestionem, in mineralibus vapores sulphurei & mercuriales, loca subterranea pervadentes, matricem naturæ opportunitatem pro matricis habitudine, & natura in metalla, &

mineralia solidantur, veluti argentum vivum arte etiam tractatum debitò vase receptum, ac leni diggestum igne per se facile in rubrum præcipitatur pulverem, immò proportionatâ quantitate argento, vel auro prægressa in eo solutione sociatum in cymas graminis adinstar argenteas visu pulcherrimas leni tractatum calore excrefcit, & solidatur.

§. 6. Verùm, ut hanc meam luculentius deducem hypothefim, notandum est, aquam, & terram vulgarem elementi puri, & simplicis etymo non venire, utpotè quæ corpora simplicia non sunt, quod tamen elementorum involvit essentia, aliam itaque aquam, & terram simplicem scilicet & undequaque homogeneam elementi obtendit ethymologia, elementa namque corpora sunt simplicissima, homogenea subtilia, & ulterius irresolubilia, ex quibus in mundi cunabulis à Deo creatis omnia cætera per justam eorum combinationem omnia componebantur corpora, & etiamnum componuntur, sive agendo, patiendovè, nec ob summam eorum subtilitatem corruptioni obnoxia sunt, utpotè fulcra naturæ stabilia, quibus tota mundi innititur fabrica, aquam autem nostram potabilem fracedine, vase fracidò asservatam depravari, corruptique testatur præter auctoritatem experientia, patet igitur aquam istam utpotè compositam, & corruptibilem elementum purum non esse, sed concretum quoddam ex aqua elementalî & terra virginea multiplici seminum serie mediante calore naturali in actum deducenda, variòque salium genere prægnante, ut notat D. D. Musitanus in Trut. phisico-chirurg. conflatum, quamvis oculis nostris propter summam sui tenuitatem se subducant; quotiescunque enim elementa corpus quoddam ad aparentiam concinnantia concurrunt, impossibili visum nostrum effugiente subtilitate constituta esse rerum voluere initia.

§. 7. Aquas etiam fontanas, fluviatiles, pluviales &c. constare ex particulis heterogeneis probat spagyricum eorum examen per organa vitrea, aqua præ primis pluvialis, quæ cæteris

teris purior habetur, repetitis abstractionibus trium ferè partium in terram levem, & candidam mutatur.

§. 8. Terram hortensem, aliàsque pedibus nostris quotidie subjectas non esse corpora homogenea, vix ullus dubitat; licet nonnunquam larva forsàn homogeneitatis improvidis imponat; siquidem homogeneitas externa non probat internam: novi enim ego modum, quò principia chymicorum corpora heterogenea (licet, in radice ea convenire rumor alchymicus ferat,) sal, sulphur, & mercurius in tenuissimum limpidum, & transparentem, sensibusque maximè homogeneum reducuntur liquorem, & vicissim. Mirum itaque non erit, elementum terræ in aqua vulgari latitans visum subterfugere nostrum, unde quid vetat? quòminus aquam istam materiale rerum omnium principium statuamus. Aquam verò communem hîc indigitari patet ex Auctorum de hac materia latè tractantium scribendi methodo, quorum obvii sunt Helmontius, Ettmüllerus, aliique plurimi ex neotericis, quos, qui certiora cupit, videre potest.

§. 9. Nec verum est, de quo Helmontius gloriatur, se nimirum omnia corpora in aquam elementarem reducere potuisse, dum forsàn aquam inspidam deprehenderat, elementa namque aquæ tantum formâ larvatâ in ea delituisse, licet oculis ejusdem se aliàs lynceis subtraxerint, plus quàm indubitatum est, quod affirmantphilochymici, qui elementum quodvis in quovis, sæpius juramentò existere testantur, quod utique eximius iste Philosophus agnoscere debuisset, utpotè, qui tractatu tria 1ma chym. prin. § 59. Paracelso in Archidoxis lib. de separat. elementorum, elementum ignis sulphur continere audaçter asseruit, quod tamen proprius esse principium in sequentibus audiemus, quàm sint ipsaelementa, utpotè ex elementis compositum, cur itaque unum in altero contineri negabit Helmontius? sicut namque sulphur in igne latitans vix visui sese obtulerit minus elementorum in aqua illa superius memorata præsentiam sensibus externis advertere quieverit.

§. 10. His itaque præliminariter insinuatis ad propositum nostrum veniamus, oportet: Duplicia rerum esse initia, propinqua, & remota, præprimis advertendum est: Hæc quidem quatuor sunt elementa, ignis, ær, aqua, & terra, illa verò tria chymicorum principia ex elementorum primogeniâ mixturâ resultantia, nimirum sal, sulphur, & mercurius, non quidem vulgariter sic nuncupata, sed sensu philosophicò intellecta. Quandoquidem enim in prima mixtionis actione unum saltè elementum centrum occupat, in quo cætera finaliter diversimodè terminantur, forma eadem conjunctione, & actione acquisita qualitates elementi maximè extraversi, ac reliqua ferè vicentis refert; hinc Prout aqua in superficie terminata speciem mercurialem corporis videlicet liquidi exhibet, ita ignis suis deinde jaculatis è centro radiis ipsum compositum sulphureitate donabit, terra autem aquam repulsò ad centrum igne in externis coagulans subiectum constituit salinum ex quorum deinde debitâ quadam proportione, ac combinatione vi fermentorum, variæque seminum destinationis, cæteræ generantur res naturales, de quo videri potest Kelæi Tractatus de menstruo vegetabili Saturni non ineleganter tractantis-

§. 11. Principia dicta in terræ intestinis, & tractibus, forma fumi, aut effluviorum liquidorum vagabundi loca subterranea pervadunt, quorum motus metallicolis die *Widerung* dicitur: durissima saxa, & petras subtilitate suâ penetrant, & ubi matricem debitam accedentibus fermentis adinvererint in perfecta mineralium, & metallorum abeunt concreta, ac in corpus minerale, aut metallicum concresecunt: sin minus in liquores metallicos, flores, medullam lapidum, aliæque concretorum genera efflorescunt, quales efflorescentias in monte Sancti Gerhardi vulgò *Blöcksberg* / aliis *Gerhardtsberg* hic Budæ in fissuris Saxorum coalescere vidi. Metallicolis Gur Helmontio Bur audit. Similis fluxus, qui antè coagulationem ab æris affectu in forma alba, ad instar lactis fluit, ut in ipsis mineris nonnunquam oculis se sistit, sed statim, ac æri exponitur, alteratur, & coalescit in ejusmodi corpus.

§. 12. Hic fluor metallicus seminium, aut materia proxima est metallorum, & non nisi debitam desiderat matricem, quâ fugiente in perfectum concresecere metallum nequit: si autem aptam attigerit materiam terreo-scilicet alkalinam, in ea tanquam matrice figitur, concentatur, & fermentatur, usque dum tandem unione amicâ pro seminum destinatione in corpus metallicum successu temporis maturitatem expectans perfectum coëat, unde venæ metallicæ: si autem in aquam terræ viscera obrepentem irruere contigerit, eam colore lacteò tingentia, fluores supradictos constituunt; advertendum tamen interim, principia ista puritate, & impuritate variare multum, hinc quantitate & modò componendi, unde rerum naturalium præsertim supterraneorum fluiditas, tenacitas, friabilitas, levitas, aut gravitas, diaphaneitas, opacitas, fusibilitas, sapor, color, odor, fixitas, & volatilitas, &c. sic sale plùs, minùs purò existente diversi se manifestant exinde sapes, diaphaneitas, & opacitas, fusibilitas, friabilitas, consistentia, &c. ex sulphure color, odor, maturitas fixitas, volatilitas, &c. ex mercurio gravitas, & levitas, metalleitas, malleabilitas, fluiditas, &c. quæ omnes intentionis, & remissionis gradus innumeros quasi admittunt.

§. 13. Notandum iterum per relata tria principia propinquiora non intelligi sulphur commune phlogiston, aut sal culinare, neque argentum vivum vulgi, utpotè ex tribus recensitis composita, sed per sulphur corpus quoddam pingue, oleosum, & incombustibile, salem verò corpus terreum cæteris consistentiam tribuens, per mercurium aquam quandam penetrantem, solventem, & unicò verbò fumum argenti vivi maximè volatilem, sive primum ejusdem ens, quod nonnullis acidum universale, sive sulphuris embrionati dicitur, quæ in calchanto arte spagyricâ, vero alchymico separabilia inesse omnimodè verum est, & propriam citò testem antopsiam: non tamen existimandum est, me de spiritu, oleo, & sale vitrioli quotidie venalibus hic facere verba, nequaquam, hæc enim per ascensum altiore subeunt compositionem, hinc retrogradò conatu ab exercitatio-

ribus spagyricis in longè simpliciora occultis quibusdam manipulationibus reducuntur, vera scilicèt chymicorum principia, unde Rupeçiffa vitriolum, seu sal primum omnium mineralium generandi principium statuit, non quòd vitriolum vulgò subintelligat, sed liquamen quoddam magis, aut minus vitriolicum, in quale & mercurius vulgi spiritu sulphuris, teste Helmontiò, reducibilis est, quotiescunque etenim fumi, seu halitus minerales subterranei per terræ globum errabundi in pyrillarum sulphuream incidunt substantiam, cum ea in corpus salinum vitriolicum concentrantur, quod tractu temporis calore naturali, concurrente etiam aëtorum influxu ad maturitatem fixitatèque deveniens perfectum evadit metallum, quod deinde per pyrothechnicam reductionis scenam ludit epilogum prologo non abfimilem, nisi quòd debitò modò tractatum seminium semel conceptum tenaciter retinet.

§. 14. Solutio autem ista non secùs, ac coägulatio principio potissimum mercuriali, utqotè menstruo naturæ universali omninò debetur, unde benè *correctorium fatuorum* per mercurium crudum dissolvi corpora, eoque reduci in primam eorum materiam, hinc & *clangor buccinæ* mercurium vulgi esse spiritum, quo nisi resolvatur corpus, occultam ex eo habere non posse virtutem: habet se autem spiritus iste per modum vaporis per universum diffusi, sed adhuc in innocentia constituti quod annuere videtur præfatum *correctorium*, dum inquit: *causa autem, quare oporteat metallum ad naturam vaporis reducere, est, quia videmus omnia generari ex mercurio vivo, mediante quo ipsum genitum fuit.* Hòc ergò mediante natura tot in regno subterraneo metamorphosium ludit ænigmata, prout nempè in venas minerales metallicas, terras, aut lapides impingit, eos variè solvendo, transponendo, ac crasineorum immutando pro particularum solutarum dispositione mixta producit varia.

§. 15. Si lapidem calcareum solvit, & cum eo coägulatur, resultat alumen, si lapidem fusilem alkalinum, ex coalescentia eorum

eorum generatur borra, si terras pingues bituminosas, picem, vel axungiam terræ, prodit sulphur vivum, cum sale urinæ volatili congregiendi nitrum constituit, ex lignis combustis avolans, cum sale lignorum volatili fuliginem caminis affigit, cum salibus alkalibus fixis, sal præparat commune culinare, ex corporibus metallicis hòc solvente dissolutis surgunt vitriola, quorum tot teste Becherò in *physic. subterr. sect. 6. species*, quot metalla, qui etiam ex ipso mercurio se vitriolum composuisse refert, nihilò, nisi sulphuris acidò, id est, spiritu per campanam destillatò.

§. 16. Sed nè nudè, & minùs ad captum physices parùm gnaris, ac aliunde omnia carpentibus hæc asserere videar, exemplis, & experimentis mechanicis mea dicta illustrare libuit, verùm, ut rem ordine observatò prosequar; accipiatur spiritus sulphuris per campanam præparatus, utpotè acidò universali maximè analogus, superfundatur lapidi calcareo, & levi manipulatione subjectum accipies aluminosum, cum lapide fusili, scilicèt pellucido concretum novum Borraci similitimum, si oleum terebinthinæ destillatum misceatur cum dimidia parte spiritus modò dicti, destillenturque simul per retortam, sulphur perfectum inflammabile gignitur, quod ex qinguedine olei terebinthinæ & acido sulphuris ortum ducit; ità etiam opere naturæ, si urina sæpius in terram quandam excernatur, ex terra illa successu temporis perfectum elixatur nitrum, principio scilicèt mercuriali acido cum sale volatili urinæ confermentato, similiter sal falsum artificiale habebis, si cum sale Tartari, aut cineribus clavellatis prædictum conjungitur menstruum, certà quadam proportione. Ex metallis generatur vitriolum beneficio hujus acidi sulphuris, quòd si námque in cuprum in igne fusum injiciatur sulphur, donec totum deflagret, & æs liquatum confestim aquæ infundatur pluviali, quæ inde virescet, hicque toties reperitur, usque dum æs totum in aquam rranferit, ex qua deinde in locum frigidum reposita in vitriolum, seu chrystallos elegantes cæruleas concrevit vitriolicas, evaporatà tamen priùs ad justam consistentiam aqua

aquâ, quod non nisi ex corpore metallico corrosivo, & acido sulphuris simul coagulatis procedit.

§. 17. Hæc decomposita quod notetur, plerumque subiecti sui pristini seminium, virisque ut plurimum secumferunt, licet ob solventis activitatem in majorem sæpè fixitatem, aut volatilitatem pro rei habitudine decurrant, sicque varias recipiant alterationes, affectiones, activitates, intensiones, & remissiones, quod ex dictis facile illucescit, de quibus dixisse sufficiat: nunc ita his rudi minerva prælibatis angustioris pagina tractatus ad aquarum mineralium genesim propitius accedere jubet.

§. 18. Aquarum mineralium indefessa virtutum medicatarum propagatio sublimioribus etiam ingeniis dudum faciscit negotium: verum, si ea, quæ modò de mineralium, & metallorum genesi rationis, & experientiae trutinâ ponderata sunt, paulò accuratius in examen trahentur, non ita difficulter in aquarum medicatarum generationem, fiendique modum, ac virtutum perpetuationem deveniemus. Interim tamen variorum conatus, & ingenia, ut semper, ita & nunc debitâ veneror reverentiâ, nec novitatis inculabor, si aliorum saltè inventis addere, aut obscura, minusque elaborata, sinon planè neglecta in ordinatum, ac consuetum naturæ concentum deducere conabor.

§. 19. Multum quidem in hac materia ad nostra usque tempora defudatum est, & variè in varias abiêre sententias; quippe nonnulli à succis, & fluoribus, fumis, & halitibus metallicis in terræ, scopulorumque meatibus, & fissuris dispersis, aquas per declivia fluentes imbui, sicque aquas constitui medicatas, opinati sunt, quod tamen æquè veritati dissonum, ac virium in aquis mineralibus æqualitas, fluores etenim, & halitus isti nondum ad hoc, vel illud metallum, aut minerale determinatum, atque universalitatis nondum transgressi limites principiorum universalium, quasi indifferentes, naturâ gaudent, siquidem antè matricis debitam confermentationem, fermentique seminalis accessum ad hoc, vel illud minerale indeterminatum ejusdem planè

planè texturæ, ac synthesis viribus in aquis medicatis, non nisi intentione, & remissione juxta sui frequentiam differunt, aquas autem minerales ejusdem esse energię, ac virtutis, quotidiana reclamant experientia.

§. 20. Alii aquas minerarum corpora lambentes in decursu quasdam decedere particulas metallicas, ac secum rapere non minus ineptè, quàm perperam contendunt, cum tamen, etiam si per annos, & annos aquam fontanam mineræ affuderis, vix quidquam, aut ne hilum quidem virtutis ejusdem medicæ in aquam transferes.

§. 21. Alii præsertim ex recentioribus cum Helmontio acido sulphuris embrionati esurino corpora metallica dissolventi hunc effectum non sine fundamento tribuunt, qui vel idè propius ad veritatem quoque accessisse videntur, quòd eorum sententiam experimentum Roche autoris gallici, & aquarum mineralium scrutatoris accuratissimi in scrutin. aquar. mineral. cap. Imò luculenter confirmat: hic enim in alpibus Helvetiæ scaturiginis thermalis originem investigando montem ad distantiam quandam notabilem perfodit, ubi tandem ad terram salsam, tanquam aquarum delabentium collatorium, per quod transfudaverant, deventum est, ubi observavit aquam inspidam, & frigidam ad terram illam affluentem transcollatione per eam ob sal omninò universale in ea haustum evasisse salsam, & postquam mineram alcalino-sulphuream attingit, eam vi suâ menstruali dissolvendo in ebullitionem, effervescentiam cum æstu intenso intumescere, & fervere, non secus, ac salia duo chymica sibi contraria competenti vehiculò soluta in sese ruentia reluctando motum impetuofum cum insigni liquoris effervescentia & fervore consipiunt, usque dum tandem benè unita, aut in liquore pacificè, & amicabiliter quiescant, aut ad fundum vasis unâ præcipitentur. Quòd videre est in confusione vitrioli spiritûs, & tartari olei per deliquium facti. Idem contingit, si limaturæ martis mercurio sublimato conjunctæ affunditur aqua simplex ebullitio

cum tanto vasis calore, ut manibus contineri nequeat, in momento subsequitur ob salia acida summè rarefacta, & extenuata in mercurio sublimato delitescencia, & in corpus metallicum martis, seu ferri reagentia, quod idem affusioni aquæ fortis succedit; qualia experimenta vix non infinita foro spagyrico sunt familiaria.

§. 22. Nunc ad terram salisam superius memoratam, per quam aquæ transcollatæ falsedinem imbibunt, redeamus, cujus naturam author citatus ulterius rimaturus salisam aquâ dulci elicit tam diu, donec omnis sapor falsus evanisset, quod tamen hęc conamine non ita præstare poterat, quin salibus rursus scateret, imò aëri libero serenâ tempestate exposita pondere readucto longè intensiorem falsedinem procul dubio ex sale hermetico in aëre fluctuante accersitam recuperavit, quod cum terra vulgari quacunque nunquam successerat. Unde non immerito concludendum terram talem cum sale aëreo conjunctam cum sale centrali terræ specialem obtinuisse magnetismum, de quo postea. Nunc autem, ut virtutum mineralium in aquas translatio clarius pateat, actum hujus salis reductivum prolixius perpendere pergamus.

§. 23. Dictum est superius: mediante principiò mercuriali, seu sale universali, aut spiritu sulphuris embrionati esurino acidò, ut aliquibus placet, quemadmodum mineralium generationes, ita & fieri destructiones, seu resolutiones, cum autem natura per eos ferè in resolutione gradus descendere soleat, per quos antè hac in generatione ascenderat, primus verò in metallorum genesi gradus, ut superius insinuatum est, sit liquamen vitriolicum salinum, necessariò in reductione gradus ultimus talis extiterit, nihil autem aquis faciliùs sese ingerit, ac solvitur, quàm salia, seu corpora salina, hęcque magis, si menstruis falsis decomponentur corpora metallica, ita quidem, ut ambientis etiam aëris humiditate faciliè in fluorem agantur, quemadmodum vitriolum veneris, aut martis spiritus salis communis ope confectum ad instar salis tartari in aëre liquefcit, nostram verò aquam mineras solven-

tem

tem transfudatione per terram salisam falsedinem menstrualement imbibere, ex antecedentibus liquet, unde etiam non absimilis in solutione corporum metallicorum hęc aquâ menstruatâ sequetur effectus, unde est, quòd aquæ in criptis & meatibus subterraneis particulis *metallico-mineralibus* hęc modò imprægnata reddentur medicatæ.

§. 24. Dices, me superius omnem repudiâsse universalitatem, quia hęc stante omnes ferè aquæ medicatæ ejusdem essent virtutis, sed liquamen illud salinum, seu vitriolicum, ex quo generantur metalla, & mineralia, & in quod ultimò reducuntur, est universale, & indeterminatum, adeoque nulli confermentum matrici, & idè absque forma specifica, ergò repudiandum erit. Respondeo negando minorem; nunquam enim corpora metallica menstruis etiam radicalibus in tantum resolvuntur, ac destruuntur, quin virtutis characteristicæ in generatione adeptæ sinu suo generant idæam, ac potestatem specie determinatam; inde est, quòd hoc ultimum reductione liquamen per generationem determinatum, & specificâ formâ donatum vel hęc ipsò a priori differat, adeoque argumentum ab illo ad ultimum claudicat, illud namque primum in chao suo, imò planè universale omnium mineralium formarum capax, indeterminatum ad ullam etiam speciem, nullius speciei virtutem secumfert; quamvis suò medò stupendæ sit virtutis, de qua alibi dabitur occasio loquendi. Hęc potissimum de metallorum, & mineralium non salinorum reductione & in aquam solutione dicta sunt, utpotè quæ majori fixitate, compactiorique compagine difficilius solubili gaudent, de cæteris enim subterraneis, salinam referentibus indolem magis solubilem, tanta non est difficultas, utpotè, quæ longiùs a fixitate recedunt, eorumque compages facili negotiò in aquam menstrualement fatiscit, si nova non sint entia ex spiritibus universalis cum variis terris, lapidibus ac concretis salinis, congressu, & coagulatione ut sæpiùs fieri assolet, sicut in supradictis pluribus experimentis demonstratum est, principium enim

C 2

istud

istud mercuriale dum primordiali adhuc gaudet simplicitate, nec aqueis nimium diluitur particulis, corpora quidem solvit, sed suaviter at lentè, néque in tantum volatífat, quin non cum iis agendo fixetur, ac in novum compositum plus, minus fixum coalescat, postquam autem ex simplicitate sua connaturali, seu ex acido in falsum degenerat, etiam fixiora in volatilia vertere didicerit, sic Spiritus vitrioli volatilia figere natus est, salis é contra communis volatífare, unde provida natura menstruum hoc quasi duplicatum aquis medicatis adstruere voluit, quia potius reductione, quam generatione opus erat, mineralium non præexistentium virtus resultare forsàn deprehendatur, id totum mixturæ particularum in aqua variò modò concurrentium deberi probabile videtur, quomodo autem transfudando per terram illam à Roche adinventam falsedinem sibi adsciscat, sequenti capite unà cum terræ illius magnetica synthesi declarabo.

CAPUT III.

De Terra Magnetica Salsa.

§. I.

QUAMVIS essentialia terræ hujus, cui sal universale centrale inhærere nititur, rimari constitutiva perdifficile sit, alcalinam tamen, seu salinam sapere synthesi conijcere possumus ex Becheri suppel. in phys. subbtter. pag. 618. ubi de eo discurrens inquit: *nec lapites hæc essentia vacuos esse experientia docet, quoniam in alcali converti possunt, quod hujus essentia promus condus est.* Et pag. 80. *sal hoc centrale sulphureum est.* Sulphura autem cum alcalicis magnum habere commercium vix non tota consentit Chymicorum cohors, & experimentò amicitia sulphurum mineralium cum salibus alcalinis in extractione eorum pro præparandis mineralium tincturis, comprobatur, his

his namque salibus cum mineralibus in polinem redactis, si concinentur arte spagyrica in lixivium, eique cæteri ad hoc opus requisiti instillentur liquores, sulphur, relictis in aqua salibus resolutis, ad fundum vasis secedit, aut ut chymici loqui amant, præcipitatur, ut videre est in extractione sulphuris antimonii cum sale Tartari, ubi post diuturnam coctionem in aqua simplici immergit lixivium, in quo alcali salis Tartari arripit sulphur antimonii, sibi que conjunctio quasi associat, tenetque usque dum acceptiorem nanciscatur hospitem manifestâ præditum aciditate, quæ in sulphure antimonii concentrata latet, unde si ei instilletur guttatim liquor acidus, sulphur antimonii cum intollerabili quasi fœtore compedibus liberatum, subito fundum petit. In quo casu clarè patet alcali Tartari jungi sulphur antimonii, seque invicem amplecti, usque dum sale alcalicò ad liquorem præcipitantem conversò sulphur ad fundum dimittatur.

§. 2. Tackius in chrylogonia terram philosophicam ex aqua pluviali spagyricè extractam spiritum, id est, sal aëris nitrosulphureum, ex aëre instar magnetis attrahere testatur, terram autem istam alcalinam probat effervescencia cum acido tanquam alcali antagonista subito in confusione concitata.

§. 3. Terras etiam argilacias prægnantes esse sobole alcalina præter alias rationes manifestat earum facilis fusibilitas, promptum namque corporum terrestrium fluxum tribuit Becherus in Phys. subterr. terris alcalinis, licet impuritate ac fixitate multum à sese distitis, quod confirmant etiam corpora salina alcalicæ indolis mineris in ustrinis addita earum fusionem promoventia; unde concludimus terras argilaceas inter alcalia recenseri subjecta, ex terris autem similibus Bech. in phys. subterr. pag. 78. lentò etiam ignespiritum spiritui universali analogum destillari affirmat, hinc terræ tales tempore vernali destillatæ varia repræsentant schemata herbarum, fluminum, plantarum, animalium & cæterorum, quod Ettmüller in coll. phar. de rore, sali aëreo, sive centrali deberiaudacter asserit, ex quibus constat, terras alcalinas salis ejus

universalis prompta esse receptacula, unde terram nostram ejusdem esse indolis, hincque cum sale centrali habere magnetismum, iisdem ambobus invicem conjunctis necessario emergi sulfum, sicque aquas per terram illam transcollatas emulgere faldedinem facile consequimur.

CAPUT IV. De Calore Thermarum.

§. 1.

Duplex in rerum natura observatur calor, unus essentialis, & inseparabilis, ut in igne, & lumine solis, alter accidentalis violentus, & separabilis, ut in aqua & terra &c. quibus ex naturæ ordinatione competit frigus, verum cum aqua ex innata frigoris appetentia frigida omnino censetur, non immerito inter doctos quæstio agitur, unde aquæ medicatæ in absconditis terræ penetralibus solo naturæ conamine indefessum suum sibi adsciscant calorem? quod eximia profectò Philosophorum diu torfit ingenia, & nonnulli planè ad sacristiam ignorantiae asylum confugerent, ut Horst. de nat. therm., alii verò ad causam primam, si secundariæ suppetent, confugere physico indecorum fore agnoscentes anxii in varias abiêre sententias.

§. 2. Sic Michaël Savonerola cum R. P. Kirchero incomparabili naturæ scrutatore igni elementari (putant actualem) subterraneo tribuendum esse hariolatur, quod forsân multis absque dubio verum esse videbitur, attamen difficultatibus non caret, quod plurimi agnoscentes de veritate ejus dubitârunt, merito quidem, ignis namque actualis denegatò aëris spiraculò aut extinguitur, aut claustris impatiens fortissima etiam concutit, & perfringit munimenta, unde terra aquis fervidis contermina, qualis Budensis, scaturiginibus calidis cæteris locupletior vel continuo terræ motu trepitaret, vel thermarum calor cessaret, quorum

rum tamen neutrum à memorabilibus annis vix contigisse constat.

§. 3. Si autem aquas supterraneas alicubi hoc igne incallescere verum est, id in terra montibus ignivomis contermina concedendum foret, quamvis nonnulli doctissimi viri de igne actuali in iis latitante dubitârunt, sed effervescentibus mineris plùs, minus sulphureis halitus, & fumos eructantibus, qui circa terræ superficiem aërem liberum nacti flammam concipiunt, deberi volunt, desumptò experimentò in oleo vitrioli, & oleo Therebintinæ recentibus in cucurbita satís longa confusis, quorum invicem effervescentium pugnâ ad orificium vitri delati fumi in perfectam abeunt flammam.

§. 4. Alii cum Aristotele sulphur caloris aquarum mineralium causam esse statuunt, eò quòd omnes ferè thermas odorem sulphureum spirare deprehenderint, inscii forsitan in solutione eorum metallicorum fermè semper sulphureum quid nares petere, ut in affusione aquæ fortis supra chalybis limaturam; Deinde demus odorem sulphureum esse indicium præsentiae in aquis sulphuris vivi, nihilominus sulphur esse causam caloris non conceditur, etsi namque centies aquam fontanam frustò sulphuris affunderis, né hilum quidem caloris elicies, quod optimè sentit D. D. Frid. Kremer in tractatu elegantissimo de thermis in Oberthallheimb.

§. 5. Democrites lapidem in calcareum incusat, utpotè, qui affusâ sibi aquâ insigniter effervescit cum calore: at bonus vir calcem vivam cum lapide calcareo ignem nondum experto confundit, hic autem hucusque affusione aquæ nunquam ab ullo ebullitionem concitare, minus aquæ calorem inducere deprehensus est; néque ab igne actuali subterraneo, Ettmüllerò pro non ente divulgato, eum calcinari ex præcedenticis colligitur.

§. 6. Alii denique ad arcana naturæ laboratoria magis penetrantes rem acutè tetegisse sibi videntur, dum unicam in aquis medicatis causam in motum particularum intestinum subitaneum

feu

seu effervescentiam refundunt, quarum præcipuè sunt salinæ tum acidæ, tum alcalinæ motu suo cæteras commoventes. Horum Coryphæus magna ex parte fuerat immortalis Chartesius, quos quidem cæteris ad veritatem propiùs accessisse arbitror, motum namque caloris esse causam, vix non innumera probant experimenta.

§. 7. Est autem motus duplex localis nimirum, & intestinus, séque invicem variè succedunt, in solidis quidem subjectis motus localis intestinum verè præcedit, quod patet in diuturna lignorum duorum confricatione, serra, terebra, axibus troclearum &c. lignis, aut aliis durioribus corporibus, si affricentur, omnia mirum in modum incalescunt, motu videlicet locali, particularum intestinum provocante, in liquidis è contra motus localis excepto motum gravitationis plerumque succedit motum intestinum particularum: quemadmodum aqua in lebetè igni approximato antequàm incalescat, id est motus præcedat intestinus, neque in ebullitionem, neque in notabilem rarefactionem attollitur, quamvis motum particularum ignearum aqueas commoventium prægressum esse non ignorem, intelligendum autem est de motu locali totius, non verò partium intimè componentium, hos siquidem motu locali sed ferè insensibiliter pariter movere necesse est, ut duo salia sibi texturâ contrariâ, v. g. oleum Tartari per deliquium, & spiritus, aut oleum vitrioli confusa instantaneo in se mutuo agitantur motu, & mixtura rarefactione in tantum intumescit, ut limites vitri ambientis sæpiùs transcendat, motu scilicet particularum facillè mobilium etiam minùs mobilibus in motum actis, ac invicem vehementer collisis, liquoris solventis, & diluentis dilatatio & calor necessariò consentaneus est.

§. 8. Notandum autem, salia non agere, nisi soluta: Sic etsi limaturam chalybis cum mercurio sublimato in vase quodam intimè commisceas, nisi aquam iis affuderis, nec calorem, nec motum advertere quiveris: quæ tamen affusâ aquâ simplici impetuofam cum insigni liquoris turgescencia, & vasis incalescentia

effe-

effervescentiam producant: qui calor profectò non aliunde, quàm ex motu salium cum impetu in se invicem ruentium, ortum suum ducit.

§. 9. De ratione autem, quare particulæ tales præsertim acidæ, & alcalinæ concurrentes, ac debito solutæ vehiculo tenaciter, pugnæ quasi speciem æmulentem, sibi reluctentur? multi sensu discrepant, varièque sentiunt: aliqui enim causam hujus luctaminis in pororum inæqualitate unionem eorum impediende quærendam esse existimant, ratione cujus particulæ in sese diversimodè impingentes resiliunt, denuòque ingressum tentantes alidunt, & sic motu velocissimò motæ calorem, & ebullitionem producant, usque dum tandem saturatæ, optimèque in sal quoddam tertium cunitæ sint. Alii in antipathiam, alii in sympathiam id referunt, velut Bondekøe, qui effervescentiam talem non contrarietatis, sed amicitie symbolum esse putat. Sed ut ut sit, experientia optima rerum magistra docet, quotiescunque acidæ cum alcalinis debito vehiculo soluta confunduntur, excitatur effervescentia cum plùs, minùs intenso calore, pro particularum videlicet sulphurearum, aut bituminosarum commistione: sic si oculis cancrorum, vel sali Tartari, aliisvè alcalino-terreis subjectis, spiritus salis sulphuris, vel vitrioli, aut etiam acetum, ita etiam aqua fortis ferro, vel cupro limatis, aqua simplex, seu fontana calci vivæ utpotè acidis, & alcalinis constanti particulis superfunditur, similem particularum præcipuè salinarum, conflictum intenso satis calore præsertim nimirum in subjectis plùs minùs sulphureo-alcalinis jucundò spectabis animò.

§. 10. Non multum quoque dissimilem particularum reluctantium effervescentiam in generatione thermarum fieri verisimile est, cum enim aquæ per terram magneticam falsam decurrentes saporem menstrualementem acido-salium imbiberint, in minerarum deinde corpora alcalino-terrea, ac sulphurea impingentes ea dissolvendo effervescunt insigniter, ad intensum usque calorem. Minerarum autem substantiam esse alcalino-terreo-sulphuream

D

ex

ex supradictis in generet. metall. facile colligitur, quo sensu lapidem calcarium terreo-alkalinum ad caloris aquarum mineralium productionem non nihil concurrere concedendum est. Aqua enim menstrualis salsa falsedine ex sale centrali derivata hunc lapidem præterfluens, eumque dissolvens cum partibus ejus, ut & mineralium alcalino-terreis effervescit, licque pro majori, aut minori sulphureitate calorem aquis intensiorem, aut remissorem inducit, non secus, ac spiritus salis aquâ dilutus lapidi huic ignem etiam nunquam experto aliquantulum excavato infusus effervescentiam cum satis notabili aquæ solventis incalescentia excitat, continuatur autem calor ipse, & forsân magis adhuc intenditur particularum hetero-genearum sui juris jam in dissolutione factarum in se invicem agentium confictu usque ad scaturigines.

§. 11. Verùm cum nonnunquam aquæ minerales frigidissimæ scaturiant, omnium autem in genere eundem geneseos esse modum superiùs insinuetum sit, meritò quæstio oritur, cur non omnes sint calidæ? quod D. D. Kremer de thermis in *Oberthalsheimb* excessui, seu copiæ particularum acidarum, vel martiatarum tribuendum esse existimat.

§. 12. Alii omnes fontes medicatos originaliter esse calidos asserunt; decursu autem per tot meatum anfractus nativò terræ frigore, aut longinquitate itineris reddi frigidæ aquæ dulcis aquis mineralibus in decursu associatas.

§. 13. Sed hoc quamvis per accidens aliquando accidere forsân non negaverim, aliam tamen genuinam hujus frigiditatis esse causam mihi firmiter persuasum habeo. Dantur namque imprimis fontes acidi, qui ex ipsa scaturigine calidi bibuntur, quales sunt referente præcitâtò D. D. Kremer tract. cit. *Embsdenfes* in Germania, & *Bourbonenses* in Galliis, ubi tamen particulas acidas præ cæteris luxuriare deprehendimus.

§. 14. Necterræ nativum frigus thermas in decursu magis protracto frigefacere adeò probabile videtur, quin difficultates suas habeat, & præsertim, cum solum paucis duntaxatâ superficie

ficiæ frigeat, interiora autem ejus caleant, ut metalliculos profundiu sin terram defossos, totaliter denudatos nunquam de frigore conquerentes minimè fugit: vix quoque unquam caloris subterranei juxtâ tempus anni vicissitudines in aquis medicatis advertere contingit, quod tamen varificatâ sententia advertendum foret, & datò, non concessò, antra terræ undique & semper concludere gelu, an non aquæ minerales, quæ tria v. g. milliaria germanica per ambages subterraneas devolvuntur, quinque, aut sex saltem passibus ab origine non tantum suum servabunt primò nactum calorem (præcipuè cum aquæ minerales æstum suum lentissimè seponere consueverint) sed & ambientem calefacient terram, unde succedentes ad sextum usque passum calorem suum omninò infractum deferent, eumque retinebunt ad duodecimum, & sic consequenter, si totus, quâ extenditur, aquæ ductus calefactus est, qui fiet? ut aquam decurrentem frigefaciat, rem exemplò illustrare libet: videatur fig. 3^{ia}, sit aquæ ductus anfractuosus *A. B.* tria complectens milliaria, terra magnetica salsa in *A.* prolapsus in *B.*, locus autem mineralium *C.*, à quo decurrat aqua calida æstum suum deferens in *D.* sex passuum distitum, à *C.* totum canalem inter *C.* & *D.* calefieri necesse est, unde aqua fervida subsequens susceptum caloris gradum in *C.* illibatum promovebit in *D.*, eundemque servabit usque in *E.* ad passum duodecimum, & sic imposterum totus canalis successivè incalescens aquam, cui incumbit, frigefacere desineret, tandèmq; successu temporis omnes acedatæ, & thermæ frigidæ contrâ spem ex calefacto integro aquæ ductu calidæ profluerent: quod tamen paucis aut nullis obtingit fontibus, licet nonnunquam per miraculum naturæ in iis deprehendantur caloris & frigoris vicissitudines, qualem scaturiginem commemorat referente D. D. de Bois in tract. de acidul. Egran. Herodotus lib. 4to, cujus aqua meridie sole supra horizontem altissimò vix non frigore congelascit, sole autem ad occasum vergente gelu remittit ad mediam usque noctem, dum fervida redditur, hinc ad ortum solis æstus successivè

diminuitur usque ad meridiem, & tum gelidissima observatur. De simili fonte facit mentionem ex Arriani lib. 3. Sigmund. liber Baro de Herberstein in epist. ad D. Wernher in Chronic. Moschovit. fol. 125. annotata. Saxo Grammaticus teste præcitât Sigismund. de Herberstein locô præmemoratô de fonte quodam Islandiæ mentionem facit satis mirabili, quem ut miracula naturæ variè in aqua ludentis, nec inde naturæ cursui communi pro explicando phœnomine quocunque annumeranda magis perspicua reddantur, hîc adstruere volui, utpotè cujus aquæ vapore res omnes, quas circumfluit, manente tamen formâ externâ subitô lapidis adinstar indurescunt.

§. 15. Sed hæc ut rarissima, ita & arcana naturæ prodigiosa sunt; quorum causam rimari volenti non exigua facescerent negotia, tametsi aliqui eam in varios astrorum aspectus, ac positiones, & syzигias refundere præsumperint, commoti forsân per fontium nonnullorum phasibus lunæ, auscultantium mutationes.

§. 16. Longè alia videtur esse ratio frigiditatis aquarum mineralium, quàm adstructum terræ nativum frigus, quam suppediant saturatæ tandem particulæ alcalinæ, etiam absentia sulphurearum, quæ postquam diuturnô per cæcos scopulorum ductus, terrarumque anfractus devolutæ motu fermentativô exemplis exantlato deserbuissent, motu interno destitutæ à calefactione cessant, unde aquæ indecursu sponte suâ nativam repetunt frigiditatem.

CAPUT V.

De perpetuatione virtutum, seu Virium aquarum mineralium.

§. 1.

Naturam in rerum naturalium metamorphosi ascendendo, & descendendo, id est, circa rerum generationem, & reductionem in prima sua principia, quod ad summo placebit

De perpetuatione virtutum, seu Virium aquarum mineralium. 29
cebit Creatori, continuò esse occupatam quotidianæ rerum decent vicissitudines, neque unquam illam deficient media, quibus operationes suas à mundo condito ordinatas exercere consuevit; omni namque temporis ævô rerum omnium principia incorrupta permanent, & licet quis indies compagem corporum destruat, principia eorum omnem eludent conatum hominis, & in naturæ providentis condum in alios usque usus asservanda, aut sese recondunt, aut subitò aliud constantes compositum coeunt, & sic in sæcula indefessâ subsistentiâ perdurant.

§. 2. Hæc rerum principia nobis licet invisibilia per omnem mundi plagem diffusa nullibi non existunt, variæque larvantur formâ, nunc fumi, modò vaporis, vel liquoris, &c. sicque per omnia mundi sub- & superterranei loca vagabunda oberantia naturæ, ubicunque occasio, aut generationis, vel nutritionis postulaverit, promptas ferunt suppetias, seque naturæ accomodant nisi, & termino, seminumque, & fermentorum, ut & matricis sequuntur indolem.

§. 3. Non difficulter itaque conjectatur, quotiescunque per aquam menstrualem mineras lambentem corpora earum principia versus solvendo comminuuntur, ac destruuntur, ob principiorum, cæterorumque requisitorum præsentium in promptu est regeneratio: ut etiamnum hodiè in salinis vulgò *Salzberg* præter *Becher*. in *phis. subterr.* plurimis in locis quotidiana salis coctilis testantur commercia in ævum duratura: hæ enim, cum prorsus aquæ dulcis immisione elixantur, post aliquod temporis intervallum rursus replentur, iterumque iussu sufficienter imprægnant aquam falsedine, coctione postmodum extrahenda. Inde tamen materia regenerationi hujus salis accomodata non deficit, quamvis sal ille falsus in longè majori copia per aquas extrahatur, quam partes minerales, & metallicæ in aquis medicatis.

§. 4. Licet itaque aqua sale sulphuris embrieniati esurino turgida de marcasitis, pyritis, ac mineralium corporibus indefinenter tantillum dissolvat, atque per terræ meatus ad scaturigines dese-

deferat, id tamen per fermentum illud universale assiduo refacri, aquam nimirum ad medallescentiam disponendo credibile est, aqua enim, ut notat Helmontius progymnasm. meteor. §. 7. transformatur, vaditque, quod eam vocent, & abducunt semina, & pro varia seminum, fermentorumque habitudine in varia transit corpora, in vegetabilia, animalia, aut mineralia, omnia namque ex aqua produci, superioribus probabile esse probavimus, sic autem Boyle de orig. form. & qualit. ac de gem. corpora terrea, gemeas, aliosque lapides perspicuos, & pretiosos aquae esse fructus asserit, ut & in mari plurima ex aqua generari videmus corallia, conchas, succinum, variaque bituminum genera, sic in mari prope insulam de bona spe usque ad insulam *Tristan de Cumbaa* spongiarum, arundinumque genus quoddam invenitur *lusitanis Trombas* dictum. Ad littus insulae *Madagascar* superficiei Saxorum mari immerforum alba, & rubra corallia affiguntur aquarum soboles, idque etiam aegyptiaco, & praesertim mari rubro familiare esse affirmat Hapellius in mundo mirab. trip. cap. 6. pag. 146. maria quoque sub zona torrida praesertim in *Madagascar*, *Brasilia* &c. optimam ambram littora beant, in oceano *lusitanis Mardi Sargasso* dicto, teste eodem, tanta ejusdem herbae *Holandis petroselinum* dictae, ab analogia foliorum, in copia crescit, ut navigantibus eminens eo prospicientibus Insula gramine undique obsita videatur, licet procul undique spatium illud distitum sit a terris, ac mare ita profundum, ut fundus nullam bollide explorabilis sit unde quivis facile conjiciet radices illius herbae nullibi locorum insigi terrae, sed aquae totam esse progeniem.

§. 5. Similis herbae mentionem facit R. Pater Athanasius Kircher in arte magna lucis & umbræ, quae in mediis excrescit undis, quam se vidisse in mari Baltico Nymphææ specie, fatetur Becherus in phys. subterr. quin, & in Hungaria in medio aquarum nonnulla pullulare vegetabilia, quorum radix terrae fugit commercium, aliquibus in locis deprehendimus, sed non tantum

vege-

vegetabilia aquae esse fructus, verum & animalia ex eo colligimus, quod ex aquis putrescentibus varia progignantur animalcula, imò omne semen animalium liquoris aquei venit forma, Metallis pariter, & mineralibus principium generandi esse aquam quandam metallicam mercurialem, & sulphuream, quae eorum est materia propinqua, innuit D. Thom. in Commentario supra 3^{ium} lib. Arist. de meteor. dum inquit: *Considerandum autem est circa principia materialia metallorum, quae sunt in duplici differentia, quaedam enim sunt materia remota, sicut est vapor inclusus in locus lapidosae terrae, alia autem sunt materia propinqua, & haec sunt sulphur & mercurius*: scilicet duo in una liquidate mercurii, quae vocatur Rebis, haec in terrae visceribus ascendendo & descendendo se invicem apprehendunt, coeunt, ac in unum coalescunt, tandemque ad inventam debitam matricem in corpora plus minus perfecta concresecunt, de quibus prophetissa Moysis Soror: *Fumus fumum complectitur, & herba alba in monticulis capit utrumque*, ubi per fumos subintelligit sulphur, & mercurium formam vaporis terram oberrantis per herbam autem albam corpus quoddam salinum, in quo praedicta tanquam in matrice figuntur, & aquam metallicam, seu argentum vivum constituunt, ex quo caetera metallorum genera ducunt originem.

§. 6. Si autem debite destituantur matricem, in fluores metallicos *Berggurr* abeunt, & lactis instar quandoque profluunt, ut & aquis saepius permiscuntur, in quibus, cum semen metallicum illaesus retineatur, debitam tandem natam matricem etiam nonnunquam in perfectum metallum concresecere verisimillimum est, siquidem inde auriferos ortum suum habere fluvios, qualis est *Pactolus* & *Ganges* in India Orientali, *Marmaros* in Transylvania, *Mura* in Styria, *Ister* in Panonia *Rhenus* in Germania, *Badus* & *Ticinus* in Italia, & plures alios mihi persuasum habeo, unde cum aquis mineralibus principium illud metallicum sal scilicet universale centrale sulphureo-mercuriale inesse ex superioribus supponamus, pariterque effluvia talia per to-

tum

tum terræ globum ubique oberrent, ac omni generationi metallicæ suppetias ferentia, ubique locorum naturæ quasi ad nutum prompta existant, facili Marte concipiemus substantiam mineralem per decursum aquarum solventium deperditam his mediis suppeditante proportionatâ matrice Indies quasi restaurari, minera enim per aquam delabentem soluta & exhausta energeticis suis constitutivis ab appellentibus dictis fumis mineralibus, & metallicis sensim è radice in pristinum repullulat statum, ac priores recipit impressiones aquis denuò communicandas.

§. 7. Nec obest, quòd partem quoque matricis cum iis dissolvi. ac ab aquis evelli contingat, id enim totum aquæ pro teismo, principiisque metallicis continuò ascendentibus naturâ sic operante recompensatur, quæ instantaneè sparsim ex aqua durissima producit corpora, ut in fontibus lapidescentibus multoties videre est, ubi tribus aut quatuor aliquando passibus â scaturigine aqua defluens concrevit in lapidem, qualem se vidisse testatur Becherus in phys. subterr. pag. 255. ex crypta destillantem, quæ vix terram attingens in durum saxum coäluit. Simile quid videre mihi contigit in Sepulio propè neupagum, ubi in monte oppido illi adjacente fons scaturit, cujus aquæ quinque, aut sex passuum â fonte distantia in lapidem concrevit spongiosum, itâ quidem, ut coâcervatione illorum collis surexerit tuberosa, & sic pro diversa sui modificatione in varia distrahitur concreta, unde licet, pyritarum pars solutione in aquam fatiscat, ejusdem tamen aptitudine defectus â natura nunquam feriante facilè suppletur, quæ per se invicem succedentes mutationum periodos ad concreti usque terminum decurrit indispositâ etiam nonnunquam materie, si enim, ut notat *Helmontius Tract. caus. & init. rerum natur. §. 3. dispositionem amicam agens in materia reperiatur, bene quidem, sin minus, facili negotiò eandem sibi parat.*

§. 8. Nec mirum videri debet, quòd una, eadèmq; res simul sit causa generationis, & destructionis, siquidem Aristotelis

telis hoc dudum agnoscentis effatum est: corruptio unius est generatio alterius etiam in eadem linea, sic putrefactio est causa corruptionis corporis cujusdam v. g. seminis, tritici, fabæ &c., & simul est causa regenerationis ejusdem, itâ similiter philochymicis notus est quidam liquor, seu aqua metallicâ, quam suum dicunt mercurium, quò mediante corpus auri solidissimum in corruptionem putrefactivam deducitur, iterumque eodem aurum perfectissimum generatur, manet ergò verum mediante hac aquâ matallicâ fieri reductiones, & generationes corporum mineralium, hincque fontium medicatorum in ævum perpetuari virtutes.

§. 9. Pro conclusione hujus capituli addam adhuc illud *Lulii lib. de 5. essent. dist. 3.* ubi de instantanea mineralium mixture artificiali itâ loquitur: *Si in alchimia esset aurum, vel argentum, & substantivum vegetabile non aurificaret, aut argentificaret, & transmutaret primam quidditatem per primam localitatem, scientia falsa esset, ex eo, quia aurum & argentum, & potentia vegetativa, essent in aliquo actualiter, ubi eis propriè competere aurificare, & argentificare, & transmutare, quod tamen non facerent, quod esset contra cursum naturæ, quia sic sequeretur, quòd esse posset aliquis locus in natura, ubi principia naturaliter possent esse vacua, quòd natura sufferre non posset, quia esset contra suam definitionem, cum natura sit id; per quod omne naturale fit plenum: hæc Lulius; ubi per aurum & argentum non intelligit aurum, & argentum vulgare, sed philosophicum, id est principia metallorum: scilicet sulphur, & mercurium, per vegetabile verò substantivum vas recipiens, seu matricem, quæ si debitò modò conveniunt, necessariò in corpus minerale coalescunt, unde jurat *Basiliius Valentinus Tract. de lap. philos. esse veritatem omnium veritatum, quòd præsentem animâ matallicâ, spiritu, & corpore metallicò, ibi necessariò sit mercurius, sulphur, & sal metallicum, quæ necessariò constituunt corpus quoddam perfectum metallicum.**

§. 10. Cum ergò hoc arti concessum sit, quòd habitis principiis, cæterisque requisitis in momento sequatur mixtum, cur idem naturæ, cujus tantum minister est artifex, negandum foret? præsertim cum mineralia solâ accretione generentur, & nullis insuper particularibus figuris, & formationibus indigeant, nec organis distincta sint, sed prorsus, homogenea, quæ accretio unâ actionis periodò absolvi potest, quamvis nuda accretio non sit; sed talis quâ sicca & humida se invicem appetunt, quemadmodum aqua & calx viva in unum concretum coeunt, licet nostrum captum similia excedere videantur, natura enim sollicitas nostras speculationes, curas, & cautelas sæpè ridet, & levissimò, ac placidò quodam modò magnâ fertillitate subterraneorum copiam indefessè profert, idque sinè vasis, vitris, organis destillatoriiis, igne, certisque ejusdem gradibus, & longè quidem felicius, quàm anxii alchymistæ suis destillationibus, incerationibus, solutionibus, & coagulationibus, magnò ingenio, ac studio quæsitis suum nonnunquam tot annis magisterium aurificum excoquunt. Hæc enim quandoque ex ipsa aqua in momento quasi durissima producit corpora, ut Saxum illud instantaneum ex aqua, de quo §. 5. hujus capituli ex Bechero memini, qui idem locò citatò adamantem mixtum ipso aurò fixius & perfectius, singulò trienniò in eadem Glarea generari, & reperiri, ubi antea effossus erat, perhibet, dicitque Indicarum rerum peritos testari metalla in locis convenientibus minerarum paucò tempore, unde antea effossa erant, nonnunquam regnerari, additque exemplum, metallicolam quendam clavum suum ferreum in antro reliquissè ac post mensis spatium argentea excrementa obductum reperissè; quibus bene trutinatis facillè consequimur perpetuam virtutum medicarum in aquis mineralibus perennitatem.

CAPUT

CAPUT VI.

De Spiritu, seu Sale universali, Centrali, Terræ & Aëro.

§. 1.

Cum toties hucusque de sale universali aëreo & centrali facta fuerit mentio, cumque potissimam aquarum mineralium causam efficientem superius statuerim, operæ pretium esse duxi, ut minus rerum causarumque naturalium gnari de ejus quidditate, & existentia in rerum natura erudirentur, propriò de eo capite quædam tractare, quamvis magis fundamentalia fusiori doctrinâ in physica mea tripartita sectionis primæ de rerum naturalium principiis remittam, cum autem liber ille tam brevi tempore prælo subjici, aut lucem videre non possit, nè in hoc meo tractatu thermali fundamenta meæ sententiæ sinè fundamento jecisse videar, hòc capite in sequentibus magis ad captum ejusdem necessario proferam.

§. 2. Multi quidem doctissimorum etiam virorum de hoc sale universali mentionem faciunt, variisque torquentur sententiis, ita quidem, ut non tantum de ejus quidditate varii variè inter se senserint, sed etiam de nomine diglaciuntur; aliquibus enim *Spiritus audit mundi*, non quidem, ut optimè monet excellentissimus & eximius Doctor Gründler in Roitschorene tractu lectu dignissimò, Archæus ille macrocosmicus, de quo veteres somniarunt, quòd sit magnum animal, cujus omnia corpora in universo mundo existentia sint tantum partes integrantes, & inter se accidentaliter tantum differentes, hanc enim sententiam tanquam hypogripham sanctissima mater Ecclesia rejecit, & docere prohibuit, sed per spiritum istum intelligunt ens quoddam universale sulphureo-mercuriale nitrosæ indolis, ut postea audiemus; Aliis solvens agensque naturæ chatolicum dicitur, ut Ett-

E 2

müllero

müllero in pbar. in Schröd. aliis sal naturæ substantiæ ætheræ cœlestis sal centrale & hermeticum, seu avicula Hermetis ex eo quidem appellatur, quod Hermetem Trismegistum in tabula sua smaragdina id subintelligi vnluisse persuasi sint. Helmontio venit Etymo salis sulphuris embrionati, quod defectu nominis esurinum, seu acetosum vocari voluit, hinc in suppl. de font. spa. illud cum spiritu sulphuris per campanam præparato (quem Becherus, & ipse etiam Helmontius aëris esse sobolem inculcat) quandam habere similitudinem affirmat. Verùm nè Ethymologiæ nominis diutiùs inhæream, ad ejus genealogiem, quidditatem, & in universo existentiam hõc capite probandam, & explicandam me conferam.

§. 3. Genealogiam mirabilis hujus entis ubique existentis, & paucis cognoscibilis absque hallucinatione juxtà leges naturæ rectò tramire describere arduum profectò est negotium, nìl minùs universi considerantes reginem, processum, & conservationem superest, nobisque suggeritur medius quidam terminus, quo argumentò forsàn non ineptò ad ejus pertingere poterimus genefim.

§. 4. Videmus indies mirandas à sole, & luna, seu potiùs earum continuo in sublunaria influxu rerum sublunarium alterationes, & matamorphoses, lunæ quidem vasibus aquæ auscultant marinæ, aquatilia, crescunt, & decrescunt, animalium terrestrium turgent, & subsidunt cerebra, ligna secta putredini resistunt, vel obnoxii sunt, & sexcenta alia, quæ pagella non capit. Solem varia ingredientem signa zodiaci sequuntur manifestæ temporum vicissitudines, crescentium motus & quies, præsentia ejusdem recreantur animi, absentia lugent. &c. Verùm cum alibi specialiter de horum luminarium influxûs effectibus loquendi dabitur occasio, hìc sufficiat ad nostram intentionem rone d'opssimis lectorem monuisse.

§. 5. His stantibus, cum sinè medio non detur actio in distans, facilè percipimus solem, lunamque mediò quodam, nobis

nobis licèt imperceptili agere in sublunaria, medium autem, quo actio in sublunaria peragitur, debet esse substantia quædam subtilissima per universum diffusa, cum in omni mundi angulo horum influxuum in sublunaria experiamur impressiones, imò non tantùm in super-fed & in sub-terraneis; hanc autem substantiam aliud esse vix posse existimo, quàm radios in sublunaria à luminariis istis majoribus emissos, neque existimandum radios istos nihil esse substantiale, siquidem vasorum vitreorum ope peculiari quodammodò factorum, & artificiosè dispositorum collectos solis radios in pulverem fusci coloris, aut purpurei in rubrum vergentis præcipitados fuisse per virum quendam, fidei syncerissimæ Comes Dybæus tract. de immortalitate animæ parte primâ Cap. 7. pag. 46. §. 8. se vidisse affirmat, neque fraudem ullam huic operationi subesse potuisse subjungit, quia nihil in vasis, antequam disponerentur, continebatur, peragi etiam debuit in calidiori anni tempestate, ut talis effectus sequeretur, & hac operatione aliquibus diebus duæ ferè uncia colligi potuerunt, naturam autem illi fuisse mirè subtillem, quem ipsum etiam aurum corporum omnium gravissimum, ac solidissimum vi suâ, sic dicendo, spiritali penetrare asseruit; quod idem radiis lunaribus vix derogendum erit, quamvis modus eos colligendi, & in corpus cogendi nondum innotuerit, tantum tamen ex Helmontii experimento, quo radios lunæ plenæ in cono concentratos frigidus esse sensit, imò frigidiores cæteris conum ambientibus hariolari possumus eos magis ad aquæ, quàm ad ignis accedere naturam, unde ad putredinem res sublunares eos disponere multis effectibus experimur: sic ligna in plenilunio secta citiùs putrescunt, quàm in novilunio abscissa. Sic etiam teste præcitato Helmontiò tract. form. ortûs pag. 137. §. 55. sub linea æquinoctiali citò putrent omnia ob lunæ continuam propinquitatem, ita quidem, ut si homo, vel brutum unâ saltem nocte sub luna mortuum pernoctaverit, sequenti manà cadaver putrilagine diffuit, denique teste eodem §. 57. locò citatò, si rana sub plenilunio atrocissimo

hyemis borea effodiatur, abluatur, & baculo alligetur in agro, sequenti manè reperitur alba quædam ac transparens mucilago liquatum Iragacantum referens, ut quivis facile experiri potest, quemadmodum enim aër fermentationis, ita aqua putrefactionis instrumentum est.

§. 6. Nunc quemadmodum radii lunares ad aquæ accedent naturam, ita solares ignis æmulantur indolem, ut luculenter patet ex iis vitrò lenticulari concentratis flammam in subjecto combustibili excitantibus, ita quidem, ut omninò ignei censerent possent, quamvis ignis ille nostro hòc vulgari subtilior longè, magisque elementi simplicis naturâ gaudens habendus sit, qui tamen, ut ex suprascriptis patet, artificiosâ operatione in corpus palpabile, cæterisque sensibus perceptibile, cogi potest, licet subtilissimum maximèque penetrativum sulphur naturæ referens, calidum & sicum, quemadmodum radii lunares frigidi, & humidi salis quasi alcalici aquei naturam induunt, qui medio in aère, aut corpore etiam lunari radiis solaribus sulphuris uniti quoddam producunt humidum unctuosum, quasi nitrosum per omnem mundi plagam diffusum, adeoque universale insignibus naturæ usibus destinatum, ut postea audiemus.

§. 7. Hos meos sensus confirmare videtur tabula illa Hermetis Smaragdina, quæ sic sonat: verum sine mendacio certum & verissimum: quod est inferius, est sicut id, quod est superius, & vice versâ, ad perpetrandum miraculum rei uniuscujusque, & sicut res omnes fuere ab uno mediatione unius, sic omnes res natæ ab hac re adoptione unius: pater ejus est sol, mater ejus luna, portavit illud venter, id est, aër, in ventre suo. Quid, quæso, clarius pro stabilenda mea de hoc ente sententia esse potest? quid enim per superius, & inferius aliud intelligitur, quam, quòd, quemadmodum ens hoc universale astrale in aère universo diffusum est, ita & subterranea eodem plena sunt, imò non tantum universaliter, sed & particulariter in omni invenitur corpore sui generis humidum radicale & calidum innatum, quæ terreâ
qua-

quodam mole incorporatâ corpus quodvis plùs, minùs tale constituunt, humidum quidem lunæ, calidum verò soli debetur, quæ duo ens constituunt humido-calidum, quod propter calorem est unctuosum, propter humiditatem fluidum, adeoque illud Alberti magni humidum unctuosum subtile incorporandum terrestri subtili, id est rebus sublunaribus: in quavis enim re, ut bene notat Beckerus in supplemento in physicam suam subterraneam cap. 2. pag. 582. invenitur pinguedo, omnis autem pinguedo duplicis est substantiæ, una quidem flagrat, adeoque sulphurea est, altera verò fumat, & salis esse fœtus agnoscitur, illa solis, hæc lunæ naturam imitatur, est itaque id, quod est superius, sicut id, quod est inferius, ad perpetrandum miraculum rei uniuscujusque, cujus vis integra est, ut habetur in eadem tabula, si versum fuerit in terram, id est, si moli cuidam terreæ incorporatur, quod optimè indigitat Anaxagoras Clazomerius, dum inquit: sol noster est rubens, & ardens, qui conjunctus est animæ albæ, & naturæ lunæ spiritus medio, nempe medio aëris, huic effectui disposito, ex quibus ita conjunctis emergit ens illud universale tantopere deprædicatum.

§. 8. Nontandum autem ens hoc universale non nihil esse acidum, adeoque dictum aliquibus acidum universale, majorem tamen subterraneis incorporatum halitibus contrahit aciditatem, siquidem omnis aciditas terreis, visque exaltatis, & rarefactis debetur particulis, ut pluribus probabitur in physica mea tripartita, hæc autem particulæ terræ cum rariùs difficiliùsque eleventur in aërem, ut locò earum ascendant magis aqueæ subtiliores tantum, magisque dilutæ, & humiditate extenuatæ terreæ, aciditas hujus entis minùs redditur perceptibilis.

§. 9. Exantlatâ nunc salis, seu entis hujus universalis genealogiâ & quidditate restat ejusdem probanda in rerum condita existentia, quam Borellus in observat. suar. centur. 1ma observ. 2. his verbis insinuare videtur; in aère, inquit: est quædam substantia 5ta aquæ vitæ summè rectificatæ, cælique naturam retinens,

nens, quæ sic à sole finè individuorum læsione accenditur, optimum spirituum nostrorum pabulum, & occultus vitæ cibus, quod ultimum, usum hujus entis in animalium respiratione indigitat, de quo postea.

§. 10. Deinde existentiam hujus satis in aëre probant experimenta varia à variis authoribus allata, quorum unum est, de quo capite præcedenti facta fuit mentio, terram nimirum exanimatam vitrioli, nitri, aliorumque corporum mineralium aëri expositam successu temporis in pristinum regenerari minerale: ita etiam scorix, vulgò *Schlacken* / exustæ, & à mineralibus, & metallis depauperatæ ex ustrinis foràs rejectæ, sub diu post tempus aliquod elapsum pristinam reassumunt formam mineralem, seu metallicam: quod ego propè Rosnaviam in superiori Hungaria in valle quadam Szepusium versùs, ubi quondam ustrinæ cuprariæ steterant, hincque magnus scoriarum cumulus congestus erat, omninò verum esse oculis, & igne deprehendi, quam regenerationem enti cuidam in aëre existenti, ac in competenti quasi matrice concepto metallescenti tribuendum esse nullus non videt, huc referatur etiam experimentum meum Cap. 10. §. 25. allatum, quo vix non ad oculum existentia hujus entis, seu salis in aëre confirmatur.

§. 11. Percuriosum est, quod in nova relatione de itinere quodam in ægyptum factò per *Patrem Vansleb* gallicò idiomate edita, & postea in *journal des Scavans* Tom. 5. annò 1677. de exundatione Nili insertum legitur, authorque se hujus rei oculatum testem esse perhibet, in latinum versum sic se habet: decimâ 7ma Mens. Junii ex oriente die singulis annis depluit de cœlo ros, qui incolis ægypti *gutta* appellatur: hic ros causat intumescientiam Nili, sed ros statim à casu incipit successivè corrumpi, viridèmq; assumere colorem fertilitatis subsequenti præludium, qui color indies augmentatur, usque dum in tantum virorem exaltetur, ut terra quaquà versum quasi muscò viridi coöperta videatur, duratque hic color ad vigesimum quandoque

dòque diem, & nonnunquam etiam diutiùs, ita tamen, ut quadragesimum nunquam transcendat, hinc tandem Nilus sensim accrescens, & alveò suò contineri impotens longè, latèque effunditur, ac rorem super prata, & agros diffusum diluens sal universale unà cum rore descendens in penetralia terræ demergens, terram locò pluvix (nam integrò annò in ægypto quasi nunquam pluit) mirum in modum fœcundat, hinc est, quod aqua pluvialis majorem, quàm aqua fluminum vegetabilibus conciliat fertilitatem, quamvis etenim aquæ fluviatili hujus entis universalis consortium non omninò sit denegandum; attamen in ea sal illud universale magis dilutum & dispersum est, aqua verò pluvialis plena quasi hòc sale turget, hæc enim per aërem decidens sal hoc aërem secum ad terram rapit, terramque mirum in modum fœcundat.

§. 12. Est quidem hoc ens universale per atmosphæram. totamque terræ molem universaliter diffusum, nihilominus uni subjecto magis, quàm alteri appetitu quasi innatò inhæret, quemadmodum sunt terræ alcalinæ, qualis limo, seu argillæ inest, cum quibus in compositum terreum plùs, minùs, pingue concrefcit, ex quo etiam, licèt non nihil alteratum, lege artis spagyricæ elici potest, quemadmodum instructi sumus Cap. 3. §. 3. ubi ex terris argillaceis spiritum destillari posse diximus, spiritui universali analogum, quem Becherus locò ibi citatò terram ita fœcundare testatur, ut vix credibile sit, quidquam in rerum existere natura, quod majorem terris confiliat fertilitatem, quod idem sæpiùs experiuntur agricolæ; agros nimirum argillâ, seu terrâ pingui obfitos ditissimas proferre segetes.

§. 13. Aëre etiam serenò, innubòque sole, utpote aqueis vaporibus tunc minùs dilutum, & dispersum majoris est virtutis, & energiæ, quia purius, hinc est, quòd per respirationem attractum spirituum animalium generationi magis sit accommodatum, ac animalia, præsertim homo, serenioris sint animi, ac in lætitiâ effundantur, unde pro puritate hujus salis, ejusque

copia, vel inopia in aëre salubrem, vel insalubrem, ducimus vitam, quò magis enim aër terrestribus exhalationibus & marinis vaporibus abundat, parùmque balsamini hujus salis in se continet, eò insalubriorem ducimus vitam, ut benè sentit Cosmopolita, hoc etenim sal balsamicum juxtà mentem citati authoris alimentum est pulmonum, & nutrimentum spirituum vitalium, hoc est illud sal mirabile, quò Cornelius Drebler suos in angusta domo sub aqua clausos animò deficientes hospites, postquam omne balsamum in secluso aëre, in quo ipsi oclusi erant, respirando consumserant, aperiendo quandam phialam, sal hoc universale concentratum continentem, ut per istum vetustum, ac exhaustum aërem novos diffunderet spiritus, recreare, & refocillare solebat; est ergò balsamicus iste spiritus per aërem diffusus potissima causa respirationis nostræ, ut scilicet spirituum animalium generatio perpetuetur; inde est, quòd absque respiratione vivere non possumus, benè igitur Borellus superius citatus balsaminum hunc spiritum optimum spirituum nostrorum pabulum, & occultum vitæ cibum nuncupat, quod confirmat observatio Anglicana, quòdprehenderunt aërem ab homine per respirationem semel attractum, illicò respirationi ineptum fieri, ut insequentibus attractionibus totus inermis, ac nullius utilitatis sit, suffocationemque aut deliquia animi minetur, nisi novò hòc salinò balsamò imprægnetur, quod sæpiùs in angustioribus templis, ac conclavibus undique clausis, multòsque homines recipientibus accidisse exempla testantur.

§. 14. Quemadmodum animalia pulmonibus instructa absque vitæ dispendio hòc ente carere non possunt, ità similiter res cœteræ naturales etiam inanimatæ ad suam conservationem, & vegetationem eò indigent, quod Hermes Trismegistus affirmat, dum inquit; *Calum, seu lapis, aut spiritus ille est secretum, & vita uniuscujusque rei, & omnis homo indiget eo, & hæc est aqua, quæ est in iritico frumentum, & in oliva oleum, & in persicis gumi, & in omnibus arboribus fructus, & principium*

De Spiritu, seu Sale universali, Centrali, Terra & Aëreo. 43
ipium generationis. Unde pulcherrimè super hoc ente glossatur sæpiùs laudatus Becherus in supplemento in phys. suam subterr. Cap. 5. pag. 609. his verbis: *in quo nimirum hoc ente balsamico universali, omnium syderum influentia sulphurea, & salina, ignea, & aquea subtilissimæ terreitatis vinculo, dulci viscositate conjuncta, & ubique reperibiles sunt, quàm verè, & quamdiu corpus quoddam conservatur, tam verè, & tam diu hæc essentia excellit, & quàm verè sol mundum—hunc illustrat, tam verè hic vitalis spiritus fons, & principium vitæ, ac omnis generationis est.* Hæc ille, est denique quinta rerum essentia ex quatuor elementorum circulatione, alternatione, & commixtione surgens, eorum scilicet ens quintum purissimum, non tamen anima rerum: ut benè notat scalliger exer. 307. sect. 20. dum ait: *omnis forma cujusque perfectè mixti, etiamsi non sit anima, natura tamen est quinta, longè alia à quatuor elementis.* Sed substantia astralis cœlestis indolis & naturæ, de qua Aristoteles secundà de gener. animal. Cap. 3. loquitur his verbis: *inest seminibus facultas quedam fecundativa seminis, seu Spiritus, qui in semine, spumosòque corpore continetur, & natura, quæ in eo spiritu est, respondit proportionem elemento stellarum* vipelicet effluviarum astralium concubitu progenita, præprimis solis & lunæ, quorum effluvia continuo sublunaribus influunt medio in aëre se invicem complectentes, énsque hoc salino-balsamicum componentes, quod miraculum naturæ, de quo hætenùs locuti sumus, & omnibus implantatum est mixtis, tanquam essentialis, & subtilissima mixti pars elementalis tantis naturæ usibus destinata.

§. 15. Notandum pro Coronide hujus entis constitutionem maximoperè medico esse contemplandam, ejusque in corporis humani affectionibus procurandis maximam habendam esse rationem juxtà Regionum, locorumque differentiam, sal namque istud balsamicum vitalis necessitatis, per inspirationem attractum bronchia pulmonum subit, nostræque massæ sanguinæ

continuo per pulmones circulanti communicatur, & permisce-
tur, atque ideo corpus humanum pro puritate, aut impuritate,
copia, vel defectu ad sanitatem disponit, vel ægrotudines; hinc
aëris mutatio à medicis practicis præsertim in morbis chronicis,
cum patientis sublevamine sæpius persuaderi solet; quemadmo-
dum Gallenus phyticos ablegavit ad montem Tabias, celsus in
ægyptum, hæc breviter quod ad consultum esse videbatur, de hoc
ente universali dicta pro hic, & nunc sufficiant, plura, magis-
que fundamentalia, Deo dante, lector benevolus in phys. mea
tripartita videbit.

CAPUT VII.

De Buda, ejusque Origine, Authore,
ætate, situ, & situs comoditate.

§. I.

Budam germanicè *Dfen* Hungariæ Metropolim, Regiam-
que quondam resistentiam ab Attilæ fratre nomine *Buda*
annò salutis nostræ 401. Attila interim in exteris provin-
ciis victoricia bella gerente extructam fuisse omnium ferè Chrono-
graphorum concensus est. De nominis autem origine nonnulla
inter eos oritur disceptatio, quorum aliqui germanicum etymon,
id est: *Dfen* / teste Orteliò redivivò derivare volunt à fornaci-
bus calcareis, quondam hinc loci frequentibus. Aliter sentit Sa-
lamon Scheiger in itinerario, qui à Rege Ovo tempore Henrici
3ⁱⁱⁱ. Hungariam regnante hac Urbem *Dfen* / vel potius *Dvon*
dictam fuisse perhibet. Latinò autem idiomate *Budam* nomina-
tam esse nonnulli ab authore, scilicet *Cuda*, alii à *Budinis* anti-
quissimis scytharum populis autumant: horum ultimorum nu-
mero accensendus esse videtur Bomfinius in histor. Panon pag. 17.
ubi

De Buda, ejusque Origine, Authore, ætate, situ, & situs comoditate. 45
ubi hæc habet: *Buda nova, & Buda vetus, utraque Danubii
lambitur aquis, à Budinis vetustissimis scytharum populis, qui
cum Attila Hunnorum Rege in Panonias descenderunt appellata; ne
illis quidem assentiendum esse duxerim, qui à fratre Attila nomina-
tam tradunt, si Herodotem & Strabonem diligentius lectitassent,
aliter forsàn sensissent.* Pro priori autem sententia sequentia
ex eodem Authore pag. 38. lit. E. militant: *quin etiam Bu-
dam fratrem, (de Attila sermo est,) cui gubernationem scythia,
ædificandamque Urbem in Danubii ripa, sycambriaque ruinis Budam
deinde dictam, delegerat, dolò captum interfecit, Ungarorum an-
nales post cladem Catalonicam interfectum tradunt, quoniam, quin
post subactam Mysiam, Thraciam, & Macedoniam, quum ex
Gallia Attila sycambriam rediisset, fratremque sycambriam, quam
murò cinxerat, non Attila, sed suo nomine, contra mandata; Bu-
dam nominasse, eum dolò captum propria manu præ nimia ira ob-
truncasse prodiderunt.* Et paulò post Attilam fratris necem ex-
cusantem, sic loquentem introducit: *Deinde, ut Sycambriam
Urbem olim populi Panoniani ex legione auxiliatrice conflata, edu-
ctamque à sycambriis extremis Germania populis, quandoquidem mul-
tas quondam Romani legiones, præsertimque Romanas in Danubii ripa
collocarant, ut Barbaros transitu fluminis inbiberent, non modò in-
stauraret, sed mœnibus longè amplioribus circumduceret, demùm-
que meò nomine appellaret. Quid fecit infelix immemor edicti, im-
memor mei, qui fraternâ charitate in imperii societatem, neminem
corrivalem admittentis, adsciveram, mecumque pariter regnare jus-
seram, præ ambitione immodica, ut nomen, ac dignitatem meam
sensim attenuaret, ut demùm unicus imperaret, Regiam sedem
contemptò mandato à se Budam nominavit.* Ex quibus clarè patet
Budam à Authore nomen suum traxisse, etiam imposterum
retinuisse; subjungit enim author cit. pag. 39. postquam dolor
fratricidam corripuisset, pro manium extincti placatione Urbem
juxtà fratris effatum *Budam* omninò appellandam esse statuisse;
inquietem: *Ego autem, ne fraternos manes nobis iniquos habeamus,*
F 3 edico,

edico, ut qua infelix nuncupavit, vota præstemus, instauratam Sycambriam, Budam appellemus. His igitur si fides habenda de origine nominis dubitare nefas esset.

§. 2. Præterea colligitur sycambriam ibi, ubi nunc Buda, vel saltè ad mentem Istpamphii, qui suburbana Budensia eò inter veterem, & novam Budam locò, qui sycambriæ nomine appellebatur, statuit, stetisse, non ut quibusdam placet, supra Budam veterem, ubi etiamnum rudera ejus Urbis superesse volunt, deinde Budam, ut olim, cum in flore fuisset, totam in Saxo ad altitudinem satis enato sitam fuisse testatur Nicolaus Olahus Episcopus strigonienfis, unde ibi, aut saltè in ejus suburbanis sycambriam quondam stetisse consentaneum est.

§. 3. Sita est hæc Civitas, ut superius insinuatum, in monte ad magnam satis altitudinem enato, protenditur juxtà montis tractum à septentrione in meridiem, ubi arcem habet sibi adjacentem non adeò magnò intervallò distitam, quondam egregiè munitam, nunc verò bellisævitie propriis sepultam rudibus, industriâ Excellentissimi, ac illustrissimi Dⁿⁱ. Dⁿⁱ. S. R. J. Comitum de Regal Sac. Cæs. Majest. Generalis armamentariorum Præfecti, & Commendantis præsidii Civitatis, & circumjacentium locorum, reædificatam. Ab oriente Danubius radices montis alluit, ad cuius ripam Urbs adstructa est juxtà fluminis alveum in longitudinem protensa ob fluminis vicinitatem Civitas aquatica *Wasserstatt* nuncupata: ex altera parte Danubii è regione Pestinum adjacet, circa quam Urbem longè, latèque patet planities quondam Rakos appellata, eratque electioni Regum Hungariæ destinata; à meridie adjicitur prærupta, & alta rupes mons Sancti Gerhardi vulgò *Gerhardtsberg* / quia hinc Sanctus ille bigæ alligatus per quosdam Ungaros in gentilismum relapsos in præceps actus erat. Aliis etiam ob munimentum quondam teste Georgio Kickvitz in descriptione totius Hungariæ inibi erectum communiter *Wlocksberg* audit, ad hujus pedem septentrionem versus accumbit Rascianica *die Kägenstatt* / quâ aquilonem occasumque

De Buda, eiusque Origine, auctoritate, ætate situ, & suis comoditate 47
sumque respicit, montes surgunt viniferi, oculis gutturique amœna spectacula, quæ ad plagam septentrionalem usque protensa hemisphærium fortalitiæ concludunt, ad quorum terminum propè ripam Danubii novum quasi suburbium veterem Budam versus exurgit, ubi thermæ mirum in modum salubres Cæsareæ Regiæque dictæ scaturiunt.

§. 4. Situs denique totius viciniae peramœnus est, ita ut, quacunque ex parte prospexeris, magnam inde capies voluptatem, ad quæ accedit aëris clementia, & bonitas, quæ tanta est, ut, etsi thermæ tam salubres abessent, infirmos adducere oporteret, purificatur namque præter id, quod heterogeneis effluviis infectus non est, partim flumine præterfluò, partim verò ventis vehementissimis, & frequentibus per vices redeuntibus, quorum impulsu aëris arcetur putredo, effluvia terræ, aliorumque corporum noxia diffantur, & dissipantur, sicque aër purificatur: hinc illud tritum de Austria: *Austria ventosa, aut venenosa*, sic & *Malè* in cosmographia de Insulis Africæ in Insulæ *Bourbon* purissimum, & sanitati maximè congruum esse aërem refert, imò affirmat salubriorem nullibi in toto terrarum orbe existere, ita quidem, ut non tantum sanitatem præsentem conservet, sed etiam eos, qui ex Europa eò confluunt, & per diurnas navigationes morbos contraxerant, eò pertingentes intrà breve temporis spatium absque medicamentorum applicatione pristina restituant sanitati, causam deinde subjungit; Insulam illam vehementissimis ventis pestari, ita ut inde navigantes sæpius naufragium patiantur, ex ventis itaque sæpe salus, nonnunquam etiam interitus, prius autem in depuratione aëris experimur indies, præsertim si insuper locus est editus, fluviiisque approximatus, ut felices hujus loci incolæ; alique huc confluentes abundè testari possunt, seque etiam experiri fatentur.

§. 5. Vanus itaque alienigenarum terror existimantium Hungariam Germanorum esse tumulum appertum, quod quidem de aliquibus locis paludosis effutiisse quosdam, & benè, credi-

crediderim, sed inde totum regnum, ac omnia loca indiscriminatim insalubritatis arguere perstrictæ frontis assertum est. quodd autem inexperti Hungariam Germanis mortiferam deprædicent, non aëris insalubritati, sed multorum millium germanorum militum frameis turcicis victimam cedentium cladi, ac victus ex parte rationi perversæ, diætæque convenienti invadentium morborum truculentia ad lethiferum exitum viam paranti inibi neglectæ tribuendum est, quod ubicunque locorum in mundo ut ut salubrium, etiam in Insula Bourbon superius memorata, contingere possit. Accedit tamen aquas palustres plenis faucibus ab iis ardente syrio, bullientæque in corporibus sanguine ob defectum fontium recentium potatas fuisse, quod hic Budæ, utpotè omni genere victualium tam sylvestrium, quam domesticorum, ac infirmis appropriatorum ferculorum affluentis, ac præter vini optimi copiam limpidissimâ, frigidissimâ, ac purissimâ è proximis montibus profiliante aquâ fontanâ, sanitati minimè obfuturâ dotati, minimè timendum est. Nihil itaque huic Urbi, quod vitæ jucundè & sanè degendæ suppetias ferre possit, & quod ad sanitatem deperditam restituentiam expeditur, deesse, concludere audebimus. Ut autem thesaurus iste Sanitati deperditæ recuperandæ ex liberali naturæ sinu profluus luculentius populis innotescat, nunc proprius ad præfixum accedere oportet scopum, nempe ad thermarum Budensium genealogiam. Hinc sit.

CAPUT VIII.

De Thermarum Budensium origine, nominibus, numero, situ, & statu priscis temporibus.

§. I.

Quondam longè plures Budæ fuisse thermas ex Chronologia variorum auctorum facillè colligitur, imprimis quidem in Chronica Moscovitica Germanicò idiomate

Annò

annò 1577. edita pag. 146. inserta est epistola Georgii Wernheri data ad Dominum Sigismundum Baronem de Herberstein &c. in qua Budam cæteris Hungariæ locis majori thermarum frequentia dotatam esse refert, miraturque tantam unius loci ratione caloris thermarum esse differentiam, ac tandem quasdam earum specificè recenset, atque infra arcem Regiam thermas quasdam Regias dictas extitisse, alias verò ex petra in modum fornacis prominente scaturisse, quam petram Turcæ, postquam Buda Othomanicæ subjugata tyrannidi sinistras belli deploraverat vices, in majus spatium deduxerunt, thermasque istas cæteris esse excellentiores sibi persuaserunt.

§. 2. Hinc supra Budam septentrionem versùs scaturiebant plures aquæ medicatæ, quarum pariter nonnullæ Regiæ die *Königs-Wasser* / aliæ hospitales die *Spital-Wasser* / quia nosocomio propè erant, nuncupatæ, quo ob excessum caloris ex parte, nisi aquis frigidis contemperentur, pro balneo inhabiles habebantur, nam tanti nonnullæ erant caloris, ut propè bullierint, ovumque parvò temporis intervallò ad duritiem coquerent, unde quædam earum subdiu scaturientes ad *purgatorium* appellabantur.

§. 3. His adstipulari videtur R. Patris Szentivani S. J. in dissect. paralipom. rerum mem. Hungariæ, ubi annotavit ex manuscriptis Nicolai Olahi Archi-Episcopi Strigoniensis, ac Primate Regni Hungariæ ex parte septentrionali Civitatis thermas fuisse, quæ, cum propè nosocomium scaturirent, aquæ hospitales indigitabantur. Præterea ab Urbe Sycambria, cujus reliquia etiamnum cernenda asserit, ac veteri Buda in eodem tractu Xenodochium fuisse S. Spiritus, in eoque thermas erupisse salubres, ut & paulò Budam versùs *Oppidum* extitisse S. S. *Trinitatis*, quod Hungaricè Telsöheviz vocabatur, Collegiata Ecclesia, & thermis elegantidomo conclusis inclytum, aliasque ibidem in tribus, aut quatuor locis propululasse thermas, omnes mirum in modum salubres, inter quas Cæsareas nunc dictas recensendas esse judico;

G

omnes

omnes tamen, præter has ultimas, si benè judicavi, inter belli vicissitudines abolitæ, destructæ, ac perditæ, dum aliò forsàn sibi viam quærentes per cæcos terræ anfractus traductæ sese hominum subtraxerant memoriæ.

§. 4. Hæ thermæ referente præcitato Wernherò cum essent supra Budam, Bada superior *Ober: Baaden* / quæ verò erant in plaga inferiori, Bada inferior *Nider: Baaden* / dictæ sunt; imò tota forsàn Buda, ut præfatus etiam sentit, nisi de authoris nomine constaret, ob frequentiam aquarum thermalium potius *Bada* aut quondam dicta, aut dicenda foret. Longè plures itaque priscis temporibus, quàm nunc nostris præsentibus fuisse thermas facile conjicimus.

§. 5. Busbecquius in sua epistola meminit similiter alicujus fontis quondam Budæ propè portam, quâ itur Constantinopolim, modò forsàn Albensem Dictam calidissimè scaturientis, in quo pisces erant albi, viventes, quatuor digitorum lati, qui & aliis scaturiginibus æstuantibus innatabant, sed aquæ dulci frigida, sive Danubio injecti perièrè subditò.

§. 6. De authoribus, sive restauratoribus thermarum nobis etiamnum in usum venientium varii varia sentiunt: Istpamphius, cum superiores, & inferiores erant thermæ, has à Bassa Mustapha reparatas, & lapidibus tessellatis instructas, blumbòque tectas esse, circa superiores autem thermas per Asiaticum architectum triginta tam pro tritico: quàm pro pulvere pyrio molendinas adstruxisse, murisque circumdedit esse refert.

§. 7. Prædicatus Wernherus in Epistola Bassam Mahomet thermas Budenses instaurasse, Dervisisque, id est, monachis Mahometicis strictissimæ suo modò vitæ cœnobia exstruxisse, postquam nimirum Budam expugnaverant, totumque ferè Hungariæ Regnum truculentis suis armis tanquam victimam aræ Turcicæ consecraverat, in Governatorem ejusdem Regni destinatus Budæ suam fixit sedem, ubi dicta ædificia propriis expensis erexit. Erant autem cœnobia duo, de quibus Rasciani quidam se-

nes etiamnum in vivis mihi retulère, unum eorum fuisse propè thermas civiles, alterum thermis Cæsareis conterminum, ferè ibi, ubi nunc villa R. R. Patrum Soc. Jesu, qui locus idiomate turcicò dictus erat *Wallibek*, & thermæ nunc Cæsareæ dictæ, quia à Capitaneo nomine Walli, ut aliquibus placet, restauratæ sunt, originaliter verò extructæ à Bassa quodam nomine Hussen Bassa, qui pariter thermas in Civitate aquatica ex fundamento in sublime duxerat, at dum vix supra dimidium operis pervenisset, Imperatori Othomannico infidelitatis accusatus, fune strangulatus periit, hujus expensis piscina in gatiam molæ pulverariæ Turcicè Barathana nuncupatæ, quæ erat eo in loco, ubi nunc molendina Cæsarea, adstructa fuit. Idem ille Bassa in monte S. Josephi ubi nunc sacellum est S. Josepho dedicatum, viro cuidam, suo modò piissimæ, & strictissimæ vitæ, qui & ideò ab omnibus Mahometantis sanctus celebratur, devotione addictus, quasi eremitorium collocaverat.

§. 8. De thermis sub monte S. Gerhardi hoc notatu dignum iidem senes naraverant, eas nimirum tempore Turcarum, cum ob insolita in profugantis morbis quotidiana experimenta è regionibus etiam distitis maximus esset ad eas confluxus, tandem de dono Dei gratis dato lucri causâ malè nati curatores pecuniam exigere cœpissent, sicque pauperibus, vilioris sortis hominibus janua ad thermas præcluderetur, ex improviso corruente ædificiò impofterum sepultas fuisse, usque dum tandem Buda victricibus Sac. Cæs. Majestatis Magni Leopoldi armis, turcicis liberata compedibus in Christianorum inciderrint manus, quò tempore excellentiss. ac doctiss. viro Friderico Ferdinando Illmer de & in *Wartenberg* Phil. & Med. Doctori praxeos Professori publico & Primario, Sac. Cæs. Majestatis Consiliario, & Archiatro piæ memoriæ à Sac. Cæs. Majestate donò datæ, à quo necessariis denuò solis, seu labris, ædificiis nunc *structæ*, & restauratæ sunt. Sed denuo quasi colapsæ nunc à libera civitate cœmptæ restaurantur.

CAPUT IX.

De Thermis Budensibus, ut modernò hòc tempore supersunt, earum situ, numero, antiquitate, scaturiendi modo, aliisque notatu dignioribus.

§. I.

Quamvis plurimæ in territorio Budensi hic inde scaturiant aquæ minerales calidæ, quinquetamen tantum necessarijs ad usum hominis instructæ, & balneare volentibus accommodatæ, hucusque numerantur, de quibus ordine, scilicet à meridie in septentrionem moventes in præsentipertrabimus.

§. 2. Dictum est cap. 7. de monte quodam, quem Buda Austrum versùs respicit, mons S. Gerhardi dicto, ad cuius pedem australem propè Danubium 30. circiter passuum à latumiis distantia aquæ minerales scaturiunt, quas nos thermas S. Gerhardi Gerhardt'sbaad nominabimus, quæ vulgò etiam Plockhsbaad audiunt.

§. 3. Hic ædes furgunt, in quarum meditullio labrum est balneantibus vilioris sortis accommodatum, das grosse / oder gemeine Baad / gradibus ex omni partè lapideis, pavementoque tessellato optimè instructum, ad quod protenditur canalis saxo incisus aquam ex parte occidentis per terram pinguem & argilacem coloris ex fusco cærulei decurrentem ad labrum deferens, juxtà quem canalem, ubi aquam non nihil stagnare contingit, lanugines albæ in medio aquarum suspensæ, præsertim tempore hyemali, cernuntur.

§. 4. Illinc janua patet ad thermas nuper inventas, quarum aqua ex rupe ad basim cava propullulat, ubi mox in scaturiginis origine lutum nigrum deponit dolore artuum, ulceribusque infestis

De Thermis Budensibus, ut modernò hòc tempore supersunt, &c. 53
statis sacra anchora. Præterea undique ex fundo aqua calida limpidissima bullularum Crystallarum instar jucundò spectaculò in superficiem elevatur: caloris sunt satis intensi.

§. 5. A regione hujus ad dextram intrantis annectitur aliud solium nuper constructum propriis partim, partim verò modò dicti scaturiginibus, particeps, caloris est cæteris nonnihil remissioris: huic adjecta sunt apodyteria balneantium comoditati destinata, & paulò à thermis meridiem versùs noviter erectum hospitium est balneantibus accomodatum; in emissoriis istarum thermarum fœces nigræ copiosæ subsidunt.

§. 6. Circa has thermas continuatò flumine adversò ad montis prædicti radicem via regia est, juxtà quam ad quingentos circiter passus septentrionem versùs progrediendo aliæ se offerunt thermæ civiles, seu das Burgerbaad dictæ, quæ scaturiginem suam ex monte saxeo adjecto ad. 30. circiter passus in antro quodam amplo & fornicato rupi incilo sortiuntur, & quidem duplici rivò satis copiosò, in quo, ubi aquam segniùs fluere contingit, crusta alba satis densa calciformis insipida, & inodora supernatat aquis, similis ei, quæ in evaporatione lixivii calcis vivæ in superficie concreescere solet.

§. 7. Penetratis deinde aquæ ductibus devolvuntur ad labra Baad-Rästen / oder Caminen / quorum quatuor sunt: primùm propè cisternam, sive castellum aquarum, serticum das Ruml. Baad dicimus; secundum magnum est das grosse / oder Gemein. Baad / extrà quod statim introitu aliud adjicitur labrum ejusdem cum prioribus scaturiginis, quod medium, oder das Mittlere Baad nuncupamus, cui adstructum est apodyterium, post quod aliud est solium novum das Neu-Baad distinctæ scaturiginis, hinc remissioris, quàm cæteræ, caloris, ita quidem, ut tactui blandiri videantur.

§. 8. Ab his thermis arcem versùs ad synistram propè pedem montis S. Gerhardi septentrionalem in meditullio ferè Civitatis Rascianæ tertie scaturiunt thermæ Rascianæ das Rascen-

Baad nuncupatæ, quarum aquæ ex imo montis per canalem juxta montis basim extensum ad labra devolvuntur, antequam autem ea subeunt: in fovea, 8. forsàn ulnis profunda, congeruntur, sicque congestæ per canales distinctos labris omnibus dispensantur.

§. 9. In hac fovea aquæ coæcervatæ in superficie pelliculâ albâ ad tactum molli, nec omninò contiguâ obducuntur, quæ nullius ferè saporis est, asseribus superstructis mucus adhæret albus instar nivis pariter inspidus, & inodorus.

§. 10. Sunt autem his thermis sex labra, quorum duo ad synistram intrandis nova die *Neue-Baader* / hinc, quâ itur ad labrum magnum, ad dextram & synistram utrinque unum, quæ *Turcica* die *Türkische-Baader* nominabimus, rectâ autem procedendo obvium est labrum *das Grosse / oder Gemein-Baad* / ultra quod aliud est solium extremum *das letzte Baad* nuncupandum.

§. 11. Hæ thermæ blandi sunt caloris, & non nihil lapidescentes, unde circâ labra in materiam thopaceam concresecunt, & condensantur in lapideam duritiem, quam licet ineptè *sacrofin*, *das Wilde-Fleisch* appellant.

§. 12. Ab his thermis progredimur in Civitatem aquaticam, ubi propè nosocomium, seu hospitale saluberrimæ scaturiunt thermæ *das Baad in der Wasserstätt* / aliis *das Sprenger Baad* / nec minùs hospitales *Spithal-Baad* / indigitari possunt.

§. 13. Hæ thermæ ex parte scaturiginem cum sequentibus æqualem sortiuntur, alterâ verò parte ex horto Perillustris *Dni de Rittersheimb* Consiliarii *Camæræ Hung.* propè molendinam Cæsaream sito ex profundo quasi puteo, fornice obducto derivant, modum promanandi hujus aquæ mirabilem in sequentibus proponemus, in præsentem verò aquæ ductus, per quos ad has thermas aqua ducitur, inquiremus.

§. 14. A thermis Cæsareis ad horti prædicti usque terminum, ubi altera pars ex puteo affusa per canales ligneos devolvitur, hinc aquæ ductum pedalis altitudinis & latitudinis lapidibus constructum subeunt, per quem ad 300. præter propter passus ad locum balnei caloresat intensò persistente tempore præsertim æstivò defertur, ubi exantlatò tandem itinere in labrum emicat, & undique rebus, parietibus, & saxis, quæ in decursu lambere contingit, tophos lapideos, ad modum prioris, majori tamen copiâ, affigendo petrificationis suæ præbet specimina, quæ materia lapidescens ita fortiter dictis locis adhæret, ut vi divelli vix queat, nec ullibi concresecit, aut accrescit, nisi aëri libero exposita. Antequam autem ad labra devolvitur aqua, castellum aquarum affabrè instructum subit, ex quo deinde in circumjacentia optima balneantibus comoditate instructa labra distrahitur; sunt autem labra numerò quatuor. 1um magnum est solium *das Gemein-Baad* ab in troitu rectò tramite obvium, ubi ad dexteram intrantis aliud adjicitur optatæ comoditatis cum adstucto apodyterio, à tergo solii magni duo visuntur labra ad dextram intrantis unum, alterum ad synistram, relictò in medio loco balneantium comoditati adoptato.

§. 15. Nunc ad ripam fluminis rectâ procedentes quintum naturæ subterraneæ thesaurum propè pedem montis *S. Josephi* scaturientem, thermas Cæsareas communiter dictas visitabimus, quarum scaturigio satis mirabilis est. In via regia media 10. circiter passus à parietibus ædificii cisterna est terrâ coöperta, ubi venam fontis quæsiturus terram, lapidesque effodere jussuram, quibus egistis castellum amplum aquâ vix non fervente, ut ovis citò coquentis par esse videretur, supra medietatem repletum offendimus, lapidum verò operimenti vices gerentium superficiem basim versùs floribus sulphuris pulcherrimis, ut arte vix elegantiores sublimari viderim, hinc & crystallis pellucidis figuræ irregularis, potissimùm tamen cubicæ, & oblongæ sexangularis obductam magna cum admiratione deprehendimus.

§. 16. Ex hac cysteria per meatum affabrè ex lapidibus concinnatum aquæ delabuntur ad labra, quorum quatuor nunc sunt : primum *exterius*, das *Mussere-Baad* statim ab introitu ad synistram situm, inde *amplum* plebi dicatum das *gemeine Baad* / post quod duo sunt alia, ad quæ utrimque janua patet, ad dextram quidem pro *labro veteri* das *alte Baad* / ad synistram pro *novo* das *neue Baad* / in quibus notatu digna occurrunt : primò tophus ille saxeus, de quo superius, qui in tanta coqia hic adnascitur, ut, si infrigantur, nonnunquam ad multas libras ponderet, deinde inauratio argenti aquis immersa ; hinc in emissoriis aquæ copiosarum fœcum depositis nigrarum, quæ utcunque commoveantur, fœtore intollerabili nares feriunt.

§. 17. Propè hoc ædificium est quædam piscina aquâ pariter minerali, sed ob stagnationem non nihil frigidâ repleta, aut accessu aquæ dulcis, ex qua nè aquæ thermæ calore suo excessivò balneantibus negotium facecerent, per duplicatos ibi canales pro contemperatione, ad labra derivatur.

§. 18. de hac piscina id notabile est, quòd relaxatis aquæ repagulis, seu aquâ ad siccitatem detractâ modò dictarum thermarum scaturigo sufflaminetur, ità, ut nec gutta quidem ad eas perveniat, quod idem etiam cœteræ, quarum plures sunt innibi hinc inde erumpentes scaturigines, experiuntur, ut & illæ in horto superius memorato ; unde probabile est omnes ejusdem esse originis, reimpletâ autem non multum ultra medietatem piscinâ redeunt omnes scaturigines, pristinasque subeunt vices, cujus mirabilis effectus rationem diu summâ mentis prurigine desiderabam, nullâ tamen rerum, locorum circumstantiarum, meatumque subterraneorum indagine mihi eam adinvenire possibile esse videbatur, usque dum tandem in monte propè piscinam obambulans, lapidum, terrarum, aliarumque rerum constitutionem pensitabam, ac antrum per rupem profundè penetrans inopinatè offendissè, in quòd lapidem projeceram, quem applicatis auribus in aquam decidisse distinctè perceperam, majori itaque

De Thermis Budensibus, ut modernò hòc tempore supersunt, &c. 57
itaque solertiâ inquirere cœpi, ubi boliden funiculo appensam demiseram, ut profunditatem explorarem, extractum, deinde plumbum funiculo alligatum valde calidum, ac unâ cum fune aquam profundè penetrâsse observâram, quod ansam mihi dederat sequentis conjecturæ : nimirum magnam montis partem aquas minerales utero suo claudere, ex quo per cavernam ad montis radicem. 50. forsàn ulnis profundam detractâ piscinæ sarcinâ aquæ profluentis impedum remorante, magnò gurgite prorumpunt, unde in montis cavitate collectæ ob liberum inde natum profluvium necessariò subsidunt, ductus verò ad scaturigines hiantes cum editiori loco siti sint, aquæ depressæ eò pertingere, jugemque suum ad thermas more solitò dare decubitus nequeunt.

§. 19. Hanc opinionem confirmare videtur scaturiginis revocatio, utpotè, quæ non nisi multum ultra medietatem repletâ piscinâ succedere deprehensa est, non vanò nimirum argumentò aquarum in antris petræ contentarum libri exitus ab accumbentibus in piscina aquis præclusi, indeque in montis caverna stagnantium intumescentiæ, quâ mediante successivè accrescentes prædictos sublimiori locò positos aquæ ductus ad thermas protentos assequuntur, hique denuò per eosdem ad præfixa labra indefessos volvunt latices, quod pauciori aquâ in piscina stagnante, utpotè tantum irruentium aquarum impetum coercendi impotente fieri non potuisset. Neque scaturigines istas thermæ ex ipsa piscina ortum suum ducere exinde constat, quòd in ea congestæ aquæ, licèt aquæ minérales ab origine calidæ, stagnatione tamen diuturnâ, aut accessu frigidarum infrigidatæ contingantur, ità quidem, ut pro contemperatione superius memorata per proprios ad thermas deducantur canales, insuper undique conclusæ sunt muralibus, ut ad latera nullibi pateat meatus.

CAPUT X.

De Thermarum Budensium mineralibus in separatione partium ingredientium per evaporationem, coctionem, destillationem, putrefactionem, calcinationem, aliisque operationes spagyricas, tam & mechanicas diversimodè observatis in genere.

§. 1.

AD hoc, ut dexterè, & sinè fuco de re quadam iudicium feratur, de rei illius indole, & quidditate accuratè per noscenda præprimis invigilandum est; sed arduum arcana naturæ præsertim subterraneæ subire penetralia, durùmque ad nucleum usque perfringere corticem, cum & in media nonnunquam luce perspicacissima hallucinentur ingenia, & in rebus obviis cœcutientis talpæ instar, nucleum quærentes, sæpè circa corticem volvitur, & quod majoris cœcitatatis indicium est, intima quæque insuper penetrâsse nobis gratulamur. quid mirum? si de rebus altâ terrâ, & caligine immersis iudicium ferentes non undequaque naturæ concentui, & symphonie assentiamus, sicque in devia declinemus, cum autem grave hoc onus partim jure officii, & impulsu conscientie, partim charitate proximi tanquam Physicus hujus loci, multorum precibus obediens inermibus his humeris impositum portare susceperim, juxtâ modulum tenuitatis meæ desuper mihi gratuitò concessum de re præfixa itâ tractabimus, ut si non cujuslibet gustui arrideant, carpentiùmque scomata incurrant, saltè ad DEI ter opt. gloriam, proximique salutem cedere bonò animò sperabimus.

§. 2. Incepi itaque aquarum istarum minerarum repetitis vicibus experimentis tam spagyricis, quam physico-mechanicis rimari constitutiva, ubi cum vix corticem fregissem, & plurimos juxtâ exigentiam rei, leges, methodùmque à me injunctam, bal-

near-

neantes, thermasque internè & externè adhibentes à morbis aliis vix curabilibus intrâ paucum temporis spatium liberari advertissem, dolui, ac ingemui, hoc pretiosum miserantis DEI donum, tot annis ignorantie tenebris fuisse involutum, sicque tantum à DEO gratis datum thesaurum varios in abusus distractum fuisse, ac genuinò rem publicam usu destitutam oscitantia hominum litteratorum remansisse. Imò satis non erat veram methodum neglexisse, sed insuper nonnulli nasutuli ob synistram quandòque in præpostero earum usu consecutum effectum oppropriis & contumeliis in eas innocentes invehebantur, & aliqui effrontes, garrulique idiotæ omnem in corpora humana, nescio, quâ audacia, aut potius amentia, virtutem energeticam iis derogare ausi sunt? cum tamen natura, quæ ad cujuslibet Phantastæ dictum non inflectitur, innumerabilibus ferè experimentis contrarium dudum docuisset, & etiamnum indies garrulitatem eorum castigat. Unde quidam eorum autoptica convicti experientia suam fateri coacti sunt errorem, & inscitiam; verum denique sentit Aristol. dum ait: imperitia temeritatem in judicando & pronuntiando parit, peritia vorò prudentiam.

§. 3. Ad hoc, ut medicina etiam optima optatum consequatur effectum, oportet medentem sapienter cognoscere, prudenter judicare, quibus conveniat medicamentum, quibusque ob varia nonnunquam incidentia contraindicantia tale medicamen dissuadentia dissuadendum foret, deinde quò modò, seu quâ methodò adhibendum sit? atque itâ juxtâ cæteras circumstantias operari.

§. 4. Non tantum medicum, sed & ægrotum suum facere oportet officium, regulis scilicet prudenter à medico præscriptis doctius sese accomodare, & salubriter dictis patienter obedire, parere nimirum, & fideliter referre, quæ duo ægri sunt officia, quibus accedit, ut ii, qui præstò sunt, & ea, quæ foris incidunt, debitò modò comparata sint, ut chyrurgi, balneatores, mulieres clinicæ, lintea, stragula, lectus, conclave, aliæ-

H 2

que

que ejus generis ad omnimodam istam tutam, & jucundam morborum curationem necessaria, quod inculcat statim in limine aphorismorum Hypocrates.

§. 5. Hæc ergo in felici morborum curatione, & medicamentorum applicatione omnino observanda sunt, alias enim medicamen adhibitum effectu quæsitò frustrari mirum non erit, nec idèò medicamen opprobriis afficiendum est, aut tanquam res inermis credulis divulgandum, non enim sufficit hanc vel illam certò respectu etiam optimam applicasse medicinam, sed considerandum est, utrum jure, tempore, nihilque neglectò, quod ad speratum effectum suppetias tribuere potuisset, applicata sit?

§. 6. Sic si thermæ sine prævia virtutum ac methodi adhibendi cognitione, prudentique judicio, cæterisque neglectis circumstantiis antè, in, & post balneum observandis ab imperitis, lucri forsàn causâ, suadentur, aut ipsi patientes susurrò quorundam, qui simili morbò quondam affecti adhibitis thermis pristinae restituti sunt sanitati, persuasi, spretò medici consiliò nullaque ad contraindiciantia factâ reflectione, putantes se periodica lotionè omnimodè satisfacere, thermas, quasi cauponam improporcionatò morbò, & corpore ingrediuntur, Bacchum, aut Venerem ad eas invitant, gulæque nocivâ ingurgitatione indulgent, aliòsque illicitos committunt excessus, quid mirum desideratò effectu frustrari? imò in longè majora pericula præcipitari, aut saltèm Joannes in eodem redire? hinc contumeliis innocentes onerant aquas, quas in proprium redundare caput necesse foret; non enim medicamen modò sic comparatum esse debet, ut morbos auferre natum sit, sed & æger, & qui præstò sunt, & quæ foris incidunt, respicere scilicèt oportet, anni tempus, ætatem, temperamentum, sexum, causas morbificas, vires, & ipsos morbos, quibus conveniat, aut non conveniat; quæ nisi in considerationem trahantur comedia tragicò nonnunquam clauditur epilogò, quam hominum injuriam innocens deinde medicina temerariè assumpta, aut quocunque modò applica-

plicata sæpè numero luere debet, quasi verò gladius imprudenti, & furiosâ manu vibratus idèò contemnendus, rejiciendus, ac opprobriis afficiendus foret, quòd illius ictu quidam transfossus perierit, aniles profectò ineptiæ?

§. 7. Ut autem Cavillatoribus istis rabidis, ac invidis pythagoricum imponatur silentium, in sequentibus experimentis physicis spagyricis, & mechanicis, theoreticis, & practicis injuriam his nobilibus aquis illatam vindicabimns.

§. 8. Dum in vicinia Budensi sæpiùs oberrans terras, lapidèsque variè pensitabam, observavi in primis terram coloribus variis esse distinctam, nec non consistentiã discrepare à semetipsa, alicubi namque nigerrima, alibi rubra, mox cinericea, hinc flava, cærulea, aut aliter colorata, hic friabilis, ibi tenax, & argillacea, levis, & aspera, & arenosa existit; alicubi in montes assurgit viniferos, alibi in steriles protuberat rupes, quos pariter saxorum genera variare multis in locis deprehenderam: alicubi namque lapis calcareus præsertim in monte S. Gebhardi propè scaturiginem calidam, *Blocksbaad* dictum in altum attollitur, alibi saxum rubicundum splendore quodam, & striamentis albis distinctum reperitur, cujus si pars infringitur, terra bolaris intensè rubra, totaque friabilis, ut digitis in polinem redigi queat, sese offert, ita ut lapis prædictus quasi cortex calore solis indurata videatur.

§. 9. Præterea rupes non procul supra fontem flava, & non nihil friabilis existit orchæ cujusdam speciem referens, per cujus rimas, commissuras liquor quidem lacteus profluit, qui, ut aërem attingit, in substantiam lapidiformem, quæ tamen non difficulter in pulverem conteritur, congelascit, quam succum mineralem de genere lactis lunæ, aut medullæ lapidum esse dices.

§. 10. Lapis flavedine tinctus, quem ochræ speciem referre dixeram, non tantum in loco modò dicto, sed frequenter etiam alibi in confiniis Budæ invenitur, qui in tenuissimum pul-

verem contritus, & in aquam simplicem coniectus, subito manifestam contrahit dulcedinem, & linguam in fine acutie quampam, sed non ingrata titillat, quod pro signo presentis vitrioli saltē immaturi, seu ochræ ab omnibus ferè, præsertim libavio, habetur. Trajectâ deinde mixturâ per chartam bihulam aquæ limpidissimæ ad instar fontanæ infudi gallasturcicas contusas, & liquor paulô post flavedine subfusca quidem tinctus est, sed atramentosum non admiserat ob defectum ferri, vel cupri, quia potius ochra ista ex corpore petroso, & spiritu sulphuris acido, ac parte bituminis concreverat, quod ejus calcinatio in igne reverberii affirmat, ubi externè intensam contraxerat rubedinem, internè verò per totum atrô carbonis instar, colore tincta fuerat extraversô scilicet sulphure, per alcali igne exaltatum cum sulphure congregiendiens, qua actione non secus, ac in spiritu vini sulphureo cum alcalibus digesto, dissolutis particulis oleosis, color ruber emergit, simili ratione etiam evenit in præparatione hepatis sulphuris, ut agente in colliquatione alcali tartari in substantiam sulphuream, massâ pulcherrimâ tingatur rubedine, particulis interim bituminosis ignis torturâ colliquescentibus, ac internam lapidis substantiam ad nigredinem exurentibus; continuatâ autem ignis vehementiâ, ac combustis sulphure & bitumine concretum non nihil cinericeum assumpserat colorem. Sed redeamus ad impedimentum tincturæ; ubi notandum, quod insinuat Libavius in tract. medic. phys. de acidulis Casym. parte prima: quod nulla minera vitriolica cum gallis suppeditet atramentum, nisi de tinctura ferri, vel cupri participet, aliâs namque ad concretum aluminis propius accedat, quod tincturam atramentosam impedit, unde additâ srobe ferri, paulô post satis intensam solutio concipit nigredinem.

§. 11. Lapidem istum, seu ochram aluminosum calcinatam in aqua tandem extinxeram, cui filtratæ acetum destillatum instillaveram, at aqua nullam notabilem passâ est alterationem, decocto autem gallarum pulvis griseus obscure albicans fundum petiit,

petiit, cui infidebat albus, & hinc ex flavo rubescens, liquor autem supernatans flavedine tinctus erat; quid autem ista sibi voluerint? postea dicemus.

§. 12. Rubicundo tandem lapidi, de quo superius facta fuit mentio, spiritum salis communis justâ quantitate affuderam, unde impetuosa subsecuta est effervescentia, quod idem in solutione terræ bolaris rubræ lapidi prædicto subjacentis contigit, utraque autem solatio odorem non nihil aromaticum spiraverat, utpotè signum resoluti sulphuris metallici, quod subsequens liquoris tincti cum aqua simplici præcipitatio lactescens confirmat, sulphur namque à spiritu salis solutum affusæ aquæ ritè permisceri nequit, quotiescunque autem sulphurea, seu oleosa non exactè cum aqueis permiscetur, albescit mixtum, ut videmus semina oleosa cum aqua trita liquorem exhibere lacteum, quem vulgari vocabulô emulsionem dicunt, oleosis scilicet seminum partibus non ritè cum aqueis coeuntibus.

§. 13. Tandem lapis ille dictus ignitus, & aquâ simplici extinctus filtratione claram & limpidam dabat aquam, quam digestionem cinerum commiseram, ubi cum ad medietatem ferè evaporata esset, obscurum contraxit virorem, unde separavi aliquantulum de hoc liquore viridi in aliud vitrum mundum, & liquor, additô tantillô decocto gallarum in tria diversa unoquoque, suum proprium etiam commotô vitrô observante locum discretus est: ad fundum cecidit, pulvisculus ex grisco albescens, hinc in medio vitri quasi suspensum encorema tenebatur ex viridi nigricans, liquor autem ex flavo erat virescens, quorum primum aluminis, secundum vitrioli saltē immaturi, tertium sulphuris esse sobolem ex Etmüllero in coll. phar. in Schröder. cap. 3. de aquis, concludo, si namque aqua quædam de alumine participat, sedimentum albicans mediante gallarum decocto, si verò vitriolata, viride obscure nigricans dimittitur, ac præcipitatur. Colorem autem flavo-viridem sulphuris esse proprium, Dioscorides lib. 5. de materia med. cap. 83. Etschenreiterus de ther. min.

pag. 122. & alii affirmant, quòd autem digestionem cinerum, colorem viridem contraxerit liquor, ex acido vitrioli in sulphureum seu bituminosum agente ortum suum ducere probabile videtur, quemadmodum si acidulæ vitriolatæ rubris rosæ superfusæ coquantur, decoctum colore viridi tingitur partibus nimirum oleosis in floribus rosarum contentis ab acido vitrioli subactis.

§. 14. Deinde lapidem in pulverem contritum, & aquâ simplici elotum ignis torturâ vehementissimâ colliquefacere conabor, sed locò fluxûs in calcem redactus est albissimam, quæ superfusâ aquâ simplici ingentem, & diurnam cum æstu intensissimo conceperat effervescentiam, indicium utique sulphuris ab acido concentrati, seu potius sub ignis vehementia consumpti, parte verò acidâ ad interiora se recipiente, cui sententiæ ad stipulatur Ettmüllerus in colleg. prædicto cap. 8. n. 5. ubi omnes lapides, qui habent sulphur copiosum, calcem vivam suggerere afferit, ab inde propter sulphuris copiam, & hujus post calcinationem relictum falso-acidum non vitrescibiles existere, acidò scilicet sulphuris alcali vitrificans consumente, ita etiam Becherus in œdipo chymico pag. 67. sulphur copiosum ex calce viva parari posse docet, unde sulphureum esse subjectum facillè patet, quod pariter confirmat aqua post elotionem lapidis parùm tantùm calcinati relicta, quæ putrescens intollerabilem sulphuris putrescentis foetorem spiraverat, & argentum intinctum aureò colore obduerat pulcherrimò, quæ omnia sulphuris esse effecta nemo non novit.

§. 15. Terram etiam argillaceam circa scaturigines reperibilem exsiccatam in crucibulo Vulcano tradidi, & paulò post continuatâ ignis vehementiâ ad instar ceræ fluebat, ac crucibulum sine læsionis signo penetrans, extrâ id, fundo, lateribus, carbonibusque subjectis fortiter adhæsit in forma massæ flavo-viridis, unde conjeceram eam ex multa terra fluida vitrescibili, & pinguedine sulphuris constare, quibus Becherus in suppl. primò in phys. subterr. terram mercurialem addidit, genuinùmque ferrum acceperat.

§. 16.

§. 16. Cæterum terram Budæ conterminam vix non undique nitrosam esse deprehendi, inde etiam, quæ ex cellariis eruitur, in arte nitraria expetitur, ex qua nitri refinatores optimum excoquant nitrum, hinc & aquæ puteales hujus loci pleræque nitrosæ sunt; quamvis nonnulla alia etiam sæpè eas ingredientur mineralia, de quibus imposterum, ubi de thermarum mineralibus fiet mentio.

§. 17. Pensitatis nunc breviter lapidibus, & terris Budæ conterminis, utpote forinsecus ad cognitionem mineralium in thermis quidquam facere valentibus ad ipsas nunc accedimus thermas, ubi imprimis se offert summa aquarum limpitudo, quæ ad instar crystalli nitet, gustui sapor quidam subdulcis nauseabundus tamen, & alicubi præsertim in civilibus novis subacidus acidulas vapidas referens se manifestat, odoratu ferè in quibusvis quiddam sulphureum advertitur, tactu verò calor aquarum plus minus intentus percipitur, ad quem referri potest exasperatio, & corrugatio cutis. Præterea observanda sunt, quæ sive in decursu aquarum, sive castellis, & soliis hinc inde alveis ripis, lapidibus, & parietibus agglutinari assolent, eorumque accrescendi modus, figura, substantia, aliæque accidentia, hinc & ea, quæ aquæ in castellis stagnanti supernatant, & quæ in emissariis successu temporis seponuntur, ut & terræ nigræ in scaturiginibus quibusdam, & quidem ferè plerisque adinventæ, de quorum signatura, & quidditate nunc singillatim omnia perstringam.

§. 18. Limpitudo & transparentia aquæ medicatæ summam mineralium per solutiones subtiliationem, penetrantiam, ac materiæ terrestriis fœculentæ absentiam, indeque aquæ puritatem, subactis scilicet optimè mineralium particulis significat, sapor verò subdulcis non nihil nauseosus ex oebra & nitro mixturam indicat, qui tamen alibi per cœtera ingredientia distemperatur, & acido sulphuris nonnunquam acidulatur. Odor sulphureus resoluti in visceribus terræ sulphuris, minerarumque sulphurearum indicium præbet, quemadmodum in solutione minerarum per spiritus corrosivos evenire concipimus; exasperationem, & cor-

rugationem cutis *Aluminis* esse effectum mecum sentit D. Philip. Weberus in descript. therm. Wisbodensium cap. 7. pag. 26.

§. 19. Accrementa, seu potius excrementa aquarum istarum thermalium, rebus, quas lambunt, adhærentia, varia sunt, vel enim lapidis, terræ calcineæ, mucillaginis crystallorum, florum, mineralium sublimatorum, aliarumque rerum rationem gerunt, quæ verò in emissariis subsidunt, plerumque lutum constituunt nigrum, tandem aqua ipsa examinanda venit.

§. 20. Circà folia thermarum, ubi aqua ad margines libero aëri expositos allidit thopaceam, seu petrosam affigit materiam, quam thermarum curatores, nescio quâ de causa, sacrosin *das wilde Fleisch* appellant, cum tamen re ipsâ nihil sit aliud, præter aquæ lapidescentis sobolem, cujus causam Martinus Lister de therm. & font. med. Angliæ, in *Pyriten lapidem calcareum*, & *ochram* refundit, ac subtili admodum aurâ quasi liquari, sicque postmodum aëri exposita accersitò forsàn ex admosphæra fermentò quodam gorgonicò petrificationis subire rationem audacter asferit, ex eo, quòd nulla aliâ corpora metallica lapidescere deprehenderit.

§. 21. Terram calcineam partim aquis supernatantem partim verò canalibus, saxi, aut muris agglutinatam, quam alicubi de natura *lapidis calaminaris* deprehensam esse imposterum dicitur, esse *lapidem calcareum* resolutum facile conijcimus, aquis namque in castellis stagnantibus, satis densæ sæpè crassitie supernatat, modò non absimili, quòd calx viva in aquam soluta, ac evaporationis calori exposita successivè in aquæ superficie in simillimam pelliculam concrevit albam nullius planè saporis, & odoris, nec unquam *crustra illa*, ut ut adhibitâ artificis industriâ, ignisque violentiâ in fluxum vertitur, nec in loco humido liquefcit, *alcalinam* tamen esse comperio, siquidem cum acidis fortiter effervescat, ut & ad *nitri calcarei* naturam aliquomodo accedere exinde colligo, quòd sub calcinatione fortè albedo intendatur, saporque acris in fine dulcedinem referens emergat, qui magis adhuc in sale extracto percipitur, ubi insuper molestam infert

fert strangulationem, & linguæ quasi spicula infixâ videntur, ad modum vegetabilis *Aron* dicti. Præterea sal istud in tigillo igne auctiori candidius semper evadit, & magis quidem ferro candenti impositum, quam albedinem Weberus loc. cit. *nitro* tribuit: *calcarium* autem esse ostendit terra illa, quæ utique eadem est cum priori, in destillatione aquæ thermalis ad parvam admodum remanentiam, oleò tartari per deliquium præcipitata, quæ ferrò ignitò excepta ramulos herbæ crescentis instar visu pulcherrimos paulatim in altum surgentes coloris nivei explicaverat, paulò post verò fluere ut cera cœperat, quòd Martinus Lister *nitro calcario* proprium esse affirmat tract. supra cit. pag. 7. ubi inquit: *Est etiam de natura hujus salis calcarei, ut in ignem impositus sine flamma liquefcit, & in bullas intumeat, pumicisque albissimi instar indurescat.* Insuper terra alba post destillationem in fundo cucurbitæ relicta saporis erat acido-salsi non nihil amaricantis, qui pariter juxtâ omnium ferè consensum *nitri* habetur indicium, quamvis aliquid *salis communis* accessisse crepitus in igne prodiderat.

§. 22. Materia mucilaginosâ parietibus, asseribus, saxisque, castellis, ac canalibus superstructis adhærescens varii coloris, flavi, albi, subrubri &c. variegationibus ludit, ut & consistentiâ distinguitur, alicubi namque non nihil tenax & viscida, alibi lutosa & quasi friabilis, hinc fluxilis & valde liquida cum filamentis albis ad instar nivis existit, in quibus præter resolutionem *salium mineralium potissimum alcalinorum* vix quidquam advertere potui, nisi quòd in mucò lutoso subflavo *ochra* & *sulphuris* aliquid inesse deprehenderim, hic namque exsiccat, & ignis torture subjectus ex calcinatione satis intensam contraxerat rubedinem, quòd doctissimus D. D. August. de Bois *minera immaturæ martis* tribuit, id est, cuidam vitriolico, cujus generis & *ochra* habetur. In hoc mucò exusto, & qua simplici optimè eloto plurimas *auri particulas scintillantes* in venimus,

§. 23. *Cristallizantur* alicubi in castellis *Wasser: Kbalte* ren præsertim thermarum Cæsarearum, vapores & halitus in sublimelati ad lapidum superficiem ad instar vitri pellucidi figurâ potissi-

tiffimum irregulari, regulares autem quæ sunt vel cubicæ, vel oblongæ sexangulares, figuram scilicet *salis & nitri crystallisati* referentes. Quod verò plurimæ irregulares concreſcant, id plurimum salium concursu quodam fortuitò, unde veræ & naturalis crystallorum figuræ confusio oritur, evenire iudico. Sunt tamen aliquæ crystalli satis mirabiles, quæ figuram habent oblongam salis nitro communem, cui colore, pelluciditate, & consistentiâ assimilatur, in ignem verò injectæ nec crepitant, nec flagrant, sed candidæ, & friabiles redduntur, nec in aqua solvuntur, sed in omnibus examinibus ut ut institutis, præter dictas alterationes ferè immutatæ persistunt, unde concludo concretum magis terreum, quàm salinum, vel particulare quoddam *nitri calcarii* vel *petrosi* esse genus. Quod *lapis calaminaris* ingreditur, non vanò quidem auguriò, siquidem materia illa alba, seu potius cinericea, cui superstructæ fuerant crystalli, de *lapidis calaminaris* indole omninò deprehensa est, utpotè quæ superfusò acetò leni calori exposita mixturam dulcissimam constituit, fractâ videlicet aceti acrimoniâ ad modum, quo acetum ab infusione plumbi, aut lapidis calaminaris dulcescere assolet, unde etiam in ulceribus excedentibus tanquam medicinam fermentum corrosivum ulcerificum destruentem, ac dulcificantem acidum peregrinum egregiam experientia esse docuit.

§. 24. Similium crystallorum artificialium quidem mentionem facit doctissimus & expertissimus Physicus Becherus in *phys. sua subterr. lib. 1. sect. 5. cap. 3. de liquefactione §. 83. pag. 434.* ubi in spiritum salis infundit oleum tartari, donec non amplius sibilet, & præcipitantur terræ quædam fœces instar terræ albæ, quâ separatâ reliquum inspissas ad crystallisationem, & invenit crystallos angulares, elegantes, oblongas, instar veri nitri quas à reliquo separat, & siccatur, & nullo igne, nullo præcipitante, nullâ denique vi, aut potentiâ destrui, aut exterminari posse testatur, eosque in igne ita fixos persistere, ut nullo modo dissolvantur, aut in partes abeant. Sal autem commune falsum præcipue Cæsareis inesse thermis, partim ex dictis, partim ex dicen-

dicendis facile patescit, cui si optimè soluto, & volatilifato, rarefactòque intimè, & inseparabiliter naturæ operâ subterraneâ conjungitur alcali quoddam pari modò solutum, & volatilifatum, quod magna quidem in copia nostris versari in thermis ita abundè constat ex superius dictis, ut ulteriori probatione non egeat. Hæc itaque dum se invicem arripiunt, coeuntque appetitu sicci & humidi unione irresolubili emergunt in concreta nitro quidem quò ad figuram simillimum, quò ad cœtera verò accidentia & proprietates dissimillimum.

§. 25. Naturam in terræ visceribus in varias operationes, arti tanquam naturæ simiæ solitas perficere generationes, corruptiones, & depurationes, solutiones, coagulationes, & depurationes, ad oculum probant quotidiana in magno naturæ laboratorio experimenta, inter quæ non immeritò recenseri potest naturalis in thermis nostris florum mineralium sublimatio, præsertim sulphuris, utpotè, qui potissimum in castellis, & aquæ ductibus thermarum Cæsarearum in lapidum operimenti vices generantium superficiè inferiori ex halitibus aquæ verè ferventis in sublimè actis, floribus sulphuris artificialibus simillimi, & tantum non elegantiores concreſcunt: ubi memoriam subit illud, quod William Simson in discursu philosophico de fermentatione pag. 10 & 11. teste Etmüllerò ex Brovne adducit, & ita sonat: *Eruditus tamen Brovne in suis itineribus refert has observationes: sulphur, quod est in magna abundantia in pluribus thermis, continuè efflat, nec in iis reperitur, si aquam thermarum evaporaveris, propterea putabam magis rationale excirâ aquas, quàm intrâ aquas inspicere: nam pluribus in locis, qui erant super thermas, & qui recipiebant vapores thermarum, vidi sulphur adbarere; & pro satisfacienda curiositate canalem, per quem thermalis aqua continuè fluebat, aperiri curavi Buda in Hungaria, & meis manibus ex superiori canalis parte extraxi substantiam, vix à floribus sulphuris distinguibilem, quâ plures capsulas replere potui: quem authorem, autpticâ nunc instructus experientiâ, verissima scripsisse testari possum. Hos flores sulphur esse phlogiston ignis docet, dum*

enim exsiccati & in pulverem redacti in prunas candentes mittuntur, præter flammam cœruleam cum fœtore sulphur accensum comitari solito detonationem quandam subito excitatam esse stupui, omninò ob præsentiam *nitri*, nam undique in florum interciis accreverant *crystalli pellucidæ, oblongæ, formâ quasi capillaceâ*, ubi autem cubicâ vel aliâ irregulari donatæ fuerint figurâ, sulphur quidem conflagrat, sed sinè detonatione crepitus tamen materia repetitis vicibus dederat, quemadmodum *sal commune* igni commissum.

§. 26. Tandem flores unâ cum *crystallis* per organa vitria secundum ignis gratus competentes destillavi, ubi imprimis insipidum transit phlegma, quod secutus est spiritus quidam limpidissimus acidus, quem ferè in omnibus spiritui sulphuris similem esse comprehendo; in collo alembici, lateribusque cucurbitæ flores albi pulcherrimi pruinæ simillimi conspiciuntur, alii coloris obscure flavescentis, quæ super prunas flammam concipiunt, saporis sunt salso-urinosis, figuræ oblongæ sexangulis *nitrum perfectum* referentis, alii erant, ut *nitrum pellucidi*, nullius tamen saporis, aut odoris præditi, quorum figura pariter erat oblonga *nitri* forsan *calcarei* soboles, nisi quòd alicubi verâ quasi stellâ signati fuerint, quod indicium præbet *sulphuris salii conjuncti*, sal namque sic sentiente Bechero in suppl. 2do. in phys. subterr. thesi 6. n. 263. pag. 83. junctum sulphur formam strictam exhibet, quemadmodum sal martis junctum sulphuri mercurii in regulum stellatum abeunt.

§. 27. Aquæ præsertim *thermarum Civilium* in prolapsu sub rupe stagnanti, ac paulatim per canales decurrenti *crusta* quædam *calciformis* alba insipida, & inodora ad semi-digiti ferè nonnunquam crassitiem innatat, qualem ex evaporatione aquæ in superficie concrenentem pariter accepimus, & vix quidquam in utraque præter *lapidem calcareum resolutum* advertere quivimus, nisi quòd sub calcinatione obscuritatem amiserit & candidissima facta fuerit, signò in existentis *sulphuris & bituminis* in igne postea consumpti, ubi nonnihil adstringentem nacta erat sapo-

De Thermis Budensibus, ut modernò hòc tempore supersunt, &c. 71
saporem, resolutâ scilicet parte sulphuris pingui, acida verò cum alcali lapidis calcarei fortiter concentrata, ac *aluminosum* quasi *concretum* constituyente, quotiescunque enim corpus pretrosum à spiritu sulphuris solvitur, cum eo in concretum aluminosum coagulatur.

§. 28. *Fœces*, seu *lutum* in emissoriis depositum *nigrum & viride* lentè admodum exsiccatum destillationi subjeceram, in qua libra una, & uncias propè sex, uncias ferè quinque liquoris spirituosus, & unicam propè dimidiam olei fœtidissimi, magnæque acrimoniæ olei vitrioli, aut sulphuris destillatum referens accepi, liquor autem spirituosus pariter graveolentiâ molestus sapore ferè oleum rancidum æmulatur, quæ ex *sulphure*, & *bitumine* inibi fracescentibus provenire nullus dubito: odor namque sulphuri, suavis quidem purior, gravis verò impuriori ab omnibus sanioris mentis Philosophis tribuitur, unde sulphur omninò quidem non aded purum ob particulas crudiores, minusque excoctas, ac bituminosas his thermis inesse quis statuet, & non aded quidem ineptè, siquidem vix ullis aquis medicatis sulphur purum inesse credidero, quamvis Libavius in tract. med. phys. de acidulis Casym. in destillatione aquæ illius fontis odorem radicis Ireos se percepisse scribat: nam hoc puriori sulphuris parti in destillatione extraversi adjudicandum, cum antè eam nihil simile, neque in scaturigine, neque extrâ eam adversum sit, ad quod forsàn talis mineralium mixtura, & symetria, ut ipse author cit. etiam sentit, aliquantum coöperta fuerit; interim tamen non ibo inficias aliquas aquas minerales præ cæteris purius ingredi sulphur, ut similiter in nostris animadversum est thermis, ut postea in recensione mineralium thermas nostras ingredientium particulari notabimus. Prætereà autem aquæ tales spernendæ non sunt, licèt enim sulphur solis sit præstantissimū, fixissimū, ac purissimum, idèd tamen cœtera mineralium ac metallorum imperfectorum sulphure non sunt contemnenda: de sulphure namq; antimoni, veneris, vitrioli, aliorumque corporum subterraneorum tanta circumferuntur, ut eorum miraculis pleni sint libri, etiamsi gradū puritatis

ritatis sulphuris auri non attigerint; imò sulphur commune tanquam impurissimum quantæ sit virtutis & energiæ in profligandis morbis, quotidiana optati effectus testantur exempla, in morbis pectoralibus, colicis, pestilentialibus, pellendo fœtu, cui Ettmüllerus sulphur & myrrham sufficere fatetur, in affectibus cutaneis, hepatis intemperie calida, ulceribus malignis, ac putridis, cacoëthæis, aliisque difficulter sanabilibus, quod sulphur præstat ratione suæ pinguedinis, acidum enim, quod ei inest, ulcera non corrigit, alcalicis verò cicuratum in medicamen balsamicum abit; & alia sexcenta, quæ sulphuri etiam impuro magnò ægrorum commodò deberi Indies experimur, silentiò involvendò. Deinde adhuc impuritatis sulphur hoc nostrum propter graveolentiam redarguere, præcox nimis videtur esse iudicium, nisi progressam consideremus putredinem, quâ sulphur etiam purum fœtore se prodit, aliàs namque in acidulis Casymirianis æquè impurum esse sulphur admittere cogemur, siquidem ut ipse Libavius fatetur, aqua illa acidula post putrefactionem gravi fœtore nares ferit, non itaque tantum sulphuris impuritatem, quantum prægressam putredinem hujus fœtoris causam fuisse statuendum, aqua enim ista, antequam putrescat, graveolentiâ ferè immunis est.

§. 29. *Caput mortuum*, seu *terram nigram* ex destillatione residuam in tigillo igne reverberii per duas horas calcinaveram, quâ calcinatione peractâ terram inveni albam, seu potius cinericam lapidi calaminari vix non in omnibus similem, quæ aceto infusa idem dulcificat, modò non absimili, quò terra illa cinericia, de qua §. 23. Elixatâ tandem aquâ simplici, terrâ illa solutionem filtratam evaporationi tradidi, in qua paulò post pellicula alba pinguedinis instar in superficie concreverat, proût superius sæpiùs dictum, evaporatâ tandem ultra medietatem aquâ residuum in locum frigidum reposui, ut crystalli concreverent, sed nihil simile advertere quiveram, nisi quòd pelliculæ pars quædam ad fundum decidisset, unde denuò lixivium, quod erat saporis salso-acris, calori admotum ad parvam admodum quantitatem

tatem evaporavi, ac secundâ vice crystallifationem tentaveram, sed frustraneò conatu, unde ad siccitatem usque evaporatâ aquâ sal in fundo remanens aëri libero frigido exposui, ubi post horas. 24. nonnihil liquefcere inceperat, quo tempore contigit, ut quidam fide digni viri, ac amici mei mecum in prandio essent. quibus, ut degustarent terram illam salinam, inchoatò jam jam fluxu obtuleram, in quem finem acu quadam orichalceâ quiddam è vitro exempturus, iisque porrecturus, mirum dictu! vide acum eâ parte, ubi materia salina adhæserat, argentò vivò obductam, ut & omnes unanimiter credidissent, nisi unicò hòc sale resolutò factum fuisse, oculati testes extitissent, duravitque nitor iste argenteus duos circiter dies, antequam evanuit: tentavi id idem cum argento, sed hòc colore ex fusco rufescenti defœdaverant, persuasum mihi imprimis habeam *terram istam esse salinam magneticam*, de qua cap. 3. spiritumque universalem seu sal centrale terræ inter ignis etiam torturam tenaciter retinuisse, unde ut veritatem istius rei experirer, sale illo adhuc residuò, antequam in aëre liquefceret, cum siccò tum aquâ simplici fontanâ humidatò acum illiniveram, sed spe frustratus nil simile expertus sum: hinc præsertim cum & sapor longè erat penetrantior post fluxum in aëre quàm antè ejusdem in aëre colliquationem, ex aëre ei aliquid talis effectus accessisse, plus quàm certum esse dijudicaveram, quamvis pondere id explorare non voluerim cum multum hinc inde satis resoluti vitro adhæserat, quod eximere tam exactè non potui, quin quiddam de eo remansisset. Conjeci itaque *terram hanc salinam omninò magenticam spiritu suo depauperatam* ob occulatum quendam cum sale sulphureo mercuriali universali magnetismum eundem denuò ex aëre attraxisse, in qua attractione hoc notatu dignum, id cœlò serenò tantum, in umbra tamen, ac lunâ crescente, aut plenâ existente succedere, non item cœlò pluviosò, ac in lunæ decremento, sive novilunio, quanta nunc hòc perquam utili experimentò veræ physices argumenta, & axiomata involvantur nôrint illi, quorum sapientia se ultra culinam extendit, & ignem in aqua coque didicerunt,

ita quidem, ut de hoc unico integrum conscribere volumen difficile non foret; sed ne brevitatis terminos transilire videar, & lectori taedio sim, altae taciturnitatis limitibus conclusa relinquo, attamen sapienti pauca sufficiunt: caetera in physicam meam tripartitam remitto, ubi plura etiam occultiora hac de re cap. de resolut. corp. syncero amico tradentur; simile, quod Domino D. Rapp, referente Becherô in phys. subterr. pag. 421. dum vitriolum commune aëri exponeret, accidisse legimus, ubi se post tempus aliquod currentem mercurium invenisse testatur, & ipse Becherus loc. cit. se in turri quadam horologium construxisse asserit, cui varia antisacomata plumbea appendit, continuoque aëri exposita lanuginem contraxisse albissimam, qua se de rasam levi negotio in currentem mercurium convertisse affirmat, concluditque non modò in mari, variisque salibus, sed & in ipso aëre talem terram, seu ens mercuriale latere, hincque omnes mercurios corporum, dum evaporant, rubram maculam in argento relinquere immortalem nitri animam attestantes; quo experimentò non tantum dicta hypothesis de generatione aquarum mineralium stabilitur, sed ens illud universale thermis etiam nostris, quamvis non nihil alteratum, omninò inexistere de cuius virtute tanta in mundo medico circumferuntur encomia satis plausibilia, facile concipimus.

§. 30. Lutum hoc nigrum in canalibus subsidens, inibique quiescens, si baculo commoveatur, ingenti foetore sulphuris putrescentis ad instar illicò nares petit, quamvis equidem aquae istae thermales ob copiam salis difficulter certè putrescant, pinguiores tamen sulphureae, bituminosae, aliaeque ejus generis particulae, relictis interim resolutis salibus in aqua, aquae commercium fugientes, fundumque petentes accedente solis calore in putredinem tandem ruunt, sicque totum concretum in prima quasi sua constitutiva resolvitur, ac fatiscit, quae accidente ignis operâ facili marte separari possunt ad modum modò dictum.

§. 31. Perscrutatis nunc iis, quae ipsius naturae operâ suo locò ex aquis separantur, ad artificiale aquarum scrutinium, parti-
tium-

De Thermis Budensibus, ut modernò hòc tempore supersunt, &c. 75
tiumque constitutarum separationem accedimus, ubi praepri-
mis notandus venit mirabilis ille effectus, qui impositò in aquam
praesertim thermarum Caesarearum argentò: inibique per horam
circiter relictò subsequitur, argentum namque aureò colore pul-
cherrimo obducitur, ut quasi in aurum tinctum esse videatur,
quam tincturam per multos dies illibatam retinuit, signò inexi-
stentis subtilis cujusdam, & penetrantis sulphuris plus minus ad fi-
xitatem accedentis, id est aurei, sulphura etenim mineralia, &
metallorum imperfectorum utpotè à fixitate, & puritate longius
recedentia argentum potius denigrant; hanc dignitatem huic sul-
phuri competere insuper elegans comprobaverat medicinalis ejus-
dem effectus; dum etenim quodam vesperi ex esu lactucae exces-
sivò me pessimè habuissim, arreptò hòc sulphure supra mensu-
lam in scatula positò decem circiter ejus grana sumpseram, & ecce!
contra omnium expectationem intra horae intervallum sublata est
nausea, vomendique conatus unà cum caeteris symptomatibus,
optatà cum gratia Divina fruebar sanitate, viribusque prius lan-
guentibus nunc reassumptis exhilaratòq; animò admiratione ple-
nus, quòd volatile, nec adeò purum sulphur, tanta posset, de-
cubui, atque totà quanta nocte contra consuetudinem tranquil-
lissimò recreabar somnò, unde conclusi sulphur hoc esse omninò
pretiosum & ad auri naturam quodammodò accedere, aut anti-
monio suos debere natales, utpotè, quòd aureò quoque sulphu-
re turget; unde ferè Helmontius sulphuribus metallorum depu-
ratis omnes obedire morbos asseruit.

§. 32. Aquam tandem thermalem radiis solaribus evapo-
randam exposui, ubi nondum ad medietatem in auras dissipata
subacidum, acidulas vapidas æmulantem retulit saporem, quem
ad ultimam etiam guttam, vix non eundem conservat. Evapo-
ratà autem ad siccitatem aqua in margine vitri sal manifestè sal-
sum, sal gemmae referens subsidet, in medio terra calcinea, seu
marga alba insipida alcalinae profapiae cum superius memorata de
lapidis calaminaris forsàn indole fundo innititur, lateribus verò
à superficie ad fundum pulvisculus albus adhæret aliqualis pariter

falsedinis particeps. In evaporatione superficietenus *pelliculam* eijcit *multifarii coloris iridis instar*, quod prunis injectum nonnihil sulphureum spirat odorem, saporis autem est nullius. Quòd si verò aqua apertò coquatur igne plus minus violentò præter *terram quandam albam*, & *sabulosam* omni sapore & odore destitutam vix quidquam invenitur, cæteris nimirum omnibus in auras avolantibus, unde facillè conijcitur ingredientia thermalia à potiori esse volatilia.

§. 33. Destillabam deinde aquæ mineralis libras decem per organa vitrea, de qua semitraductâ effundebam uncias octo, & injectò quodam alcali, aqua post temporis aliquod intervallum aureò tincta est colore elegantissimò, ad fundum præcipitatus pulvisculus albicans, hinc alius rubicundus adinstar cinabaris rubicundissimi, argumentò præcipitati *sulphuris aurei*, utpotè cui color rubicundus potissimum competit, quamvis etiam ferro, seu sulphuri potius ejusdem rubeum colorem communem esse non ignorem, is tamen infusione gallarum nigrescit, quod Boyle de gem. sect. 1. se expertum esse testatur, dum menstruò quodam minus corrdente ex granatis subjectis martiali tincturam rubicundissimam extraxisset, eadem infusione gallarum instillata nigra evaserat: hoc etiam affirmat Ettmüller & alii, dum lapidum pretiosorum colorem rutilantem *sulphuris solaris* esse sobolem perhibent, imò D. D. Becherus in phys. sua subterr. lib. 5. sect. 6. cap. 536. scribit rubino, ut inde fiat aurum, nihil planè præter tertium principium, scilicet mercuriale deesse, ubi luce clariùs patet, secundum principium, scilicet sulphu solare rubino inexistere, eique colorem rutilantem tribuere.

§. 34. Interim aquam in organis destillatoriiis residuam ad siccitatem usque abstraxeram, & ingentem copiam *salis salis* in fundo vitri inveni, qui tamen fluxum in loco humido propter admixtam terræ bolaris, seu margæ copiam recusaverat, elixatum autem promptum influxum observavimus, erat autem ejusdem parva quantitas, seque respectu aquæ habuit ferè ut unum ad quingenta, terra autem, ut unum ad centum viginti, cæterum totum

totum per alembicùm ad receptaculum tanquam volatilius per sublimationem delatum est.

§. 35. Tempore hyemali aquam ex scaturigine recenter haustam frigori exposui, ut congelaretur, qua congelatâ materiam salinam fundo, & lateribus vitri adhærentem conspeximus: quam materiam Lister etiam in quibusdam fontibus Angliæ invenerat, *salémque*, seu *nitrum calcareum* esse judicat, liquoris tantilli, quod adhuc nondum gelu induratum inerat, gustavi & saporis acido-salsi in recessu aëris deprehenderam, ob salem scilicet calcareum in eo resolutum majori, respectu vehiculi, frequentia luxuriantem.

§. 36. Igne tandem admodum lentò evaporatâ aquâ in principio bullulas eximo vitri sensim ad superficiem attollit, inibi pinguedinis instar in pelliculam concrecentes, quæ nullius ferè saporis est, calcis resolutæ soboles, prunis injecta nec crepitat, nec ardet, sed nigrescit ob *bitumen* conjunctum, unde & odor nonnihil sulphureus in fine nares acrimia quâdam titillans; in fundo remansit sal salsum, quod pariter in igne nec flagrat, nec fluit, nec crepitat, sed odor ejusdem cum priori ferè convenit, utrumque autem contractâ nigredine in igne evanescit. Antequam autem aqua totaliter evaporâisset, gustata *falsedinem valde amaricantem nitri certissimum indicium* præseferabat, decocto gallarum præcipitata pulvisculum album *aluminis* foeturam ad fundum extruserat; principio autem totus albescebat, quas vicissitudines etiam aqua recenter ex scaturigine hausta subit, in cujus medio nubeculæ albæ oberrant, idque vel maximè in thermis Rascianicis, quæ postea fatiscente aquæ texturâ nigrescunt, quas pariter in scaturigine observaveram: & in Libavio de thermis *Casym. bituminis* esse indicium censentur.

§. 37. Salia salsa ex aquis extracta solutioni argenti in aqua forti distinctis vicibus indideram, & illicò argentum, quemadmodum sale communi falso fieri solet, præcipitatum est, hinc affusâ aquâ simplici albedo totius liquoris in flavedinem mutata est, ac citrinus pulvisculus ad fundum successerat: quod omninò

nec argento, nec aquæ forti tribuendum esse judico, siquidem neutrum antè infusionem lixivii ex sale thermali concinnati hoc præstiterat, licet sale communi facta esset præcipitatio, unde confectaneum esse censeo, sulphur quoddam in lixivio dicto latuisse nec vitreo cuidam fluxui, ut argentum vitra flavedine tingit, tribui potest, siquidem nihil simile vitrescens in thermis nostris invenitur, sed manet *sulphuri vitriolico* utique id tribuendum esse, quod confirmat ulterior processus, ad siccitatem enim evaporatâ aquâ in fundo vitri materia ex flavo virescens ceræ instar malaxabilis reperta est, quæ calori fluxum recusat, frigore verò & aëre humidô in magma liquidum unctuosum resolvitur ob salia in frigido & humido resolvable sulphuri fortiter conjuncta, quemadmodum sulphur tartari sali suo fortiter annexum in loco frigido & humido in liquorem oleosum colliquescit, sic & massa ex sulphure communicum sale tartari, vel alio alcalino colliquefacto per deliquium in humorem similem resolvitur.

§. 38. Ex his & similibus centenis experimentis, quæ brevitas causâ prætermitto, concludimus thermas nostras ingredi *sulphur commune*, & *metallorum*, *holonitrum*, & *nitrum calcareum*, *alumen*, *lapidem calcareum*, *terram bolarem de natura lapidis calaminaris*, *bitumen*, *spiritum mineralem acidum ut & oleum*, ejusdem ferè qualitatis, *sulphuris*, & *bituminis fæturæ*, *salem gemmæ*, seu *salsum*, *aurum*, *ochram*, seu *vitriolum immaturum*, & *salem alcali*, seu *urinofum acidis adversantem*. Cùm autem diversa diversis thermis saltè proportionem, & puritatis ratione distincta, in sequenti capite quibusvis thermis in particulari indita mineralia proportionatô ordine recensimus.

CAPUT XI.

De Mineralibus quarumlibet Thermarum in Specie.

§. 1.

HActendis mineralia thermarum Budensium generaliter perlustravimus, nunc verò ad specifica descendimus, ubi brevitas causâ ea, quæ per integrum decennium & ultra tantum non millenis probis, tentationibus, seu tentaminibus, experimentis, & diuturnis lucubrationibus in aquis nostris mineralibus, & quidem quibuslibet in specie, numero, & proportione inesse adinvenimus per enumerationem solummodò proponemus, neque mirum videbitur, unico in loco differentes esse thermas, tam in mineralibus, quàm & inde in corpora nostra viribus energeticis, siquidem sæpius experientia docet thermas, & acidulas vix quinque passibus à se invicem distantes, quod præter alias videmus in thermis Carolinis, ubi paucorum passuum intervallô thermæ calidissimæ, & acidulæ frigidissimæ scaturiunt, mineralibus utique & viribus inter se discrepantes, cur itaque id Budæ intercedente satis notabili distantia locum habere non possent? cùm præsertim mineralium inquisitio notabilem differentiam eorum thermas nostras ingredientium ad oculum commonstret, unde indefessis laboribus, studiis, & observationibus quarumlibet mineralia, in specie inquirere condignum esse censui, quæ verò his aquis inesse deprehenderim omisissis centum experimentis, hic brevitas studiô numericè tantum, sed candidè, ut ex generali præmissis examine consideranti patebit, servatâ tamen proportionis serie, modò dicam.

§. 2. In primis bene notandum, me quandoque idque præsertim in fixioribus, volatilia namque vapores tenens avolant, ut eorum quantitas tam exactè sciri nequeat, additurum numerum proportionalem, qui continuo respectu aquæ intelligendus venit. Quamvis autem ob varias circumstantias, & impedimenta

tam exactè præstare non potuerim, quin ingredientium proportio & quantitas post exantlatos labores multivaria experimenta, & accuratiores observationes magnam partem adhuc lateat, nihilominus quantum solertia indefessa, & studiosis observationibus ad trutinam physicam revocatis, ac ponderatis expiscari, & bonò jure, salvæque conscientia scribere valui, in sequentibus benevolo lectori ob oculos ponam.

§. 3. Primò quidem thermas sub monte S. Gerhardi vulgò *das Blofhsbaad* ingreditur *copiosum sulphur*, hinc *nitrum*, *ochra*, seu *vitriolum immaturum*, *lapis calcareus circiter ut unum ad sexaginta* nonnihil de *sale alcali* præter propter ut unum ad centum, *acre bitumen* & *salis communis* parum.

Thermæ Civiles multum recipiunt de *lapide calcareo*, ut unum ferè ad triginta, hinc de *sulphure*, & *bitumine*, *nitro calcareo*, *spiritu*, & *oleo acidis* pauciolem quantitatem, de *alumine* & *nitro* tam *calcareo*, quàm *halonitro*, & tantillum *salis communis*.

Thermæ Rascianicæ multò turgent *nitro calcareo*, & *bitumine*, *alumine*, pauciori *sulphure*, cui accedit *ochra*; *terra bolaris cretacia*, de *natura lapidis calaminaris circiter* ut unum ad septuaginta, & *sal* quoddam *acidum* valde penetrans paulò minoris ponderis.

Thermæ Cæsareæ *Das Kayser* & *Baad sulphur* bibunt *satissimum purum aureæ indolis*, constat *marga* de *natura lapidis calaminaris* satissimè copiosa ut unum præter propter ad triginta quinque, *bitumine* de *natura asphalti*, *spiritu acidò esurino*, *sale communi*, seu *gemmed*, lentissimè evaporatione, aliisque manipulationibus adinventò circiter ut unum ad centum sexaginta *nitro* tam *calcareo*, quàm *halonitro copioso*, *ochra* & *pyrita aurea*, & *lapidifcente*.

Thermæ in Civitate aquatica ingredientibus ferè modò dictis scilicet Cæsareis correspondent, unà utpotè scaturigine oriundæ, nisi quòd in devolutione aquarum iis accedant aquæ minerales in horto propè molendinam Cæsaream sito, Domino de *Nitersheimb* appropriato scaturientes, quæ ejusdem cum modò dictis
origi-

originis esse videtur, quòd exhaustò lacu ad pedem montis S. Josephi magnò gurgite congestò, atque molendinæ aquas demittente unà cum cæteris præmemoratis duabus thermis aquis omninò destituantur, hujus effectus ratio ex superius jam dictis, & observatis colligenda est.

§. 4. Hæc modò dicta thermarum ingredientia partim sunt *volatilia*, quæ partim in decursu aquarum, partim verò in castellis evaporant aequaliter, florùmque, aut aliorum concretorum formâ præsentiam suam manifestant, partim verò sunt *fixa*, quæ aut in *lapidem thopaceum* ad marginem foliorum indurantur, vel verò infirma *mucii*, seu *materia mucilaginosæ*, vel luti nigricantis lateribus adhærent, aut ad fundum præcipitantur, vel verò aquæ texturæ fortiter inhærentia, evaporatione, destillatione, vel cautâ quadam præcipitatione manifestantur, quamvis quædam non omninò esse volatilia, neque fixa, sed quasi neutra observaverim, licet enim multis peractis manipulationibus fixa omninò esse videbantur, fortiori tamen paulo igne tractata in aëra evanescent: sulphur quidem ut plurimum habetur volatile, utpotè continuò efflans & evaporans. Sal verò commune, seu gêmeum, alumen, marga, lapis calcareus, & sal alcali ad fixitatem magis accedunt, verum nitrum, ochra, seu pyritarum substantia partim sunt volatilia, partim fixa, similiter, & bitumen, quod præter exhalationem suam in emissoriis putrescit, substantiam verò pyritarum aurificarum potius esse fixam arbitror, eamque in forma bolari subsidere suspicor.

§. 5. Hic autem benè notandum, quòd si quis puris destillationibus, evaporationibus, aliisque similibus operationibus in examine thermarum mineralium indulgere vellet, sicque modò dicta corporaliter unà cum omnibus eorum accidentibus se inventurum speraret, se omninò deceptum iri credat, siquidem corpora sunt resoluta, ac sibi invicem nonnunquam fortiter adhærentia, ut vix ullâ arte separabilia sint, aut aliter crasim suam pristinam immutent, unde solis istis ut repetitis, fidendum non est, sed aliæ quoque possibili solertia perpendendæ sunt circumstan-

tiæ, ex quorum omnium concordantia tandem firma fieri potest conclusio hoc, vel illud minerale aquas medicatas ingredi.

§. 6. Deinde in destillationibus non nisi terra, seu sal quoddam fixum cæteris evaporatis in cucurbita remanet, quæ nisi ulteriori examini subjiçiat, aquæ omninò ut prius latebunt, nec indoles earum manifestatur. Et positò manifestam falsedinem in iis percipiamus, inde tamen nondum constat nitri, aut salis gemmæ esse soboles, nisi debitò deinde modò tractentur, ut tandem indubitata eorum elucescat natura.

§. 7. Cautum itaque aquarum mineralium scrutatorem esse oportet, ut columbas à corvis secernat, ut ex ungue leonem, cui legi sin minus forsàn satisfecerim, aliis libenter negotium cedo, interim quisquis es cavillator, aut momus; nè suprâ labores meos iniquum feras iudicium, aut meliora proferas, scias equidem me nihil hîc sine prægnanti causa, certis motivis, & stabili factâ conclusione praxi confirmatâ scripsisse.

§. 8. Quòd autem quarumvis thermarum hujus loci mineralia unâ cum experimentis, inquirendisque modis speciali capite non tradiderim, id non aliâ, nisi brevitatis causâ, nè tot rerum repetitionibus tractatûs originem interturbarem, factum esse certò scias, dicere enim possum in veritate, plus quàm mediam tractatûs partem unicæ brevitatis studiò me rejecisse, nè eis, qui forsàn plus alia scurrilia conventicula, lusus ludricos, aut turpia etiam otia, quàm longas librorum lectiones venantur, & amant, tædio sim.

CAPUT XII.

De præexistentia reali dictorum mineralium in aquis nostris medicatis.

§. I.

Sunt nonnulli chymicophantæ, seu potius osores artis spagyricæ de cognitione vera, & infallibili naturalium desperantes, qui artem pyrotechnicam falsam, & deceptoriam pronunciant,

ciant, quod fucatò quodam rerum nitore hominum eludat conatum, nec unquam in subjectis salem, aquam, terram, spiritum, oleum, aliâque similia compositum constitutiva per artem separata præextitisse, sed vi Vulcani noviter ex iis producta fuisse, verùm hallucinantur boni viri, siquidem ultima resolutionis sint prima compositionis, si non numerò, saltèm specie, unde nisi admiserint unam speciem posse per artem transmutari in aliam, falsa necessariò erit eorum assertio, si verò admiserint, ars spagyrica erit profectò nobilis scientia, utpotè mediante qua artifices poterunt ex aqua facere sulphur, sal, terram, nitrum, alumen, bitumen, calcem, ochram, vitriolum, & alia plura, quod certè ab omnibus similis farinæ hominibus hucusque acriter negatum fuit. Et si hucusque negaverint, quomodo in veritate asserere audent ex aqua oleum & spiritum acidum, terram varii generis, sulphur genuinum commune, & metallorum, aliâque rerum species ex aqua per artem produci? Verum est quidem aliqua ex potentia in actum deduci, ut est odor suavis metallorum, fixitas, volatilitas, penetrantia, vegetatio, & similia alia, non cuius vulgari ciniffoni cognita, sed hoc non est nova producere entia, verùm centralia, profundèque latentia extrahere, & quæ prius fuerant abscondita, reddere cognita, idque ad naturæ imitationem, unde ars, quæ naturæ dicitur simia, suum præfixum adipiscitur finem hinc laudanda foret, & non vituperanda.

§. 2. Deinde in aquis mineralibus, positò etiàm, sed non concessò, quòd hæc sententia adversariorum in aliis locum haberet, in aquis tamen mineralibus nova producere entia planè contrà experientiam est, ibi namque ferè pleràque realiter formâ corporis, aut spiritûs præexistunt. solum quòd ob dissolventis, aut diluentis copiam visum & gustum sæpè effugiant, unde finè ignis & artis etiam opera naturâ tantum operante, varia in sublimatione, & crystallisatione manifestantur, ut ex superioribus dictis satis patet, sic etiam aquæ mineralis sibi planè relictæ, ut putrescant, dissolutis fracedine concreti vinculis mineralia mixturam ingredientia à se invicem secedunt, documenta præbentia, quâ sunt ab

origine nata ; ità etiam leni admodum calore evaporatâ superfluâ diluentis quantitate, colore, sapore, consistentiâ &c. in corpus concentrata sese manifestant.

§. 3. Hæc autem artis esse producta neminem credo dicturum, utpotè ubi artifex nihil in opere confert, nisi quòd dispositivè conatum naturæ promoveat, scilicèt demendo impedientia, & procurando promoventia : vera ergò spagyrica non producit nova entia, sed ea, quæ latent in subjecto abscondita, manifestat, extravertit, vel in actum deducit, quemadmodum mulculæ constitutivas lactis partes partim digestionem partim triturationem in vasculis ad hoc opus concinnatis, nimirum cremorem, serum, butyrum, caseum separant, in quo tamen ente hoc nec unum, nec alterum adversum fuerat ; hæc tamen nihil minus, quàm artis spagyricæ gnaræ simplicissimâ quadam operâ similia præstant, cur id arte pyrotechnicæ potissimæ naturæ penetralium clavi denegandum foret ? hæc namque per varia artificia, & occultas manipulationes anatomiam cuiusque corporis dextrè instituit, ut intima quæque extravertantur, partes constitutivæ separentur, & quiescentia in actum deducantur, ut omnia perlustrare queat, quæ prius in naturæ sinu delitescerant abscondita.

CAPUT XIII.

De mineralium thermas nostras ingredientium indole, seu natura, differentia, & viribus.

§. I.

Perlustratis nunc thermarum nostrarum mineralibus, de eorum in corpora humana facultatibus unâ cum cæteris scitu necessariis hòc capite agemus, ubi notandum, cum potissima ingredientium pars salinam sapiat progeniem, de salibus præprimis dicere ordimur.

§. 2. Sunt autem in regno minerali (de cæteris namque duobus

duobus regnis hìc sermo non est) per multa salia, eaque partim simplicia, partim composita ; simplicia quidem *sal alcali*, quàmvis rarò purum, & *sal acidum*, ex quorum congressu resultat unum tertium compositum, scilicèt falsum, idque decomponentium ratione varium tam volatilitate, fixitate, quàm formâ, & substantiâ, si namque utrumque simplex scilicèt acidum, & alcali, est volatile, mixtum volatilitatis erit particeps, sin autem utrumque fixum, ejusdem generis habebitur compositum ; si verò sal acidum, seu acidum universale, quod mater est omnium acidorum subterraneorum, & maximum decomponens, sibi jungit corpus quoddam plus minus compositum, utrumque tamen alcalinum, pro varia ejusdem crasi, varia producit composita, videlicet nitrosa, vitriolata, aluminosa, sulphurea, bituminosa &c., de quibus nunc singulatim in specie tractabimus.

§. 3. Dicuntur *salia alcalina*, quæ suis poris ad incunandas acidorum particulas nata sunt, *acida* verò è contrà, quæ spiculis suis rigidis & acutis alcalinorum poros subire avientes motu sive lentò, & fermentativò, sive impetuoso effervescentiæ cum æstu insigni pro libertate earum ad saturationem usque moventur, quo motu, aut heterogeniâ separantur, aut tertium emergit falsum plerumque diureticum.

§. 4. Hoc ità se habere testatur synthetica salis falsi compositio, etenim si spiritus salis acidus sali cuidam fixo alcalino v. g. tartari, aut alii cinericeo, justâ tamen quantitate confunditur, ac solutio inspissatur, perfectum sal falsum conficitur, idque non sinè prægressâ salium istorum effervescentia, & conflictu, usque dum tandem saturata in unum coalescant, neutrum scilicèt salium.

§. 5. Est autem *sal falsum* ratione loci natalis in triplici differentia, nimirum *fontanum*, quod ex fontibus falsis excoquitur, & *montanum*, quod in mediis montibus concrevit in lapidem crystallinum, ubi deinde in copia eruitur, & *marinum*, quod pariter evaporatione aquarum inspissatur.

§. 6. Hoc *sal falsum* in quotidiano hominum usu tantæ necessitudinis est, ut eo penitus carere nequeamus, unde omnia

ferè cibaria ingreditur, eorúmque optimum habetur aroma, & condimentum; in medicina quoque non ultimum tenet locum, vi námque suá balsamicá corpus nostrum á putredine præservat, quod optimè norunt coci, qui mediante hóc sale carnes diutissimè á putredinali dispositione incorruptas servare didicerunt, stimulum naturæ impulsivum promovet, corpúsque per vias competentes superfuitatibus excrementitiis exonerat, unde ferè totum, quodquod ex corpore humano tanquam excrementitium eliminatur, ut urina, lachrymæ, sudor, &c. salinam redolet indolem, ejus verò defectu humores putredine diffuunt, unde fætor.

§. 7. Aliquibus veneri stimulum addere creditur, eò, quòd Ægyptiacos canes inertes ad coitum falsamentis, carnibusque sale maceratis ad venerem alacriores reddidisse lectitassent, hinc veneri dediti salaces dicebantur, venerémque è sale natam finxere Poëtæ.

§. 8. In emolliendo, & expellendo calculo, sabulóque renali egregium obtinet usum, flatus discutit, & dissolvit, in vulneribus corruptionem impedit, ità ut in aqua solutum á Paracelsolib. 1. de nat. rebus cap. 4. habeatur pro vero vulnerum balsamo, vermes etiam in ulceribus enecat, scabiosos foedâ scabie mundat.

§. 9. Latet quoque in eo virtus quædam resolutiva, & depilativa, qua obstructions in poris, meatibus, ac venis viscerum referantur, & materia opilationis causa in iis resoluta per urinam, aliósvè ductus excretorios vi deinde ejusdem expulsiua exterminatur.

§. 10. Nitrum concretum est falso-sulphureum; ubicunque enim terra alcalina pinguis sternitur, facile efflorescit nitrum accedente sale universali centrali, cujus quidem plures sunt differentie, nos autem duas tantum species ejusdem adducemus, quarum unum dicitur *holonitrum*, alterum verò *nitrum calcarium*; prius definivimus, quòd saporis sit non nihil amaricantis, ac in igne flammam concipiat, totumque, si purum, conflagrat, &

aëra

aëra petit, posterius verò minus vulgatum, utpotè ab Anglis præcipuè Listero de aquis medicatis detectum, quod ex acido universali, & sale lapidis calcarei concrevit, acidum námque esurinum sulphuris embrionati agendo in lapidem calcareum cum parte ejus salina in concretum nitrosum figitur, quod ab holonitro distinguitur, primò figurá in crystallisatione, siquidem nitrum nostras crystallos exhibet sexangulares tenues, longas, & aqualiter crassas, quarum latera parallelogramma sunt, & ex una parte quadam acu, vel mucrone pyramidis in modum acuminatò desinunt, ex altera verò parte nonnihil asperæ, & quasi præfractæ conspiciuntur; nitri verò calcarei crystalli tenues sunt & oblongæ, laterumque quatuor parallelogramma referentium, quæ tamen ferè inæqualia sunt, & ipse mucro ex binis planis lateribus triangularibus formatur: ex adversa verò parte duo plana quadrata habet in contrarium prioris, deinde distinguitur, quòd in igne flammam non concipiat, sed liquefcit vix non aluminis instar, pumicisque albissimi in modum indurefcit, scilicèt, si purum est.

§. 11. De nitri præstantia tanta in foro medico circumferuntur, ut quibusdam pro materia lapidis philosophici venditur, quibus tamen alii acriter contradicunt, de re, quam forsàn in concavo, seu potius centro philosophicæ lunæ nitro æmulæ invenissent, mordaciter digladiantur; sed mittamus ista nihil ad propositum nostrum facientia, rixentur illi, nos interim ipsis nitrum; non ut materiam lapidis, sed ut blandum eorum irâ æstuantium corporum refrigerium propinabimus.

§. 12. De primis nitri qualitibus acriter contravertitur, aliqui enim frigidum esse statuunt, quia in corpore humano frigiditas edit operationes, exorbitantias bilis, seu salis volatilis, & sulphuris microcosmici compescendo: alii calidum judicant, quia reverà est sal sulphureum volatile, & inflammabile, corporum metallicorum compagem destruens, de quo alchymici: vulgus per ignem cremat, nos per aquam, scilicèt spiritu nitri; imò omnes meteorologicas impressiones & commotiones tam subquam supra terram gignere perhibetur.

§. 13.

§. 13. Ego si quidquam hac in re decidere auderem, illorum, qui frigidum statunt, sententiæ subscriberem: eò enim, quod in igne flammam concipiat, ac in auras evolet, caliditatis esse indicium, vix fert ratio: Siquidem vera non est flammæ, sed potius stridor disjicientis ignis ob incompatibilitatem nitri, & ignis, ut bene sentit senertus cap. 19. de constit. chym. pag. 49. potius nimirum ignem fugere, quam ab igne accendi, statuendum esse, séque invicem averfari, ita quidem, ut ignis, insinuante sese penitus in carbonibus nitro, nitrum fugiat.

§. 14. Nec adedò volatile est, quin sale fixo contemperetur, duplex enim sal in nitro agnoscit Linzerus de sale ex quercetono, fixum, & volatile, idque sulphureum & mercuriale acidum; ob quam contemperationem in præparatione salis prunellæ fusionem sustinet.

§. 15. Nec adedò sulphureum est, nam sulphur non admittit, ut videre est in dicta lapidis prunellæ præparatione, ubi sulphur injectum in superficie nitri discurret, quod non fieret, si in tantum esset sulphureum, *natura enim naturam libenter complectitur.* Et complexio est ex complexione; ut philosophici dicere amant.

§. 16. Quodd autem corporum metallicorum destruat compagem, minimè calori, sed penetrantiæ ejusden spiritus sulphureo-mercurialis aërei tribuendum est, qui intima quæque penetrando partes corporum constitutivas in motum agit, quo mediante compositi vincula dissolvuntur, partesque à se invicem fecedunt. Quo ad metheorologica res dubia adhuc est, unde, cum aliunde fori nostri hic non sit, aliis discutiendum relinquo, præsertim cum ex effectibus medicis temperamentum ejus frigidum abundè constet.

§. 17. Hoc sal mirabile in potu dissolutum, & ita haustum sanguinem æstuantem in febribus mirè contemperat, nisi debilitas ventriculi, & laxior alvus ejus usum dissuadeat, pudredini resistit, hinc dicitur aroma frigidum, Carminativum est singulare, & siatus egregiè discutit, unde spiritus nitri cum spiritu vini coho-

batus

batus spiritus anticolicus nomine venit, eò etiam nitrum electuarium diaspoliticum Galeni ingreditur, quod in affectione hypochondriaca valdè flatulenta recommendatur.

§. 18. Est quoque diureticum, quod primas vias, & renes abstergit, vi suâ quasi saponatâ arenam, & sabulum in iis hærentem resolvit, ac per urinam expellit, à calculo præservat, & suppressioni urinæ succurrit.

§. 19. Adhibetur etiam cum successu in prunella, angina, seu faucium inflammatione, laxitate, putredine, & ex esione gingivarum, phlogosin viscerum naturalium, humorumque orgasmum sedat, sitim mirificè extinguit, & ut D. D. Carolus Musitanus in pyrotechnia se expertum esse testatur, in pleuritide, pevipnevnia, dolore nephritico, & gonorrhœa laudem meretur.

§. 20. *Alumen* est sulfugo terræ mineralis naturæ saturninæ, constans spiritu acidò sulphuris embrionati, & corpore terreò, aut petrosò plus, minus saturninò, cujus multivariæ sunt differentiæ, quas qui scire cupit, legere potest authores, Etmüllerum, Musitanum in pyrotechnia, Schöderum in phar., & alios passim de alumine scribentes.

§. 21. Nos de alumine rupeo in præsentiloquemur, quod Galenus Dioscorides, Avicenna, & medici Florentini vi calefaciendi, & exsiccandi præditum esse pronunciant, quæ sententia forsitan in dubium vocari posset, quòd ratione texturæ suæ stipticæ, & non nihil austeræ potius frigidum & siccum statuendum fore videatur, nam adstringens est insigne, unde internè, & externè exhibitum, quemvis fluxum in corpore coërcet, ac sistit. Hinc in hæmorrhagiis, dysenteria, diarrhœa, nimio mensium fluxu &c. aliquibus in usum venit, & tanquam egregium remedium recommendatur, fluorem pariter album mulierum compescit.

§. 22. Propter vim simul adstringentem, ac spiritus concentrantem partes corroborat, flaccidas reformat, unde in sophisticatione virginum balnea aluminosa suadentur, quæ & scæminis post partum in adstrictione partium muliebrium optimè conferunt.

M

§. 23.

§. 23. Præterea tumores pedum œdematosos roborando discutit, ac fœtorem pedum à sudore scorbutico procedentem arcet; ulcera putrida emendat, & consolidat, humiditates exsiccat, sarcosin tollit, non tantùm igne exustum, sed aquas etiam thermales ingrediens, quod experientiâ edoctus sum, pruritus, & scabiem sanat.

§. 24. *Sulphur* est concretum minerale pingue, & phlogiston ex bitumine, seu pinguedine terræ acidò universali solutâ in visceribus terræ progenitum, quam sulphuris syncrison confirmat experimentum, quò ex acido vitrioli, & oleo terebinthinæ destillando per retortam in collo sublimatum perfectum sulphur accipitur.

§. 25. Hujus itidem variæ sunt differentiæ, nobis verò prætermisissalis, de sulphure communi & metallico quædam dicere sufficiat, de illo quidem in definitione dictum, de hoc verò hæc pauca notanda, quòd videlicet à philosophis præsertim Rogero, Bacono, & Bechero triplex statuatur, vaporosum, combustibile, & incombustibile, sive fixum, & hæc non contemnendum medicinæ præstant subsidium, sunt enim anodyna, seu blanda hypnotica, & singulare quid in illis latet, cujus frequens experientia mihi testis est.

§. 26. Præterea utriusque virtutes medicas mirificè extollit solers medicorum observatio, primis quidem qualitatibus calidum est, & siccum naturæ balsamicæ discutit, resolvit, & celeriter concoquit, aciditatem, & acrimoniam humorum pinguedine suâ cicurat, aciditate verò bilem, seu salem volatilem oleosum in massa sanguinea luxuriantem refrænât, obtundit, & cum eo abit in concretum, salsum diureticum, saponatum, & absterfivum, ut ambo tandem per ductus excretiores eliminentur.

§. 27. Podagricis præsertim nitro conjunctum sulphur optimè conducit, in affectibus cutaneis, scabie, lepra, lichenibus, ulceribus putridis, malignis, & cacoëthis, aliisque difficulter sanabilibus, præcipuè si acidum ejus alcalinis corrigatur quemadmodum fit in thermis nostris quàm optimè convenit, nec
timen-

timendum, ut quorundam inanis metus est, hepatis calido nocuum, docet equidem Poterius in pharm. spagyric. sect. 1. pag. 324. sulphur non obstante calidò ejusdem temperamentò refrigerare hepar, videlicet in aqua simplici coctum, idque omninò ratione suæ partis acidæ, eodem modò externè applicatum sanare solet erysipelata, tollereque ruborem faciei.

§. 28. In herpete serpiginitibus etiam ulceratis alcalino, & oleoginio subjecto copulatum, optimò successu venit in usum, qua de causa in similibus casibus nostræ thermæ utramque absolvent paginam, ut imposterum docebimus.

§. 29. *Bitumen* est veluti terræ adeps, utpotè, quòd facilimè ignem concipiat, sub cujus genere varia quidem comprehenduntur subjecta, nos quatuor tantum, quæ non nisi consistentiâ differre dicit Etmüller, assumamus: sunt autem naphtha, petroleum, oleum terræ, & asphaltum, si namque bitumen erit subtilius, dicitur naphtha, quam Becherus in phys. subterr. pag. 519. in Persia circa Babylon repertam tantæ esse cum ignibus necessitudinis asserit, ut transiliant in eam undecunque visam. Tenacioris, seu crassioris consistentiæ si fuerit, pro petroleo venditur, & sic crassitiem augendo resultat oleum terræ, crassamentum autem horum asphaltus est; bitumen instar picis nigræ.

§. 30. Facultates hujus concreti mineralis bituminosi sunt calefacere, & siccare, discutere, glutinare, emollire, ab inflammatione tueri, corruptionem & putredinem arcere, de quo legitur in dem *Historischen Wunder-Baum* n. 65. pag. 181. Joannem Nasdium varia cadavera, sive mumias, ut in cogitationem condimentorum, quibus incorrupta perstiterunt, devenerit, diffringi curasse, invenitque cadavera Ægyptorum nullo alio aromate condita esse, ut incorruptibilia redderentur, quàm asphaltò; additque se id ex odore percepisse, ac in ipsis conditorum corporum oculis & capillis adhærescens observasse.

§. 31. Pellit quoque menses, affectibus nervosarum partium præsertim dolorosis, ac spasmodicis egregiè conducit. In affectibus nervorum frigidis paralyticis &c., artritide vaga scorbutica,

tica relaxatione tendinum, & ligamentorum circa articulos optimo cum successu adhibetur, firmat ejus ligamenta, & lympham partes inundantem, aliòsque humores resolvit, discutit, & exsiccat.

§. 32. *Lapis calcareus* est saxum sulphureum, quod calcinando in igne reverberii in calcem vivam exuritur, consumptâ scilicet sulphuris pinguedine, acidò interim partem sulphuris vitrescentem arripiente, eamque abfumente sine reactionis indicio; salia enim non agunt nisi resoluta, postquam autem aquâ simplici confunditur, lapis ita calcinatus in impetuofam cum satis notabili calore effervescentiam erumpit.

§. 33. Consumptâ namque in igne parte sulphuris pingui, seu glutine mixti cæteræ concretæ partes constitutivæ scilicet alcalinæ, & acidæ sui juris factæ & deinde debitò menstruò solutæ acri conflictu in se invicem ruunt, quod non fieret intercedente parte sulphuris pingui, unde & post calcinationem affusò quodam liquore sulphureò pingui, v.g. spiritu vini, vel oleo terebintinæ nulla planè advertitur effervescentia, puta ab affusione aquæ, si nimirum spiritus vini est bene rectificatus, & à phlegmate depuratus.

§. 34. Excludunt plerique ex foro medico lapidem calcareum ignem nondum expertum ob salia ipsius activa tunc nimirum implicata, sed notandum duplicem mixtorum dari dissolutionem ad mentem Francisci de le Boë Sylvii in disp. medicis pag. 3. §. 12. unam quidem violentam, & subito cum notabili partium dissipatione contingentem ab igne, combustionem dictam, alteram verò blandam, & lentè citrà notabilem partium jacturam contingentem per aquam, fermentationem, vel putrefactionem vocatam, idque respectu duplicis vinculi, salis, scilicet, & olei, illud quidem aqua, hoc verò ignis destruit.

§. 35. Secundam corporum dissolutionem duntaxat fermentationem, aut potius effervescentiam in thermis nostris contingere ex cap. 2. & 4. elucescit, unde quid vetat? quò minùs partes lapidis calcarei constitutivæ dissoluto per aquam menstruatam vinculo sui juris fieri, idque citrà jacturam unius & alterius, unde nobi-

nobiliorem longe esse hanc naturalem calcinationem, quàm illam per ignem violentam, utpotè nobilem sulphuream seu pinguem lapidis illius substantiam omninò destruentem facile concipimus: sulphur etenim lapidis calcarei, cum Etmüllerus id ex ædipo chymico Becheri pag. 67. addiscere tantoperè optaverit, quantæ utilitatis sit, in usu medico conjicere possumus, si namque mixtura ex calce viva, & sulphure communi in pruritu, serpigine, scabie, maculis, & pustulis à scabie relictis tantam meretur laudem, quantò præstantius erit remedium proprio adhuc activo tamen, & resoluto sulphuri, utpotè communi multis parasanguis excellentiori, conjunctum.

§. 36. Chyrurgi ex calce viva parant aquam, quàm pretiosam, & benedictam vocant: quò magis aquæ minerales pretiosum hoc concretum referatis ejus thesauris recipientes hòc titulò condecorari queant, experientiâ namque constat ulcera etiam venerea, antiqua, maligna, disepalotica, & cacoëthea has aquas mirificè sanare.

§. 37. *Calx terreâ* suâ substantiâ quælibet acida corrosiva tanquam fermentum ulcerum alimentitios humores in purulentam materiam corrumpens, ac cuniculos agens potentissimè corrigit, absorbet, & destruit, inflammationes, dolorésque præfertim sulphuri suo junctum prohibet, & lenit, accedente verò aciditate propriâ stipticum evadit balsamicum, unde consolidationem, & cicatrizationem quàm optimè promovet.

§. 38. Deinde *calx viva* in aqua soluta lancinanti crurum dolori medetur, quò magis id in aquis mineralibus partim propter mixturam, partim ratione sui sulphuris anodynii jacturam nondum passi, optatum accedentibus præcipuè sulphureis, aut pinguibus successum habebit.

§. 39. Basilius Valentinus parat spiritum ex calce viva, quem in affectibus calculosis, & podagricis mirum in modum extollit: similem spiritum thermis nostris ipsa paravit natura, unde ejulantium podagricorum cruciatibus, calculique torturæ bonò jure & methodò adhibitæ, optatò levamine succurrunt, si verò

ex copulatione corporis sui terrei nonnihil stipticam induit naturam, partes & meatus urinarios corroborat, ac diabetem curat, accedente verò sulphure tenacitatem humorum, sanguinis aut lymphæ circulationem impediendam attenuat, resolvit, inciditque, ac discutit, fibrâsque musculorum vi suâ quasi aluminosâ consolidat.

§. 40. Aquacalcis vivæ cum sulphureis, aut salinis subjectis tam internè, quàm externè adhibita quamlibet acrimoniam fœsam humorum corrigit, sic sentiente Sylviô lib. 1. praxeos cap. 6. §. 14. Lofio in observat. & Wedeliô in pharmacopœa pag. 150. hoc idem meliori cum successu nostra thermarum mixtura felicissimè præstat.

§. 31. *Lapis calaminaris*, aliàs etiam *catmia fossilis* dicitur, est concretum saturnino-venereum ex plumbo nimirum & cupro compositum, estque quasi substantiæ mediæ inter lapides, & terras, duplicemque agnoscit ortum, artificialem, & naturalem, illum quidem in ustrinis ærareis, alterum verò in fodinis cupreis. Ingressum autem veneris & saturni in hoc composito confirmat solutio ejusdem in aceto, quod instar sacchari saturni dulcescit, virtutisque sit vomitoriæ, quam veneri tribuunt.

§. 42. Hoc concretum propter sitibundum suum vacuum alcalinum quæcunque acida corrosiva ulcerum cicurat, & absorbet, ac deinde acidis saturatum & vim quasi adstrictoriam nactum poros partium stringit, fibras roborat, & affluxum prohibet, ut cito subsequatur consolidatio vulnerum, & ulcerum.

§. 43. Præterea facultates spirituum mineralium ad mentem Glauberi concentrando intendit, & augmentat, unde licet aliàs nullius esset in medicina utilitatis, vel ex unica hac causa in aquis medicatis exoptandus foret.

§. 44. *Aurum* corpus metallicum omnium metallorum perfectissimum ex purissimo & fixissimo mercurio, & sulphure in terræ visceribus longâ decoctione generatur, cujus usum in medicina olim planè incognitum primi invenère Arabes, qui id suis compositionibus limatum, aut foliatum addere cœperunt, ad quo-

quorum methodum etiamnum in pharmacopœis existant compositiones, ut est confectio cardiaca, aurea, Alexandrina, diathameron Nicolai, electuarium in gemmis, lætificans Galeni &c., quæ ut aurum ruditer præparatum, compage ejusdem solidissima adhuc infractâ recipiant, attamen elegantes edunt effectus, quod confirmat illud Zwelferi in montiff. spagyrica parte 1. cap. 1. pag. 317. de pulphere quodam, aurum in pulverem seu minuta ramenta redactum recipiente, à D. D. Antonio de Pozis composito, quem in deploratis morbis præclara dedisse specimina refert.

§. 45. Ubi advertendum, cum auri corpus adhuc integrum & compactum, sed ruditer tantum cominutum tantos in medicina præstet effectus, quid non præstabit prægressa centrali resolutione? ita ut sulphur ejus pretiosum, quod unicum pro genuina auri potabilis compositione in alchymia desideratur, extravertatur sive naturæ, aut artis operâ, quod prius liberali quâdam naturæ benevolentia nostris accidit thermis, unde Deo summas agamus gratias; dignum & justum est.

§. 46. Quanta hujus aureo-sulphuræ panacæ in percurandis morbis, & roborando corpore sit utilitas, totus, quâ latè patet, clamitat mundus chymicus, sulphur nimirum illud pretiosum analepticum est insigne, spirituûmque vitalium refectivum, acrimoniam quamlibet corrigit, dolores demulcet; sanguinem mundificat, circulationem humorum promovet, animumque exhilarat.

§. 47. *Oebra* est terra flava venereæ, & martialis naturæ à pyrite nata, & ferè est vitriolum immaturum, & inter atramentosa recensetur, si de corpore ferri aut cupri participat, minus autem iis absentibus, aut parvâ saltè quantitate accedentibus. Hòc mediante, & nitrò aquæ lapidescunt, ut probat Listerus de fontibus medicatis Angliæ cap. 3. pag. 136.

§. 48. Usus ejus in medicina est adstrictorius, & vulnerarius, volunt nonnulli eam provocare urinam, ego autem existimo eam propter copiosum sulphur, sive martiale sit, sive venereum corpori suo terreo conjunctum, dolores lenire, stimulare men-

menes, eosque compescere pro varia eorum habitudine, referre meatus, & hypocontriacis magnum afferre levamen, utpotè quod acidulæ, ochram in copia sæpè recipientes, pariter præstant.

§. 49. *Spiritus esurinus sulphuris embricnati*, sive acidum universale, quid sit? in superioribus passim ad nauseam relatum est, unde hic tantum de ejus virtutibus medicis, id est medicamentosis qualitatibus, quæ hic maximè desiderantur, pauca adjiciam, tribuunt autem aliqui quod ad primas qualitates huic salivæ calefactivam. Helmontius in paradoxis de spadanis ait hoc ens centrale dissolvere mucilagines, abstergere, consumere, forasque amandare, hinc visceribus, stomacho, intestinis, mesenterio &c., mucore obsidis opitulatur, hepatis lineis, & regnum obstructions aperit, & inde abortis febribus, hydropi, morbo regio, & similibus egregiè confert, hac ratione etiam in deficientibus menstruis mulierum, difficili anhelitu & affectibus paralyticis laudatur, præcipuè verò usu interno.

CAPUT XIV.

De Mineralium Thermas nostras ingredientium mixtura, & combinatione.

§. I.

ANtequam ad ipsarum thermarum virtutes exponendas descendamus, de mineralium in iis mixtura, & combinatione hòc capite quædam dicere suscipiam, cum enim in mixtura plurium rerum ex congruo, vel incongruo earum concursu vires quandoque intendantur, & augmententur, aliquando verò deteriores, aut planè invertantur, de mixturæ hujus subterraneæ modo, qualitate, indole, & præstantia quædam præliminariter esse dicenda non inconsultum fore existimabam.

§. 2. Multum sanè refert, ut medicus rerum naturalium, viriumque earum gnarus debitam quadam proportione concinnare

noverit mixturas, nè unum destruat alterum, aut præter medici intentionem variatam, aut omnino destructam simplicium symmetriam, emergat tertium nullius, aut alienæ à præfixo termino virtutis.

§. 3. Unde diligenter invigilandum, ut aut virtus unius per additionem alterius intendatur, & augmentetur, aut virulentia, vel excessiva ejusdem qualitas corrigatur, & temperetur, vel ex præmeditata, & ad certos fines directa simplicium mixtura juxta specialem medici intentionem tertia quædam, à simplicibus seorsim acceptis aliena, resultet virtus.

§. 4. Dubium itaque jure oriri posset, utrum tot mineralium species in nostris thermis ita sibi invicem respondeant, nè vires earum præcedenti cap. assignatæ, aut destruantur, diminuantur, aut tertium quoddam enixum, & inutile, vel alienæ, à supposito, virtutis ex earum mixtura emergat medicamentum.

§. 5. Hoc dubium ut enodetur, de mineralium amicitia, & incompatibilitate, ut & tertio ex mixtura eorum prodeunte nunc discurremus, oportet, ubi ne cramben toties recoctam repetamus, ex superioribus supponimus alcalina & acida tantam incompatibilitate, quod alii in amicitiam refundunt, se invicem avversari, ut quotiescunque debitò modo soluta concurrunt motu, pugna quasi speciem exhibente in sese ruentes collidant, & tandem conflagant, usque dum tandem fractis utriusque viribus, in tertium salsum coalescant, plerumque virtutis diuretice, cujus saltè electivè neutrum seorsim sumptum fuerat.

§. 6. Nunc cum acidum sulphuris unam cum corporibus alcalinis nostros ingrediatur fontes, superest, ut salsum tertium ex conjunctione eorum emergat, quod alius utique est indolis, quam acidum & alcali seorsim sumpta.

§. 7. Notandum tamen, cum in nostris aquis magna sit alcalinorum corporum copia, ea aut ab acido non undequaque saturari, ac ideo alcalinorum jure etiamnum gaudere, vel verò aquæ copia particulas minerales in tantum divelli, ut vix se invicem tam propè contingant, quin interpositis ubique aquis à congressu arceantur, sicque utrumque in fractis viribus in mixtura

triumphet. Quod etiam de cæteris intelligendum, sic licet, spiritus vitrioli, & sal tartari solutum, sibi relicta in confusione acriter effervescent, magnâ tamen aquæ quantitate excepta vix levia reactionis signa exhibent, nisi quod bullulæ ad instar spiritûs generosi quædam ex fundo eleventur, interim aqua saporis ferè est nullius, seu insipida, in recessu tamen non nihil nauseosâ transparenens redditur seque lymphior.

§. 8. Quodsi verò salia ista per accidens in aquis nostris congregari, & uniri contigerit, falsum tertium emergere non inficior, perinde tamen cæterorum vires illæse persistunt, suarumque virtutum characterismum inextinctum conservant, vel si & aliæ mineralium particulæ has subeunt vicissitudines virtutes aquarum *augentur, & multiplicantur.*

§. 9. *Augentur*, nam sal falsum lapidi calcareo mixtum conciliat ei penetrantiam, & de statu fixitatis reducit eum ad statum quasi medium inter fixum & volatilem; quemadmodum enim spiritus vitrioli omnia volatilia figit, ita spiritus salis omnia volatilifacit, ut videre est in vitriolo martis mediante spiritu salis præparato, qui in aëre ad instar salis tartari liquefit, unde conjuncta ista duo præsens evadunt antinephriticum, dissolutivum, & aperitivum, in calculo, dolore nephritico, tumore pedum œdematosa, obstructione, & difficultatibus urinæ expertum, & hæc quidem magis in accessu nitri, utpotè cujus acidum volatile in dissolutione ab acido crudiore coagulatorum cæteris palmam præripere à neötericis censetur.

§. 10. His si copuletur sulphur mineralium, metallorumvè anodynum omnibus, ni fallor, indicationibus satisfaciet, utpotè quò dolores demulcentur, viæ laxantur, coagulativa dissolvuntur & per ductus excretorios eliminantur, insuper podagricis, allisque articulorum doloribus infestatis optatum affert levamen.

§. 11. Hinc si aluminosum adjicitur non nihil adstrictivam naturam virtutem partium fibras stringendo, & corroborando, & spiritus efferos (frænum namque dicitur spirituum volatilium, & fugitivorum) quasi, concentrando partibus robur addit, & fluxiones

xiones cohibet, præterea hoc præstat beneficium, quòd impediatur, nè humores, & spiritus per poros calore thermarum apertos cum virium jactura nimium dissipentur.

§. 12. Econtra calor actualis meatus cutaneos rarefaciendo, & deopilando particulis medicatis viam in corpus sternit, quò largius sanguini ac lymphæ communicentur, cum iis ad partes interiores circulentur, & vitiosa quæque absorbeant, corrigant, emendent, ac tandem refluxæ per sudorem, aut urinam ex corpore deturbent.

§. 13. Deinde *corpora alcalina* in nostris thermis illud prohibent, quòd cæteris pluribus accidere solet, nimirum cutis excoriationem ab acrioribus ingredientibus minus temperatis contingentem, & è contra cuti colorem reddunt floridum, & maculas varias abstergunt, unde nonnullis pro cosmetico inserviunt ratione suæ temperaturæ, saponatæ, videlicet ex pinguedine sulphuris cum corporibus alcalinis juncta concinnatæ.

§. 14. *Multiplicantur*, nam ex conjunctione acidi, & alcali, ut dictum est, emergit diureticum, cujus virtutis ante hac neutrum erat, ita etiam calx cum acido, & sulphureo oleoso mixta è vestigio curare solet ambusta, cum sulphure verò communi contra pruritus, serpigines, scabiem, egregium evadit remedium, quòd se solo præstare non poterat; alumen cum sale communi optimè conjunctum ad atrophias, & ariduras post partium nervosarum vulnera ortas laudatum exhibet medicamen, quòd idem solum non poterat, sic & bituminosa cum sulphure in medicinam balsamicam corpus sulphuris intimè dissolvendo coalescunt, quæ virtus antè conjunctionem eorum iis vix inerat.

§. 15. Plures ex varia mineralium combinatione surgentes effectus certè non contemnendi, in percurandis morbis passim inveniuntur in libris practicis, & ego propriâ doctus experienciâ centena, si arcta operis pagella admitteret, adducere possem, quæ omnia laudabilem in thermis nostris mineralium combinationem in aquis perdurat, precedenti capite ad nauseam usque decantatæ sunt.

§. 16. Patet igitur nunc extam concinna mineralium mixtura, quam provida mater natura in visceribus terræ concinnaverat, non in elegantes oriri debere virtutes, utpotè ubi aut unum alterum, amicabiliter cum virium augmento in sui suscipit societatem, aut contraria sibi invicem obvia cum virium multiplicatione tertium quoddam propriis donatum viribus constituunt, unum cæterorum qualitatem excessivam contemperat, fixa non nihil coërcent volatilia, econtrà volatilia nimirum, à fixis ad statum quasi medium reducuntur, ea verò, quæ ob aquæ diluentis copiam suas à natalibus receptas virtutes retinent, juxtà modulum suum in prælio contrà morbos triumphant, quibus omnibus accedit calor aquarum actualis, quò mediante via pro faciliore particularum medicatarum transitu, & penetrantia ad massam sanguineam, ac dissipatione noxiorum panditur, ità & quasi nihil in nostris aquis deficere videatur, quod ad felicem morborum curationem suppetias ferre possit.

CAPUT XV.

Thermarum virtutes summam complectitur,

§. 1.

Quamvis præcedentibus duobus capitibus fontium Budensium in ipsa humana morbis infestata corpora vires fatis & abundè elucescant, nihilominus cum tantum sparsim absque ordine, & præliminariter dicta, ac pro majori nunc dicendorum confirmatione, certitudine præmissa sint, hòc capite omnia ordine, & summam complectar.

§. 2 Duplex medicamentorum, tum naturali, tum artificiali syncrifi concinnatorum finis est, videlicèt prophylacticus, seu præservativus, & torrapeuticus, seu curativus. Prior quidem præfixam habet vel dispositionem, aut potiùs inclinationem quandam ad hunc vel illum morbum ab ortu vel præpostera diceta absque

absque tamen actionem vitalium, & animalium magna & manifesta læsione contractam, idque vel ratione totius, aut aliquarum saltèm partium intemperiei, vel morbi jamjam ingruentis, quem Hypocrates 2^{dò}. Aph. lib. lassitudines spontaneas prænunciare docet, quibus accedit imbecillitas virium post morbum relicta. Alter verò morbos omninò in corpore exortos; qui rursus differunt ratione suorum subjectorum primorum, causarum, & partium corporis constitutarum, quæ in triplici sunt differentia, videlicèt, *continentia*, *contenta*, & *impetum facientia*.

§. 3. *Continentium* etymò veniunt omnes partes solidæ, caro, fibræ, venæ, cutis, parenchymata viscerum &c. *Contentorum* omnes succi, & humores in corpore, lymphæ salivales, stomachica fermentativa, pancreatica, urina, bilis, chylus, sanguis, phlegma, seu mucus &c. qui partim sunt utiles, partim excrementitii, aut medii; *Impetum facientium* spiritus vitalis, & animalis influus, & insitus.

§. 4. Unde triplex morborum differentia, scilicèt, *Spirituum*, seu ad mentem Helmontii, *archeales*, *humorales*, & *partium solidarum*, seu *organici*; peccant autem spiritus in *quanto* & *quali*, & *motu*. In *quanto*, quando deficiunt, dum non generantur, vel nimium dissipantur. In *quali*, dum vitiosi redduntur, ac à naturali constitutione deflectunt in crassitie, obscuritate, puritate, & volatilitate. In *motu*, vel excessivo, diminuto, impedito, aut depravato.

§. 5. *Humores* in vitio sunt pariter in *quanto*, *quali*, & *motu*. In *quanto*, quando deficiunt, unde pro ratione humoris varii surgunt affectus, ut ex *lymphæ salivali* deficiente sitis, & ariditas faucium, fermento stomachico appetitùs, & concoctionis læsiones *lymphæ pancreaticæ* & *bile digestionis*, & fœcum separationis vitia, *lymphæ glandularum* circulationis incommoda &c. In *quali*, primis quidem qualitibus, dum nimis calidi, vel frigidi, unde variæ phlogoses, rigores, ac fermentationum læsiones, *secundis*, dum peregrinis imbuuntur saporibus acidis, amaris, insipidis, acris, &c. vel *visciditatem* contrahunt, unde

de obstructions vasorum rupturæ, languores membrorum &c. vel nimis *fluxiles* redduntur, unde variæ per vasa irruptiones, fluxiones, & raptus &c. In *motu*, dum à *circulatione* ptæpediuntur, unde circulus eorum deficit, aut succi fermentativi minùs in loca debita separantur, vel mota præposterò moventur, unde varia profluvia, & hæmorrhagiæ, fluxus alvi &c.

§. 6. *Continentia*, seu partes solidæ vitium contrahunt in *conformatione*, aut *continui solutione*, in illa quidem, dum vitiatum habent tonum, vel debitò modò non sunt permeabiles, vel dum in superficie vitiò quodam deturpatæ sunt, in hac verò cum vulneribus, ulceribus, aut aliis cutaneis affectibus partes externas depascentibus infestantur.

§. 7. Prælibatâ itaque breviter, & genericè partium tam liquidarum & solidarum, ipsorumque spirituum de generatione statu naturali, ac inde morborum in corpore genesi & differentia postea in spece adducenda, nunc ad eorum remedia, in quantum thermas nostras ingrediuntur, ordine consuetò descendimus ratione, & experienciâ muniti.

§. 8. Remedia itaque partium modò dictarum degenerationis, atque inde promanantium morborum ut breviter perstringam, atque in synopsis postea deducendam colligam, taliter à natura sint destinata, necesse est, ut intemperies partium summatim, aut seorsim sumptarum præcipuè frigidæ & humidæ tam curativè, quàm præservativè corrigant, & ad statum naturale à natura individuali requisitum reducant, lassitudines, & imbecillitates in ordine præ primis ad præservationem auferant, spirituum generationem promoveant, crassos, & lentos attenuent, segnésque ad motum alacriores, nimis fixos volatiles, & tenebrosos luminosos reddant, motum pariter eorum efferum, & à statu naturali exorbitantem refrænent, & in ordinem naturæ competentem redigant, humores deficientes juxta symetriæ exigentiam restituant, nimia verò quantitate luxuriantes resolvant, & dissipent, calore excedentes refrigerent, frigidos calefaciant, acidos edulcorent, absorbeant, & præcipitent, acrimoniam eorum salinam

linam, & biliosam cicurent, & contemperent, succos viscidos, crassos & tenaces incidant, attenuent, & motum iis consuetum concilient, tenuitate & motu præposterò peccantes inviscent, & incrassent, fermentationes præter naturales compescant, obstructions, sæpè ignorantiaæ asylum, referent, digestiones & separationes promoveant, partes solidas robovent, atque consolident. Nunc quid horum nostris de jure naturali tribuendum sit thermis? singillatim disquiremus, idque juxta dictamen rationis, & experientiaæ, & sunt sequentia.

§. 9. *Intemperies partium ut & totius præsertim frigidæ & humidæ in ordine ad præservationem corrigunt.* Partium intemperies plerùmque agnoscit causam spirituum insitum, vel atomiam partium, illud quidem vel simpliciter deficientem, vel non satis vigorosum, unde partium nutritio vitatur, cruditates coæcervantur, fibræ laxantur, ac inde viscerum tandem & membrorum antipraxiæ, hanc autem post vulnera, contusiones, magna ulcera, aut innatam quandam dispositionem relictam, quibus nonnunquam spiritus influus ab influxu arcetur, unde pabulò quasi spiritus insiti deficiente, & ipse marcescit, ac successivè avolat, unde ubi partes succi alimentitii reliquis non sufficienter dissipatis, varias quandoque præsertim juxta mutationes temporum, & phases lunæ alterationes præsentiscunt; thermæ verò nostræ utpotè partibus subtilibus spirituosiss & penetrantibus dotatæ *frigida calefaciunt, humores crudos, & viscidos dissolvunt, ac per poros abs se referatos discutunt*, sicque causam timendorum morborum antecedentem hoc in casu detruncant, & à morbis præservant, quod idem in temperamento totius frigido & humido observandum, præservant itaque ab apoplexia, paralyfi, catarrhis, debitò modò tamen adhibitæ, varijs defluxionibus ad oculos, pulmones, & membra, sive articulos, hydrope, tumoribus œdematosis, doloribus reumaticis, podagra ex causâ frigida, & omnibus denique morbis à frigida, & humida temperie oriundis, ac ut paucis multa dicam totam purificant massam sanguineam, ut omnis fomes morborum subtrahatur.

§. 10. *Lassitudines, & imbecillitates virium auferunt*, quæ cum vel morborum præcedant, vel à morbo prægresso relictæ sint, duplicem agnoscunt causam, non quidem reipsâ, sed modo; utraque etenim supponit spirituum defectum, nisi quod in hoc deficiant simpliciter, in illa verò à particulis heterogeneis à regimine naturali non amplius subigibilibus, ad tantam tamen pravitatem, & potentiam nondum deductis, ut omninò actiones animales, vel naturales manifestè lædant, sed hinc inde in corpore fluctuent, aut quasi sopitæ in partibus delitescant, ortum ducant; hinc utramque thermæ nostræ absolvunt paginam: illi namque medentur spirituosæ & balsamica, qualia thermas nostras ingredi abundè ex dictis constat, huic verò mineralium diversitas, quæ causis oppressorum spirituum obviam vadunt, & eas, quæ ut primùm aciditatem præternaturalem redolent, aut fermentorum vitia supponunt, absorbent, edulcorant, emendant; ac per competentes meatus eliminant, sicque ab instantibus morbis præservant, virésque restaurant.

§. 11. *Spirituascentiam promovent, spiritus puros, volatiles, & luminosos reddunt*, quibus facultates animales & vitales confortantur, quorum vires medicum dextrè practicantem dextro quidem oculo, morbum verò sinistro in ægris respicere oportet, nisi enim vires suffecerint, omnis medicina effectu frustrabitur, hinc serò nonnunquam medicina paratur, dum mala per longas invaluere moras: pendent autem vires à spirituum vigore, quantitate, puritate, tenuitate, & mobilitate, unde his conservatis regeneratis, ac vitiosis qualitibus exutis totum corpus vigoratur, quantum nunc hoc in casu hæ thermæ præstare queant, ex præcedenti §. patet, inde fit, quod corpora cacochymica in istis aquis in principio valde debilitentur ob copiam particularum hæterogenarum, thermarum mineralium calore raptim motarum, spiritusque opprimentium, progressu verò temporis correctis, & ex corpore eductis particulis vitiosis denuò indies roborentur.

§. 15. *Torpescentes, segnèsque ad motum provocant, alacriorésque reddunt*; sopiuntur quasi spiritus, ac torpent ex inundatione cerebri à lympa plùs minùs acida vel viscida, unde diminuuntur, aut planè sistuntur eorum excursiones, & influxus per nervos ad membra, quem revocant, & promovent remedia volatilia spirituosæ tam acida, quàm alcalina, ac fudorifera, quorum participes cum sint thermæ præentes, utiles erunt in nimia somnolentia, affectibus comatosi, paralyfi, stupore, & paraplegia.

§. 13. *Nimium mobiles, & volatiles coërcent*, sunt aliquando spiritus ita volatiles, & agiles, ut datâ quacunque causâ irritante v. g. humoribus acidis, & acribus aliavè occasionali partes membranosas, & nerveas vellicante in motus exorbitantes erumpant, partésque in motus spasmodicos, & convulsivos adigunt, quibus succurrimus per causæ stimulantis ablationem, & spirituum exorbitantium placationem, seu blandam quasi eorum fixationem, quod optimè perficitur per alcalina, & sulphurea anodyna, unde aquæ nostræ minerales, utpotè particulis alcalinis, sulphuribusque anodynis turgidæ his indicationibus utrimque satisfaciunt; laudem itaque merentur in spasma, colica convulsiva, vomitionibus, ac tenacibus alvi adstrictionibus ab irritatione fibrarum intestinalium, & præsertim valvulæ ad intestinum cæcum sitæ, aut musculorum sphyncterisni obortis.

§. 14. *Deficientes humores restitunt*; deficiunt humores, quando vel nongenerantur, vel opilatione meatuum ab influxu ad loca debita, & inde à munere suo præpediuntur. Sic bilis non generatur hepate inteperie frigida, aut tumoribus affecta, ab influxu ad intestinum duodenum, indèque à munere suo inibi subeundo, scilicet digestionem chyli ex ventriculo per pilorum ad intestinum dictum delapsi, fœcùmque separatione opilatis ductibus coledochis impeditur, *lympa pancreatica* deficit ducto uno, vel pluribus pancreatis ad idem intestinum porrectis quacunque de causa obstructis, *lympa salivalis*, *succus stomachicus fermentativus*, & *lympa chylosa* occlusis glandulis faucium, &

oris salivalibus stomachalibus, ac mesenterii, quantum autem in his omnibus thermæ nostræ possint, ex infra dicendis patebit, ubi de obstructionibus, & alibi.

§. 15. *Nimum calidos refrigerant*, nimum calore, seu imtemperie calidâ affici dicuntur humores, quando particulis salinis & oleosis volatilibus, seu biliosis plùs julo impregnantur ac exaltantur, unde motus massæ sanguinæ tam intestinus, quam localis citatior accersitur, & æstus intenditur, cui optimè remedium blandè acidis, & nitrosis, quibus thermæ nostræ beantur, unde compescunt varias phlogoses, inflammationes, fermentationes, exorbitantes ardores, colicas biliosas, & pleròsque bilis exsuperantis effectus, in quibus salina bilis textura abit in concretum, cum acidis quidem diureticum, oleosis verò, & sulphureis in abstersivum, unde particulæ noxiæ per urinam deturbantur, viæque absteruntur.

§. 16. *Frigidos calefaciunt*: peccant frigiditate humores, dum acescunt, aut aquea, seu lymphaticâ inundatione plùs minùs viscida salia volatilia oleosa, cæterasque particulas activas nimum dilluunt, quod veteres sub etymo melancholiæ, atræ bilis pituitæ, & feri complectebantur, hi namque aciditate suâ plùs minùs austerâ vitriolico aluminosâ, & aquositate luxuriantes salia volatilia oleosa, seu bilem supprimendo, spiritusque quasi figendo motum intestinum, seu fermentativum sanguinis, spirituumque expansionem impediendo frigus partibus inducunt, cui contrariantur, ac medentur alcalina tum volatilia, tum fixa, & sulphurea oleosa, ac vitiosa quæ vis acida absorbendo, dulcificando, & involvendo, superfluas aquositates tam per sudorem, quàm urinam adducendo, perinde thermæ nostræ in effectibus causam frigidam agnoscentibus, seu ad mentem neutericorum ex lymphâ acidâ, vel copiosiore oriundis optatum ferunt auxilium, hinc bene conferunt in coagulationibus, & congrumescentiis humorum in epilepsia, suffocatione uterina, & hypochondriaca, doloribus articulorum tum fixis, tum vagis, scorbuticis, revmaticis, nephriticis, in contractura, seu paresi, podagra, artritite, cruditate

te ventriculi acida, tenesmo, fame canina, pica, malo ischyatico ab acido synoviam in acetabulis coagulante, in obstructionibus alvi diuturnis, & viscerum ab acido coagulante, ac denique in destillationibus catharrhalibus, epiphora, inflationibus hydropticis partium &c.

§. 17. *Tenaces & viscidos incidunt, attenuant, & motum eorum progressivum promovent*, humor crassus & tenax veteribus est pituita, quæ triplex statuitur, scilicet acida, insipida, & salsa, de prima §. præcedente, de his verò in præsentis loquimur. Generatur pituita insipida deficiente aciditate volatili fermenti stomachici, & bile, aut ejus acrimonia salina ob læsum tonum tum nicæ glandulosæ, ventriculi & hepatis imtemperiem frigidam quomodocunque obortam, salsa verò pituita chylum non bene digestum in intestino duodeno insolide fermentantibus; illam curamus per blandè acida & aromatica, seu salino-sulphurea volatilia, hanc verò per quàm optimè per vitiosos tumultus duumvratibus compescunt. Cùm ergò aquæ nostræ tum acidis, tum salino-sulphureis volatilibus, ac nitrosis utriusque domitoribus turgent, proderunt in bradypepsia, seu tarda ciborum in ventriculo concoctione, flatulentia, alvo lubrica, debilitare celebri & memoriæ ex oppletione ejusdem ab humoribus pituitosis, affectibus catharrhalibus, tussis, raucedine, ventriculo & pectori, seu pulmonibus phlegmate, seu pituitâ obrutis, tumoribus œdematosis in tympanitide, astmate, sterilitate uteri pituitâ obliterati, aut quocunque modo refrigerati, hinc &

§. 18. *Motum præposterum invertunt, ac affluxus sistunt*. Contingunt quandoque varia succorum ex corpore effluvia, excretiones præter naturales, & hæmorrhagiæ, idque vel ob aperitionem vasorum, vel tonum partium laxatum, aliterve affecta secretionum organa, ac in furiam actis spiritibus, quibus auxiliamur adstringentibus ac anodynis, spiritus furientes pacificantibus. Scimus autem alumen optimum assè adstringens, sulphur verò metallorum optimum anodynum, & utrumque thermas ingredi nostras, unde cum optimo successu adhibentur in variis hæmorrhagiis

rhagiis, hæmorrhoidum, mictu sanguineo, fluxu menstrui nimio, fluore albo mulierum, diebete, gonorrhæa, sudore pedum fœtido, & lachrymatione involuntaria, quibus omnibus juxta proportionem causæ varietati mineralium opitulatur.

§. 19. *Obstructiones referant.* Volunt nonnulli obstructiones ignorantie esse asylum, quod in vasis majoribus concessero, in minoribus verò, & capillaribus, glandulisque variis non posse fieri obstructiones, omnimodè nego, licet enim quædam eorum oppitulatæ sint, ita, ut trajectio humorum in iis impediatur, humores affluentes aliò viam sibi quærunt per meatus scilicet adhuc patentes, licet id non finè incommodo partis, aut aliquando etiam totius, quibus opem ferimus blandè acidis volatilibus penetrantibus, ac incidentibus, partèsquè laxatas roborantibus; hoc verò quàm optimè præstant spiritus sulphuris, & salis niri acidi volatiles, & adstringentia aluminosa cum analepticis solaribus in thermis nostris. Unde succurrunt omnibus obstructionibus viscerum, glandularum, & meatuum, ac inde natis morbis, nimirum mensibus retentis, hydropi, retentioni urinæ, febribus intermittentibus &c. obstructionibus glandularum mesenterii, ductûs pancreatici, atque fellei, aliorumque infimi ventris meatuum.

§. 20. *Tonum partium solidarum naturalem conciliant*, vitiantur partes in tono suo, dum vel nimis laxantur, vel nimis stringuntur: laxantur affluxu lymphæ nimio, & spirituum defectu, stringuntur propriæ texturæ vitiò, plerumque à causa externa illatò, in utraque verò partis vitiatur nutritio, his subvenimus adstringentibus, roborantibus, sudoriferis, & dissipantibus, succumque nutritium corruptum corrigentibus, & propter intemperiem frigidam calefacientibus, quibus virtutibus prædita sunt thermalia nostra ingredientia, alumen, sulphur, bitumen, calceina, aliæque huc facientia; hinc profunt in relaxatione tendinum, & ligamentorum, ut & venarum in varicibus, anasarca, membris refrigeratis, vel gelulæsis, paralyfi particulari, induratis tendinibus aut fibris musculorum, & membris spasmò affectis.

§. 21. *Vitia superficièi tollunt.* Vitia superficièi sunt varia: asperitas, & maculæ, cutis, euchymoses, furunculi, epinictides, efferæ, phlyctanæ, impetigines, lichenes, variæque tumores, quæ quidem seorsim sumpta varias agnoscuut causas, in hoc tamen ferè conveniunt, quòd quivis eorum affectuum, vel acrimoniam lymphæ salinam volatilem, vel fixam, aut impeditam transpirationem insensibilem, vel humorum coagulationem, aut succi nutritii corruptionem, præsupponat, quæ quomodo curentur, & quàm aquæ nostræ mineralas in iis proficuae sint, ex hætenus dictis abundè constat, ut supervacaneum fore videatur ea denudè repetere.

§. 22. *Solutiones continui consolidant.* Ad actionum tam animalium, quàm vitalium, & naturalium inculpatum progressum requiritur partium solidarum integritas, & cohærentia, quæ si à causa interna vel externa violetur in partibus illis, munera debita subire nequit, est autem integritas & cohærentiæ divulsio vel violenta, vel sensim facta, violenta in vulneribus, sensim facta in ulceribus; vulnerum causæ tantum non sunt infinitæ, & semper ab extrinseco inflitæ, ulcerum verò plerumque causæ internæ sunt acrimonie acido-salinæ nutrimentum partium depauperantes, corrumpentes, ac tandem in putrilaginosum pus vertentes, quod etiam sæpè vulneribus neglectis, aut synistrò modò ab imperito Chyrurgo tractatis accidere solet. Huc referri possunt pleræque cutis vitia cum exulceratione, curantur hæc balsamicis sulphureo-alkalinis & salinis plus minus terreis, præsertim calcibus & oleis mineralium, de quo videri potest Basilii Valentini in curru triumphali antimonii sic & vapor detonatione antimonii & niri arte concentratus in liquorem summè balsamicum, & vulnerarium condensatur, quid mirum itaque, quòd tanta in ulceribus etiam inveteratis, & cacoëtæis erodentibus, ut & vulneribus feliciter curandis hætenus præstiterint, & plus quidem, quàm dici queat.

§. 23. Videar forsàn diversis in locis thermis nostris contrarios assignasse effectus, & benè quidem, plures namque in foro medico medicinæ eadem planè, sed diversò tempore, & jure, di-

versòque respectu adhibitæ, ac assumptæ pro ratione causarum, ac peccantis materiæ, corporumque dispositione contrarios edunt effectus, quod vel in unico croco martis eodem planè modò præparatò observare possumus, qui fluxiones sistit adstringendo, adstrictiones solvit aperiendo, sic sulphur salis philosophici philosophicè præparatum unum, idèmq; modò est catarticum, modò emeticum, nunc sudorem pellit, mox urinam, æstum sanguinis reprimat, frigiditate oppressum calore suo blandò excitat, est namque calori nativo analogum, quæ omnia sæpiùs expertus sum, idque ratione causæ morbificæ, ac corporis dispositionis diversimodè se habentis, quò magis id aquis nostris, ut potè tam diversâ mineralium seriè concinnatis diversæ, imò planè contrariæ respectu diversitatis mineralium competent virtutes, & eò quidem magis, quò magis ab alteratione suæ craseos elongata sunt, pororum aptitudini in partibus recipientibus aliquid concedendum, huic namque modò hoc, modò aliud ex mineralibus proportionatur.

CAPUT XVI.

De iis, quæ circa methodicum thermarum usum externum observanda.

TRanavimus tandem thermarum aquas, ac intima quæque in iis perlustravimus unâ cum earum indole, natura, & virtutibus; superest nunc, ut de vero methodico eorum usu in posterum agamus.

§. 1. Quemadmodum optima pharmaca ægris absque debitis cautelis adhibita tantum abest, ut emolumento sint, quam potius ægrotantes in majora deducant discrimina, ita quoque, si ex salutaribus his aquis salutem piscari desideramus, ut de vera utendi methodo, antequam illas ingrediamur, instructi simus, oportet, priusquam autem cautelas ante, in, & post lavacrum observandas proponamus, de causis, & obstaculis usum thermarum

rum inhibentibus necessaria præmittere consultum esse duxi, nè stantibus his similibus impedimentis thermis in nostris salutem piscantes ipsi in mortis incidant hamum, aut spe saltè convallescentiæ frustrari, consumptis viribus, & pecuniis recedere cogantur, quærenda autem sunt obstacula in ipsis morbis, anni tempore, ætate, temperamento, habitu corporis, sexu, diætâ, & certa quorundam idiosyncrasia aquas minerales minus sufferente.

§. 2. *Ratione morborum*, ubi præprimis observandum est, utrum morbus recens, & facilis curationis, vel inveteratus, & radices egerit, si namque morbus est valde protractus, destitutis jam pariter viribus, ægro vix bonus sperandus effectus est, maturè enim, vigente adhuc naturâ & viribus, ad thermas accedendum est, alias invalescentibus malis, destructisque viribus vix ulla salutis spes in thermis elucescit, juxta illud Ovidii:

Principiis obsta, serò medicina paratur,

Dum mala per longas invaluere moras.

Deinde plurimi sunt, qui affectibus biliosis, melancholicis laborantes ex balneantium in thermis numero excludere volunt, illos quidem metu intensiõis causæ morbiferæ, hos exsiccantis, hujus sententiæ sunt Andernacus de balneis, Etschenreüterus de thermis §. 1. cap. 4., Massaria lib. 1. praxeos cap. 21. sed limitandam esse sententiam arbitror; est quidem non eadem omnibus aquis mineralibus syncrasia, locum quidem id forsàn habere posset in thermis purè sulphureis bituminosis, ac salinis, verum in nostris ut potè optimam mineralium temperaturam nactis experientia, & ratio contrarium docent, plurimi namque ex affectibus bili, aut melancholia vulgò appropriatis in iis indies convalescunt, nihil planè inde detrimenti, aut intensiõis causæ morbiferæ perferentes; at hecticis, consumptis, phthisicis, ac viribus jam fractis fugiendum esse thermarum usum, ut & corporibus impuris facile concesserim; interim tamen à thermapotatione non omninò arcemus. Abstineant etiam à lavacro, quorum corpora fistulis profundioribus, & angusti orificii pertusa sunt, cum etenim thermæ nostræ consolidationem valde promoveant, metuendum est,

nè orificium occludatur restante fistulâ, unde pus inibi collectum aut cuniculos agit, aut in massam sanguineam regurgitat, eam conspurcat, ac inflammationes viscerum induit, cujus rei exempla mihi plura sunt nota, suaderem itaque locò lavacri penès thermopotationem injectiones aquæ mineralis per syringam moderatè tamen calidæ. De lue venerea oritur difficultas, cum enim corpora hac lue infecta vel maximè impuritatibus scateant, meritò ab his aquis repellendi forent, attamen experientia optima rerum magistra nos docuit aquas istas in desperatis etiam hujus mali casibus suæ virtutis præclara dedisse specimina, sed protractò valdè ad octo, vel decem hebdomatas curationis tempore: interim non suaderem sinè prudentis cujusdam medici consilio cuilibet similitentamine certè periculosò, temerariò ausu thermas accedere, licèt equidem tortura noctis perinde leniatur, verendum tamen est, nè subitò resolutis gummatibus necdum satis dissipatis massam sanguineam involent, spiritus suppriment, & ægrum in mortis periculum conjiciant, in malo verò leviori non omninò usu interdicerem. In membris rigidis, aut peralyticis ex tendine aut nervo resecto thermæ nostræ sunt inermes, ut & aridura partium ex vulnere malè curato hic vix salutem inveniunt, quamvis exemplum in comite quodam ex tendine à malè feriatas chyrgis ob vulnus ab hoste receptum dissecto, ac pede totaliter incurvato ac in thermis in integrum curato habeam.

§. 3. *Tempus anni* balneis accomodatissimum habetur vernale, & autumnale, necessitate verò urgente rigente etiam cælò, & ardente syriò tutò adhiberi possunt thermæ nostræ, dummodò tempore brumali balneantes à gelido præmuniantur aère, & æstivo infessiones abbrevientur, illud quidem nè pori calore balnei apperti illicò occludantur, particulæque in prociñtueliminatio- nis cum detrimento in sanguinem repellantur, hoc verò, nè spiritus unâ cum viribus nimium dissipentur.

§. 4. *Ætas*, cum quintuplex statuatur scilicèt: pueritia, quæ incipit à die nativitatis, & durat ad annum 15., pubertas, quæ à dicto anno 15. extenditur ad 18., Adlescentia ab anno 18. ad 25.

Juven-

Juventus ab anno 25. ad 35.: Virilitas ab anno 35. ad 49.: Senectus, quæ triplex statuitur, prima quidem ab anno 50. ad 60. secunda à 60. ad 70. tertia verò à 70. ad finem vitæ, quorum omnium sufferendis thermis optimè proportionatur, adolescentia, Juventus, virilitas, prima & secunda senectus, quorum ultimæ duæ ob virium restaurationem, & particularum excrementitiarum dissipationem, thermarum usum familiarem habent, in pueritia verò pubertate, & ultima senectute constituti thermas minus ferunt; illi ob teneram, & facilè solubilem corporis texturam, hi verò tanquam decrepiti ob caloris nativiti imbecillitatem, & extremum virium omnium collapsum, quarum recuperationem in thermis sperare non possumus, naturâ scilicet ipsâ labescente, & à cooperatione cessante.

§. 5. *Ratione temperamenti*, quamvis thermæ nostræ, utpote temperatæ, omni ferè complexioni convenient, magis tamen humidæ, quàm siccæ, frigidæ quàm calidæ conferunt, nullus tamen cujuscunque temperamenti sit, propterea deterreatur, datur enim modus balneandi utrique proportionatus, humidique & frigidi balneo diutiùs infideant, ac post balneum statim ab egressu in lectum, sudorem expectantes, se conferant, diætæque utantur exsiccante, & calefaciente, motuque sed blando sæpiùs indulgeant; sicci verò & calidi infessiones abbrevient, aquæ thermalis calor sit remissior, ita enim aliquæ thermæ accomodatæ sunt, ut frigida & calida ad libitum balneantis per epistomium affabrè factum admitti queat; deinde nec nimium ad sudorem se componant, thermisque temperati caloris infideant, ac diætæ eorum sit humectans & refrigerans, nimiamque vitent commotionem. Habitus verò corporis inter gracilem & crassum balneum thermarum facillimè suffert, utpote, qui horas thermarum usui præscriptas sinè labore & molestia ferre potest, minus verò graciles & obæsi, illi quidem ob volatilitatem humorum, & spirituum facilè dissipabilium, hi verò ob caloris nativi imbecillitatem, nisi fortè priores victu pleniore, otio, & ignaviâ resecti fuerint, qui thermas has meliùs, & diutiùs ferunt: nihilominus pla-

P

nè

nè ex thermis ablegandi non sunt graciles & obcæsi, hoc tamen suadeo, ut præscriptâ priùs à medico ordinario methodò in thermas descendant.

§. 6. *Sexum femineum* virili magis tollerare thermas, vulgata sententia est, putarem tamen cæterorum gerere debere rationem, plurimi enim viri plurimis mulieribus faciliùs & diutiùs ferunt thermas, quòd autem thermæ fœminis sæpiùs, quàm viris in usum veniant, ratio est, quòd vitâ sedentariâ excrementitii in iis cumulentur humores, particulæque ex nutritione residuæ minùs quàm in viris exercitiis corporis, & laboribus exercitatis dissipentur, quas thermæ discutunt, ac per varias excretionum vias præsertim poros corporis quàm optimè eliminant.

§. 7. *Dieta*: balneantibus præscripta cùm ad optatum thermarum fructum assequendum necessariò requiratur, ij, qui vitiosâ quadam consuetudine cibus & potu, aliisque illicitis excessibus luxuriare non desinunt, thermis nostris exulent, nisi præsens sanitatis & vitæ dispendium facere velint, incassum namque ægroto diætam non observanti medicam adhibemus opem, ubi tantum abest, ut relevetur, quin potiùs in deterius ruat.

§. 8. Certa præterea quorundam est *idiosyncrastia*, ut habitis etiam cæteris omnibus requisitis aquas minerales sufferre nequeant, aut saltèm semper pejùs exinde habeant, quos cùm medicus utpotè profunde latentes, quasque spiritibus impressos characteres prænosse non possit, strenuè admoneo, ut similes aversiones maturè medico insinuentur, antequàm forsàn detrimentum patiantur ità dispositi, quemadmodùm enim illi, quibus character aversionis quorundam ciborum iu utero matris ex inordinato matris appetitu impressus est sinè noxa etiam inscii, similes cibos sumere non valent, ità etiam character aversionis quorundam medicinalium à nativitate insculptus similia continuò nauseat, licèt non animali, saltèm naturali aversione, vi verò applicatis spirituum Helmontianus furor, ac præsens futuri morbi periculum emergit.

§. 9. Qui verò nihil horum præmonitorum persentiscunt, sinè scrupulo thermas accedunt, spe futuræ sanitatis freti, quibus sequentes cautelas ante, in, & post balneum observandas præscribimus.

§. 10. Consideratis modò dictis præprimis observanda est ante ingressum quidem ad balneum invocatio auxilii divini, præparatio corporis, evacuatio stomachi, exoneratio corporis, modus immergendi, tempus ingressus, ipsa balneatio, determinatio pergodi, modus balneandi, quæ in balneo vitanda, vel facienda sint in, & post egressum, observentur vires ægri thermas faciliè, vel difficulter ferentis, præmunitio corporis, & regimen usque ad partum, deinde quæ in progressu balneationis, seu totius curæ attendenda sunt, ac tandem finitâ balneandi peridò gratiarum actio ad Deum non est negligenda.

§. 11. A Jove principium: cùm omnis benedictio medicinæ desuper suum habeat ortum, sinè ea verò irritus sit omnis in medicina conatus, meritò *curas à Deo auspicamur*, & eò quidem magis in aquis mineralibus spontè nascentibus, utpotè quæ sinè ullis expensis, industria, & labore hominum ex frugifero terræ graemio Dei nostræ miseriae miserentis jussu viribus medicamentosis atque colore debitò dotata propullulant; nullos itaque thermas ingrediatur, nisi priùs *invocatò Auxiliò Divinò*.

§. 12. Deinde *corpus* ad recipiendas mineralium vires quàm optimè *disponatur*, quæ dispositio maximè consistit in educatione humorum noxiorum in corpore fluctuantium, nè scilicèt per balneum commoti majora causent symptomata, invigilandum itaque est de catharetico quodam temperamento, viribus, ætati, & morbo competente, quo noxii per alvum deturbentur humores, potest autem talis purgatio ad arbitrium cujusque intelligentis medici, vel domi, vel in loco thermarum institui, consultiùs tamen fore putarem cathareticum unâ vel alterâ die ante ingressum ad thermas in loco thermis contermino assumere, nè denuò ante accessum longinquò itinere impuritates in corpore congerantur, & quod pluribus accidere solet, neglectâ præviâ dispositione balneantes

neantes magna incurrant discrimina cum virium & sanitatis dispendio, experientia namque docet tales periculosis sæpè infestari symptomatibus, aut planè fractis viribus neci occumbere, necessario etiam nonnunquam præmittenda est venæ sectio, idque præsertim in plethoricis.

§. 13. Vitent balneantes jentacula, & repletionem stomachi ante ingressum sive per potum, seu per cibum, sed in balneum descendant concoctione, & digestionem probè peractâ, nè digestio ciborum intercipiatur, ac cruditates generentur, sicque thermarum operatio sufflaminetur, aut pejora causentur symptomata; jusculum verò conceditur.

§. 14. *Exoneretur etiam corpus, si ita fert ratio, tam per alvum, quam vesicam nè indurata scybila in intestinis per balneum resoluta vasa lactea subeant, viasque chyloferas, ac ipsam etiam sanguinis massam impuritatibus inquinant, aut magno cum incommodo ex balneo redire coacti horas præscriptas supplere nequeant, aut corpora pervia libero exponant aëri, per urinam verò (quamvis aliquibus, præsertim iis, qui mejendi difficultatibus torquentur in ipsis thermis urinam mittere prohibendum non sit, dum urina in his aquis facilè profluat) nè vesicam nimium distendat, aut calore thermarum evaporatis particulis aqueis, salinæ inspissentur, ac subindè ardor urinæ concilietur, vel in ipso balneo excernere necessitas urgeat, ac ita aquæ spurciciis dehonestentur.*

§. 15. His omnibus debitò modò observatis spe sanitatis animatus thermas ingrediatur matutinò quidem tempore Mense Martii, Aprilis, Maij, ad dimidium Junii horâ 5, 6., vel ad summum 7ma., cæteris verò usque ad Mensem Augustii inclusivè horâ 3. 4. 5. aut ad summum 6ta., deinde usque ad Decembrem exclusivè horâ 6. 7. vel ad summum 8va., Rigente tandem coelò usque ad Februarium horâ 8. 9. vel ad summum mediâ 10ma.; post prandium verò, ut dictum, cibis probè digestis, quod plerumque perficitur intra 3. 4. ad 5. ad summum 6. horas, certum autem cuivis in particulari assignare concoctionis tempus perdifficile, si non

non impossibile est, variat enim ratione assumptorum, fermenti stomachici, toni ventriculi, vitæ generis- temporis anni animi pathematum &c. assumpta vel facilis, aut difficilis concoctionis sunt, scilicèt eupepta, vel dispepta, illa quidem sunt de alcalinorum natura, quæ facilè fermentantur, hæc verò fumò indurata, & salita, aut minùs assueta: fermentum stomachicum dum est fortius, vel debilius, fixius vel spirituosius, illud segniùs, hoc promptiùs digerit. quo pertinet etiam ætatis ratio, ventriculus vel est strictus, vel laxus, pituitâ oppletus, vel cruditatibus vacuus, in illo citiùs, in hac verò tardiùs digeruntur cibi, & potus. Genus vitæ vel est sedendarium, vel laboriosum, illud coctiones retardat, hoc verò promovet, tempus est nocturnum, vel diurnum, æstivum, vel hyemale, vernale, aut autumnale, in quibus pariter variè se habet concoctionis complementum, animi pathemata sunt: timor, mæror, tristitia, sollicitudines, aut his contraria: generositas, lætitia, hilaritas &c. hæc citò perficiendæ digestionem conferunt, illa verò nocent. Attendat itaque quisvis propriam suam constitutionem, & medico ordinario conferrat, & omnia debitò fiant modò.

§. 16. In ipso ingressu, seu descensu non illicò usque ad collum immergendi balneantes, sed gradatim, primò videlicèt usque ad genua, ubi per unum, aut alterum Pater, & Ave quiescant. secundò ad inguina, tertio ad umbilicum, ac tandem usque ad collum, subitò namque immersò toto corpore sanguis raptim moveri incipit, spiritus turbantur, ægrique omninò deficientes ad præfixum balneandi terminum deliquium fugientes, pertingere non valent, præterea juxtà Hippocratem: *omnis repentina mutatio mala.*

§. 17. In balneo actuali vitandus motus violentus, & corporis jectigatio, vociferatio, clamores, cantus, sed pacificè expectanda thermarum operatio, somnum tamen omnimodè fugiendo, unde commotio corporis pedatim ac lenis, & jucunda confabulatio non improbat, abstinendum autem angue pejus à potu, & cibis, aut græcationibus, ac vel maximè à venere, tra-

gici námque inde expectandi eventus, quò forsàn collimare volebant veteres, dum Najadibus & Palladi, non verò veneri dicarunt thermas, interim tamen balneantes debilioris ventriculi, aut deliquiis obnoxii medicinas confortantes, cor & ventriculum roborantes morsulos, electuraria, rotulas, aliáque gratiora observatò moderamine, sumere possunt, caput etiam vittâ, vel pileolò munitum sit, nè ab appellentibus vaporibus lædatur; *totum corpus decenter tegatur vestibus balneo dicatis.* Præterea observe- tur debitus quidam ordo balneandi ascendendo, & descendendo, hóc modò: illi, qui valetudinis, aut præservationis gratiâ balneò utuntur, 1^{mò}. die præmissis præmittendis tempore matutinò unâ horâ infideant thermis, à meridie verò horâ dimidiâ, alterâ die manè unâ horâ & dimidiâ, post prandium unâ horâ, tertiâ die duabus horis antè, unâ & dimidiâ post prandium, quartâ descendat ad numerum secundi, & quinâ tandem ad numerum primi; quibus autem diutiùs, quàm quinque dies balneare placuerit, in numero tertii per aliquot dies continent, hinc modò dictâ reficere possunt, ut circulus lavandi quasi sit actus in orbem. Qui verò morbo chronicò, seu diuturnò correpti in thermis curam perficere volunt, illi primis diebus tres horæ quadrantes infumant, ut corpora successivè ad recipienda mineratia disponantur, ac balneo quasi assuescant, quintâ aut sextâ unam horam, 7^{mâ}. 8^{vâ}. & 9^{nâ}. quinque horæ quadrantes, 11^{mâ}. & 12^{mâ}. horam unam & dimidiam, 13^{tiâ}. 14^{tiâ}. & 15^{tiâ}. duas horas, hinc motu retrogradò descendant usque ad 27^{mum}. à quo usque ad 30^{mum}. primorum dierum numerum compleant, vel in tres decenas integram periodum distribuant, per binitates ascendendo, & descendendo, ità ut primâ binitate maneant tres horæ quadrantes, 2^{dâ}. ascendant ad unam horam, 3^{tiâ}. ad quinque horæ quadrantes, 4^{tiâ}. ad unam horam & dimidiam, 5^{tiâ}. ad duas horas, quibus persistant usque ad diem vigesimam inclusivè, 20^{mâ}. tandem binitate peractâ per cæteras 5. primis proportionaliter correspondentes descendant usque ad 28^{vum}. ubi 1^{mæ}. binitatis numerum observent, quibus autem necessarium foret longiorem sustinere periodum,

dum, illi per 6., 7., 8., prout necessitas postulaverit, binitates ascendant. Notandum tamen viribus balneantium aliquid concedendum, aliqui equidem thermas diutiùs ferunt, ità ut quidam tres, quatuor, & quinque horas indefinenter in balneo durent, & nonnulli planè per integros dies, ità ut casus extet, mulierculæ cujusdam pedibus paresi affectæ ex pago senn, quæ per 4. dies, & noctes assidudò in thermis perseveraverat, 5^{tiâ}. verò die restitutò membrorum motu Deo grates rependens domum reversa est, alii è contrâ vix unicam sustinent horam, quibus in ascensu indulgendum est, attamen, ut integram periodum magis protrahant, saltem in eodem termino manentes, omnia itaque accuretè perpendenda tam in numero horarum, quàm in extensione totius periodi considerando vires, complexionem & morbos. Hinc attendendum etiam ad signa convalescentiæ, quæ sunt alacritas major actionum animalium, sensus alleviationis in partibus affectis tam internè, quàm externè, qui tamen non primis statim lotionibus percipitur, quod si forsam contingeret, fidendum non est, licet omninò malum non sit signum, interim, nullo modò terreantur ægri, si morbi in principio videntur augeri, aut deteriorari, illud námque sæpè salutis futuræ prænuntium, & causam habet resolutionem humorum peccantium, utpotè qui simul, & semel dissipari nequeunt, hinc in sanguine fluctuantes motum intestinum, seu fermentativum turbant, anxietates, variâsque in partibus affectis alterationes causant; hinc si redit appetitus, somnus, tranquillitas animi, ac urina debitam nanciscatur consistentiam, hypostasim, & colorem, & ægrotus tandem balneum ferè nauseat, bonus thermarum effectus elucescit.

§. 18. In egressu observent balneantes, ut corpus aëri perivium ab ambiente, præmunitum habeant, ac detersò calidis linteis madore pelliceò, vel aliis ad munus habitis vestimentis corpus probè tegant, ac sudorem expectantes in lectum se componant, cavendo tamen à somno, multisque stragulis, nisi enim sudor spontè erumpat, ad eum cogendi non sunt ægri. Tandem elapsâ mediâ horâ, aut ad summum integrâ, vestibus se induant, &

corpus

corpus, quantum fert occasio, usque ad partem leni quadam obambulatione, aut lætis, & honestis confabulationibus distrahan, quomodo autem regimen in cibis & potu instituere debeant, postea de diæta dicetur, à meridie verò usque ad tempus balneandi denuò lenis instituatur deambulatio, aut discursu interteneantur, aut aliis exercitiis non violentis tempus terant, procul tamen absint curæ, sollicitudines, exageratio animi, & cæteri motus violenti.

§. 19. Suaderem etiam in decursu curæ singulis 7. vel 8. diebus interponi purgationem, seu laxativum, ut humores morbifici in balneo resoluti, nec satis educti per alvum eliminantur, à quo tamen abstinendum, si casu, quod tamen rarissimè contingit, adest cutis efflorescentia, nè opus naturæ invertatur, ac noxiæ particulæ in peripheria hærentes ad centrum retrahantur, absolutâ verò integrâ balneationis periodo necessarium fore duco, ut reliquiæ morborum omnimodè per competens laxativum educantur, ac tandem omnibus peractis, sanitatèque restitutâ Deo ter optimo aquarum mineralium fundatori debitæ agendæ sunt gratiæ.

CAPUT XVII.

De methodico thermarum usu interno, seu de thermo-potatione.

§. 1.

MOS erat quondam Italicus thermas bibere teste Etscheneriterò in ord. bal. pag. 132. nunc verò in Germaniam translatus, & à multis thermographis receptus plurimis in thermis locum invenerat, quales sunt: *Carolinæ, Aquisgranenses, Wisbadenses, Viperinæ, Glacenses* &c. utrum verò & nostræ Budenses absque jactura sanitatis, symptomatumque irruptione ratione mineralium suorum scilicet *sulphuris, nitri, aluminis, mineræ, auri, bituminis, salis, gemmæ, seu communis, spiri-*

spiritus acidi, ochræ, & lapidis calcarii, internè in usum veniant, non immeritò in dubium vocari posset, siquidem Hipocrates aquas calidas, aut ubi ferrum nascitur; aut æs, aut argentum, aut aurum, aut sulphur, bitumen, alumen, nitrum, aut sal, omnes esse duras, & æstuosas, difficultèrque mingi, & ad alvi egestionem esse contrarias statuit, verùm aquæ medicatæ methodicè usu venientes, & ad plures libras ingurgitatæ nisi corpori negotiū facessent, ut per alvum aut urinam reddantur, necesse est.

§. 2. Quem offensionis lapidem, ut removeamus, notandum est Hipocratem de aquis crudis, & fontanis quotidie usualibus hoc in passu locutum fuisse, quæ indiscriminatim absque lege & methodo etiam in cibis incoctæ adhiberi solent, ubi mirum non est, eas alvi & urinæ difficultatem inducere: mineralia namque hòc modò assumpta digestionem ventriculi turbant, cruditates generant, bilem & suum pancreaticum inertia reddunt, hinc alvi & urinæ segnities.

§. 3. Aquæ verò minerales debitis legibus & methodò haustæ multorum morborum medicinas suggerunt, & cum fructu bibuntur, quod pariter innuere volebat Hipocrates, dum illicò subjungit: *Sunt tamen aliquæ naturæ, & morbi, quibus tales aquæ in potu commoda sunt, cui sententiæ Hippocraticæ concordant nonnullæ nostri temporis, quales sunt thermæ Aponenses in Italia ex sale, sulphure, & alumine; aquæ domûs novæ ex alumine, sale, & calce; aquæ S. Helenæ aluminosæ, & nitrosæ; Borretanæ ex alumine, sale, sulphure, & nitro; Carolinæ ex lapide calcarco, marga alba, flava, & rubra, nitro, alumine, vitriolo, ochra ferruginosa, & bitumine sulphure; Viperinæ ex auro, sulphure, ferro, ære, & nitro; Wisbadenses ex sulphure, alumine, & exiguo nitro; Aquisgranenses ex sulphure, sale, & alumine; Glacenses ex sulphure, nitro, vitriolo, alumine, sale alkali, calce, & oleo sulphuris constantes; quæ omnes, & singulæ cum magno ægrorum comodo bibuntur, cur itaque thermæ nostræ Budenses, utpotè iisdem mineralibus gaudentes usui interno interdiciendæ forent?*

§. 4. Inanis etiam quorundam timor est, quo metuunt thermarum potationem calidam visceribus introducere intemperiem, siquidem plurimas modò distarum thermarum longè intensioris caloris, quàm nostras esse constat, attamen visceribus nequaquam calore suo intemperiem inferre deprehenduntur.

§. 5. Nec idâ thermopotatione nos deterreat, quod vulgò de aqua calida epota circumfertur, eam scilicet provocare vomitus, & subversionem ventriculi, distinguendum enim est, inter aquam calidam simplicem, & aquam calidam mineralem, quod si verò aqua thermalis pota per superiora reddatur, (quod sæpè in picocolis, aut aliàs ad vomendum proclivibus, vel ipsâ causâ morbificâ taliter dispositâ contingit,) id cum magno emolumento patientis contingere videmus, sic namque materia peccaminosa in primis viis restagnans egregiè eradicatur, & virtute aquarum abstersiva eluuntur, & absteruntur viæ, impuritatibusque exonerantur.

§. 6. Nec virtus calefactiva, seu caliditas thermarum potentialis corpora nimiùm excalefaciens harum thermarum usum internum dissuadet, utpotè nitrosis, cæterorumque mineralium spiritibus acidis quàm optimè temperata, cum itaque nihil in thermis nostris inveniatur, quod usum earum internum prohiberet, ad potationis methodum, & alia, quæ in ea observanda, nunc accedimus, præsertim experienciâ suffulti quotidianâ, quâ experimur thermas istas cum summo ægrorum emolumento indies potari.

§. 7. Diximus superiùs antè ingressum thermarum varia esse observanda, quæ ex parte antè potationem consideranda, & præmittenda sunt, vel maximè verò eductis humorum noxiorum per purgationem, & si necessitas exegerit, venæ sectionem, nè succi peregrini in ventriculo, & intestinis. vasisque messoriacis hærentes aquæ thermalis resoluti, cum ea massam sanguineam subeant, motum ejus intestinum & localem intercipient, obstructions causent, & vires opprimant, vel neglectâ venæ sectione præfer-

De methodico thermarum usu interno, seu de thermopotatione 123
præsertim in pletoricis graves immineant, hæmorrhagiæ, & eruptiones sanguinis, & fermentationes febriles.

§. 8. Consideratis tandem considerandis, ac præmissis præmittendis matutinò tempore (semel enim de die instituenda potatio) non simul & semel ingurgitando, sed paulatim bibere incipiant hac methodò: primâ die ebibendus cyathus unus, vel ad summum unicæ 18. seu cyathus & dimidius, continet autem cyathus unicas 12. seu libram vulgò ein Seidtel; alterâ die cyathos 2.; tertiâ cyathos 3.; quartâ cyathos 4. & dimidium; quintâ descendat ad mensuram tertii; sextâ ad mensuram secundi; septimâ correspondeat primæ.

§. 9. Si autem vires & natura majorem ferunt mensuram, aut locus affectus procul à primis distet viis, (quò casu major sumenda quantitas) & æger viscera habet robusta, primâ die bibat cyathos duos, secundâ tres; tertiâ 4.; quartâ 5.; quintâ 6. sextâ 7.; septimâ 8.; à qua descendat ad 14. usque ad mensuram primæ inclusive; aut si diutiùs potare fert necessitas, persistere oportet in summâ aquæ potandæ mensurâ usque ad 14. inclusive, 15ta. verò ut ascenderit, descendere usque ad 21. incipiat, quem claudant cyathi duo.

§. 10. Suaderem autem, si ægritudo, & vires permittant, aquas ex ipsâ hauriri scaturigine, ad majorem namque distantiam delatæ calorem unâ cum viribus amittunt, & gratiam non nihil perdunt, dulciùs enim ex ipso fonte bibuntur aquæ.

§. 11. Sin verò imbecillioribus, aut graviori morbò detentis propinandæ forent, in vasis testaceis, aut vitreis optimè clausis ad patientis diversorium deferantur, quas æger in lecto, aut sedili tantum, quantum morbus, vires, cæteræque circumstantiæ ferunt, quietus ebibat, cæteri verò, quorum morbus & vires motum concedunt, nec aëris inclementia dissuadet, modicè commoveantur inter potandum, ut aquæ potæ faciliùs per alvum aut urinam reddantur: aut sudor provocetur, non enim uniformis est aquarum istarum operatio, quosdam per sudorem, quosdam per alvum, alios & vel maximè per urinam expurgant,

aliquando enim ex causa supradicta per superiora movent, sed suaviter, & sine molestia.

§. 12. Quodsi verò per nullam harum viarum (quod tamen primis diebus curandum non est, sed auctiori dosi effectus expectandus,) reddantur aquæ, variæque ingruant symptomata, gravitas, & inflatio stomachi, ventris, & hypocondriorum, viriùmque lapsus, signum præbent, aut naturæ non sufferentis, aut morbi improportionati, aut saburæ in primis viis stabulantis nondum sufficienter educæ, unde à potatione vel in totum, vel aliquantum desistendum, primæque viæ debitis medicamentis laxativis eluendæ, & impuritates abstergendæ, ac educendæ essent.

§. 13. Corpore tandem debitò modò præparatò repetenda potatio, ubi si nihilominus optata non correspondeat evacuatio, potatio omninò abdicanda, aliisque remediis æger relevandus, & aqua catharsi, & diuresi resistens, catharticis, aut diureticis ex corpore eliminanda.

§. 14. Contingit tamen nonnunquam aliàs omnibus se bene habentibus aquam in corpore subsistere, etiam in decursu potationis, ubi clysteribus sollicitanda, potest tamen clyster ex ipsa aqua thermali cum melle despumato, vel mercuriali saccharo, & sale, aliterve concinnari, sicque secundâ, & tertiâ die, nisi expectatus subsequatur imber, juvari potest, sin verò diutius obstinaciter evacuationi resisterit, à potu abstinendum esse judico.

§. 15. Si verò post aliquot dies in successu haustum fastidium aquæ superveniat, aut inflationes causentur, ventriculus aromaticis, aut nonnihil acidulis internè, externè verò unguentis, aut emplastris roborandus, de quo tamen vix ulli conquerruntur, qui thermas nostras hucusque bibunt, sed sine magna potionis molestia suis, quibus affliguntur, morbis liberantur, & specialiter quidem morbis primarum viarum, scilicet ventriculi, intestinorum, ac totius ventris inferioris, quos infractis etiamnum viribus eradicant, partibusque robur addunt, hinc debitam partibus solidis, & fluidis symetriad, & temperiem conciliant, unde

De methodico thermarum usu interno, seu de thermo-potatione. 125
de in quibusvis ventriculi vitiis, ac intestinorum attonia, humorumque discrasia tanquam magnum audiunt medicamen.

§. 16. Inde optato cum fructu in cruditate acida, & nidorosa ventriculi, inappetentia, nausea, & vomitu, quosdam per annos & annos, præsertim hypocondriacos cruciante, colicâ humorali, & convulsivâ, obstructione mensium, ac morbo virgineò, seu chlorosi, ut & plerisque morbis uterinis, in utero, seu morbo regio, melancolia, Hypocondriaca, Hydrope, ac renum, & vesicæ vitiis, arena, seu nephrytide, calculo, diabete, incontinentia urinæ, dyssuria, seu ardore, stranguria, seu stillicidio urinæ, & gonorrhæa; deinde artuum vitiis, podagra atridite, dolore Ischiatico, contractura, seu paresi, ac in massæ totius discrasia, cachexia, leucophlegmatia, seu inflatione totius corporis & anasarca, ut affectibus capitis, vertigine, paralyti, diuturno capitis dolore, humiditate cerebri, ac omnibus ferè ventris supremi scilicet capitis, medii scilicet pectoris, & inferioris, abdomine clausi, affectibus à causa vulgò frigida provenientiibus.

§. 17. Nè credas me hæc perfunctoriè tantum locutum fuisse, pleræque enim experienciâ ipsâ edoctus sum, non tamen perinde cuius simili morbo laboranti sine discrimine temerariè persuadenda thermarum potatio, sed perpensis omnibus perpendendis, nam non omnibus licet ire Bethsaidam, plurima enim dantur obstacula, quæ ex hæcenus dictis non difficulter erui poterunt.

§. 18. Tandem cum non omnibus æquè fors una sit, ac multis aurea, vel argentea deficiat crumena, ut totum curationis internè, & externè propter indies accrescentes sumptus complere queant, in gratiam illorum modum annectam, quò possint utiliter uno eodemque tempore curam thermarum internam, & externam simul perficere, qui sit:

§. 19. Dum quidam talis per 3. aut 4. saltè dies thermas quodam modò assueverit, 5ta. tandem, aut 6ta. antè egressum ex thermis antemeridiam hauriat lege præscripta ex vase testaceo, vel vitreo aquam in ipsa scaturigine exceptam, quâ debitò

modò epotâ, ac tempore balneationis absolutò egrediatur balneum observatis regulis præcedenti capite præscriptis, nisi quoddam lecto calido aliquantisper tantum quiescat vitatò sudore, & somno, ac tandem vestibus indutus paulatim deambulet, aëris tamen inclementiam vitando, ut aqua hausta per vias superius monstratas eò faliciùs secedat, hoc tamen notandum, nè ad summam ascendant mensuram, sed inter primam & ultimam hæreant, sitque summa eorum dosis 3^{tus.} aut 4^{tus.} cyathus, quamvis non omnibus eadem, ut ex præcedentibus patet, præscribenda sit quantitas, sed morbus, vires ægri, ætas, & natura cuius competentem indicabunt mensuram, quod præsentis medici Judicio relinquendum, ut & quamdiu balneum cum potatione continuandum? hoc tamen istis observandum, ut à meridie tardiùs ingrediantur balneum, evacuatâ scilicet aquâ.

§. 20. Solent aliqui in thermopotatione primo haustui ad facilitandam aquæ evacuationem præparata ex tartaro commiscere, & præsertim tartarum diureticum in pharmacopæis hujus loci exstantem, quem modum satis laudabilem esse censeo, ita namque virtutibus aquarum stimulus additur.

§. 21. Interim à multis pharmacis abstinendum esse censeo, siquidem plurimi medicinas quas pharmacopæam olere dicunt, omninò averfantur, ubi tamen necessitas exegerit, indulgendum est saltè delicatulis, ut saltè gratioribus medicemur, iisque morbo appropriatis, quod idem balneantibus suadendum foret. Sunt tamen aliqui affectus ita rebelles, aut inveterati, vel circumstantiis aliquibus stipati, ut medicam penès thermarum usum omninò exoptulent manum, ut ut pharmacopæam olentem, pro quorum exigentia medicus loci, ut sit sollicitus, satisque circumspèctus, oportet, præterea sunt nonnulli citiùs curam absolvere ambientes, quorum desiderium dextra medicamentorum pharmaceuticorum administratio finem optatum accelleret, necesse est, & hæc de thermarum universali sufficiant usu, nunc ad particularem descendimus.

CAPUT XVIII.

De Embrocha, seu Stillicidio laconico, injectione, & usu luti nigri.

§. 1.

EO tandem solers medicorum industria sanitatis humanæ avida adacta est, ut in inventione multiplicium terni regni pharmacorum, ac unico & simplici iisdem utendi modo minimè quiescat, sed præterea aut ægrotantium varietate delectantium gustui, & complacentiæ studiosa aut majorem pharmacis energiam, & penetrantiam, aliàmque respectu diversæ causæ morbiferæ comoditatem concilians varios unius & ejus medicaminis applicandi adinvenit modos, sic satis ei non erat aquarum mineralium prænosse virtutes, ac universalem lotionis, ac potationis methodum excogitasse, sed ad particulares quibusdam morbis, & patientibus magis accomodatos successu temporis descenderat usus, qui in duplici quidem sunt differentia, scilicet *stillicidii*, & *laconici* seu balnei vaporosi, nos autem binam addimus, videlicet: *injectionis*, & *fovis*, qui mediante vel aquâ, vel lutò peragi potest, de quibus nunc ordine unâ cum animadversionibus hòc capite pertractabimus.

§. 2. *Embrocha*, seu *stillicidium* est irrigatio membri cujusdam affecti per aquam ab alto stillantem, & potentiùs in aliquibus morbis ob majorem impetum, & penetrantiam habetur remedium ipso balneò, guttæ namque ex sublimiori loco cadentes in partem affectam ascititiâ quadam gravitate particulas minerales profundius impellunt, & causam morbificam inibi valde inpartam resolvunt repetitis scilicet stillationibus, quemadmodum:

Gutta tandem cavat lapidem non vi, sed sæpè cadendo sic aqua intrà lapides stagnans nec quidquam de lapidibus deradit, quod tamen repetitò stillicidiò supra lapides contingit, ita & in tantum stillicidium ipso balneò præfertur, quòd in balneo aqua corpora quidem circumfluat, sed sinè impulsu, & violentia, è

contra

contrà verò in stillicidio aquæ quodam impetu ad membra impingit, ac per poros hõc modò magis rarefactos & appertos viribus suis se infinuat.

§. 3. Modus hoc stillicidium adhibendi est, ut aqua vase testaceò, ligneò epistomium habente quatuor aut quinque pedum distante excepta per epistomium guttatim, ut tamen una gutta feriat alteram, in partem subjectam decidat, & ità juxtà vires, & tollerantiam ægrotantis singulis diebus bis tempore scilicèt matutinò & pomeridianò ad modum in balneo prælibatum à quadrante per quadrantes horæ ad horam unam, vel ad summum unam & dimidiam ascendendo, hincque per quadrantes ad quadrantem horæ descendendo, per dies 7. 9. 11. aut 14. pro exigentia rei continuetur, & omnia de balneo superiùs præmonita diligentissimè observentur, note tûrque aquam non nimium debere esse calidam, nec frigidam, sed ex tempore non nihil calentem, tactuïque blandientem, observatis tamen circumstantiis.

§. 4. Adhiberi quidem potest stillicidium plerisque ferè membris, potissimum verò capiti dicârunt thermographi, idque in apoplexia, paralyfi, catarrhis, humiditate cerebri, affectibus sæporosis, vertigine, aliisque serofitates pituofas aut flatulentiam insequentibus, in quibus tamen periculosum esse remedium existimo, partes namque capitis subitò rarefactæ ac materiæ violentiã quadam resolutâ se magis in partibus membranosis diffundit, & inde cerebrum ipsum inundat, aut, ut sæpius contingit, non benè siccato capite aëri se exponunt, hinc materia resoluta sparsim in partibus luxurians, denuò subitò condensata, porisque occlusis fibris magis impingitur, ac nonnunquam spirituum causare potest suffocationem, unde illis laconicum postea describendum majori esse commo, aut ipsam balneationem, omninò judico, in hemisphæria verò, ac diuturno capitis dolore ab acrimonia salina, seu biliosa excitato haud sinè levamine adhibetur, salia namque acriora diluit, absorbet, & cicurat, partemque affectam quodammodò roborat, locum autem, quo stillæ aquarum excipiendæ, verticem esse volunt, propter concursum suturarum scilicèt sagittalis,

talis, & lambdoidis, per quas particulas minerales facilem ad partem affectam illapsam, & penetrantiam invenire autumant.

§. 5. In aliis verò partibus majori cum securitate stillicidium applicabimus, ad hypochondria quidem in lineis, & hepatis tumoribus, & obstructionibus cum maximo ægrorum sublevamine, ut experientiã per casus aliquos edoctus sum, qui tamen prætereã etiam aquam in potu sumpserant, ac per dies 20. circiter continuaverant, interpositis tamen quandoque pro educenda materia resoluta laxativis; ad regionem renum in nephritide & difficultate urinæ ex renibus obstructis, aut tono illorum læso; ad regionem coxarum in dolore Ischiatico; ad regionem pubis in affectibus vesicæ; ad articulos in dolore arthritico, & podagrigo; ad actus varios nodis, tophis, tumoribusque tum duris, tum mollibus, & œdematosis obsessos, ubi consultum foret, si hirsutæ sint partes, pili antè stillicidium novaculâ abradantur, ut pori sic magis patuli faciliùs aquæ transitum concedant.

§. 6. Laconicum seu balneum vaporosum in limphæ præsertim vitiis, dum copia luxuriat, partésque inundat, locum invenit, poros namque rarefaciendo aperit, & lympham qualitate, aut quantitate peccantem per eos elicit, particulasque minerales profundius in corpus promovet, ut vitiosa quælibet alterando, obtundendo, aut poris suis proportionatis recipiendo, secum rapiant, cujus adhibendi modus sit sequens.

§. 7. In cubiculo probè calefacto collocetur laconicum, seu stupa communiter usualis, quæ superiori parte capiti exporrigendo pateat, fistulæque pavimento annexa sit laminibus ferreis, aut cupreis munita, cui indentur lateres calefacti, aut chalybs ignitus, vel scorix è ferrariorum officinis rejectæ, quibus affundatur sensim aqua thermalis, ut fumum eructent repetitis vicibus, nè calor in laconico deficiat; laconicum verò sit undique probè clausum, nè fumis & vaporibus rima pateat, sicque prout vires concesserint, sudor ad mediam, vel integram horam, aut etiam ulterius promoveatur, idque vel maximè à meridie concoctione jam peractâ, ità enim per prandium resecti, paulò violentius

tius remedium majori alacritate sufferunt, robustioribus etiam matinum concedendum.

§. 8. Antequam laconicum intrent, haustum unum aquæ thermalis assumere haud erit incongruum, sic namque poris in laconico appertis particulæ noxiæ, falsæ, acidæ, alcalinæ, aut quomodocunque degenerantes unitis viribus exterminantur.

§. 9. Membrum particulare morbis lymphaticis, serosis, aut pituitosis affectum arculis, seu cistulis artubus affectu tali laborantibus accomodatis imitantur, aut etiam præcipuè vilioris sortis homines fumum & halitus, sive vapores ipsis in labris ex aqua thermali propriò naturæ nisu calentibus ad membrum affectum unâ, vel alterâ spithamâ suprâ aquæ superficiem extensum debitum usque ad tempus excipiant.

§. 10. *Injectio aquæ thermalis* per syringas variis præcipuè in oris, & intestinorum affectibus magno cum patientis emolumento celebrari poterit, quemadmodum est in tumore, & flacciditate gingivarum, dentium dolore, prunella, laxitate uvulæ, atque oris ulceribus; in sinibus aut fistolis profundioribus per syringam eburneam, in alvi obstructionibus, torminibusque ventris per clysterem injicienda, non contemnendum præterea gonorrhæa etiam virulentâ laborantibus injectio hujus aquæ suppeditat remedium, quemadmodum & uteri morbis succurrit.

§. 11. *Forus* vel fit per lutum, vel ipsam thermarum aquam; lutum enim vel in ipsa scaturigine, vel emissariis fontium sepositum membris rigidis contractis, & paræli affectis, ut & inflatis, tumidisque per modum cataplasmatibus calens adhuc applicatum mollificat, resolvit, dolores lenit, humiditates superfluas exsiccat, & diætiis affectibus mirum in modum appropriatur; hoc tamen notandum velim, quod si lutum ad loca distantia transferendum foret, (quamvis consultius esset hic statim ex scaturigine applicare,) suadendum esset, ut cum aqua thermali in vasis testaceis transferretur, & quantum fieri potest, calidum partibus imponeretur, membrumque, cui lutum impositum, in calido teneatur, necesse est, ut optatus sequatur effectus.

§. 12. In ulceribus tibiæ emplastri modò applicatum summum esse remedium, quotidie experimur, ac denique in omnibus morbis organicis ab acido oriundis polycrestum habetur medicamentum, habet se namque adinstar terræ vacuæ acidò privatæ, qua de causa in se attrahit, recipit, & absorbet, potentissimè omnia acida corrosiva, ex quibus humorum coagulationes, tumores, & dolores, ac exulcerationes partium ut plurimum ortum ducunt, adstringit, simul & partes firmat, nè fluxum imposturum admittant, fermentum ulcerum dyssepuloticum destruit, ac mirum in modum consolidat: fomentationem verò per aquam, stillicidii vices nonnunquam subire possunt, aut ipsius etiam luti nigri scilicet deficientis,

CAPUT XIX.

De Symptomatibus in balneo, & potu accidere solitis.

Quamvis tanta symptomatum caterva, ut in pluribus aliis contingit, nostris in thermis balneantes, & potantes affligere non soleat, siquidem paucissima sunt, de quibus veram observantes methodum, medicique sequentes consilium conqueruntur, sint accidentia, interim nè hac in parte mancus esse videar, ut mala ingruentia avertere, & præcavere, vel in omnem eventum medicamentis præmuniti jam actu genita auferre valeamus, quædam adjiciam.

§. 1. Sunt autem symptomata ista in triplici differentia, vel enim accidunt sufficienter præparatis ad balneum, vel minus præparatis, aut planè indispositis ratione morbi, virium, ætatis, temperamentis, neglectâ omni præparatione præmittendâ, nisi statim similes ab usu thermarum desistant, & ad alia se convertant remedia vel curativè, aut dispositivè, obstantè nimirum impuritate corporis, adhibenda, gravia imminent accidentia.

§. 2. Solent quandoque præsertim in principio balneationis, seu primis diebus etiam gravia se insinuare symptomata, imò & ipsi morbi invalescere videntur, unde balneantes de salute in thermis quæ sita desperantes, quin potius in graviora mala se conjiendos esse credentes terrefacti, præmaturè thermis valedicunt, quorum nonnulli præsertim medici consilium respicientes satius quidem agunt cessando, quàm cum virium jactura continuando; alii verò adhibitis omnibus cautelis cum medico conferentes thermas ingressi, minimè de felici eventu sint solliciti aut anxii, sed imperterriti accersitò medicò ordinariò loci ejus salutari consiliò, & præscriptis utentes medicamentis tempus assignatum tolerant, & sanitatem futuram expectent.

§. 3. Quædam horum symptomatum pharmaceuphtica postulant remedia, quædam verò sponte suâ continuando thermarum usu denudè evanescent. Solent autem frequentius accidere sequentia: *Capitis dolor, vigiliæ, in aliis somnolentia, lassitudines, lipotomia* seu deliquium animi, *defluxiones* ad fauces & pectus, *siis clamosa, variæ pllagosæ, efflorescentia cutis, appetitûs protractio, vomitus, incallesceniæ viscerum, alvi obstructio*, aliquando *sebricula*; de quibus nunc singulatim.

§. 4. *Capitis dolor*, seu cœphalalgia, plerùmque causam habet viscositatem humorum, motum lymphæ, aut sanguinis per minuta cerebri, aut meningum vasula retardantem, aut eorum acrimoniam fibrillas nerveas variò modò irritantem, pungentem, & crispantem, quarum utraque provenit ex defectu, vel torpore spirituum eorum dissipatione, aut aciditate humorum lentorem inducente progenito, vel exaltatis lymphæ vel seri defectu salibustum acidis, tum alcalinis oleoso-sulphureis, seu biliosis. Quare succurrendum humectantibus, & alcalinis acrimoniam salium absorbentibus, adjunctis confortantibus; confortantia sint, quæ sequenti §. dicentur: humectantia verò ac blandè refrigerantia sunt partim externa, partem interna: externa quidem unguentum alabastrinum, infrigidans Galeni, oleum papaveris, hyoscyami, mandragoræ, nymphææ, rosarum, acetum

tum ruthæceum, rosaceum de rub. idæo &c. ex quibus cum aqua possunt fieri oxyrrhodina; internè verò emulsiones seminum, quatuor frigidorum, papaveris albi cum aqua rosarum, nymphææ, florum papaveris ereatici cum man. Xti perlatis, vel syrupo papaveris, aut portulacæ; quibus addi possunt alcalina, cornu cervi philosophicè præparatum, oculi cancerorum, ebur sinè igne præparatum &c. quæ pariter orgasmum sanguinis compefcunt; prætereà notandum, ut caput in balneo probè coopertum sit, nè vapores illud involent; quibus pariter medicamentis & ferè quidem iisdem vigiliis, aut agripniæ balneantium succurrimus.

§. 5. *Somnolentia* vigiliis affectus contrarius spiritibus vel deficientibus, vel à vaporibus ex primis viis, aut aliunde ad cerebrum delatis, obnubilatis, & superflua plùs minùs viscidâ humiditate inertioribus, aut particulis acidis plùs minùs narcoticis, aut crudioribus irretitis debetur, qua ratione post partum, & violenta exercitia in somnum ruimus, ut & illi, quos cerebrum humiditate oppletum nancisci contingit, unde profliganda est balsamicis acrioribus spirituum motum provocantibus, eosque refo-cillantibus, sive sint suaveolentia & aromatica, ut caryophylli exotici, cinamomum, lignum aloës, ambra, moscus &c., sive graveolentia, ut spiritus salis armoniaci, cornu cervi, balsamum ruthæ &c. quæ naribus applicata perquam utilia sunt, internè verò adhibeantur confortantia, & spirituascentiam adjuvantia, ac diæta pro causarum variatione tenui, & blandè calidâ, aut aliquantum locupletiori, & multum nutriente regantur balneantes. Posteriori verò casu, ubi spiritus, aut à vaporibus obnubilati, aut à supetflua, eaque viscida humiditate inertiores, vel acidis, narcoticisvè irretiti sunt, vapores ascendentes cohibentibus, nimiam humiditatem evacuantibus, viscositatem incidentibus, aciditatem, & narcosin auferentibus agendum est, quibus licèt thermæ nostræ potiori ex parte percurandis sufficerent, unde & rarissimè debitò modò adhibitis in iis balneantes in similia incidunt symptomata: interim tamen, si quacunque de causa ea obvenire balneantibus contingeret, sequentibus mederi possemus

remediis; vaporibus quidem, ex primis viis caput petentibus cydoneatis post pastum comestis, aut tragæâ stomachicâ hunc in finem concinnatâ; humoribus viscosis, cerebrum inundantibus per laxativa, vel sudorifera, aut diuretica, v. g. pilulis cæphalicis, hydragogis, & phlegmagogis, spiritu salis armoniaci, cornu cervi, liquore cornu cervi succinato, cornu cervi philosophicè præparatô, specificô cephalicô, Michaëlis sale volatili, cornu cervi succini, &c. aciditati, & narcosi iisdem ferè succurrimus mediis, scilicèt absorbentibus, & spirituosis volatilibus, urinosis, ut est liquor cornu cervi, spiritus salis armoniaci, sal volatile, cornu cervi, succini, crysalli præparatæ, oculi cancrorum, cornu cervi ustum præparatum, mandibula lucii piscis, ossa sepia, corallia rubra, & sexcenta alia.

§. 6. *Lassitudo, seu virium defectus* spirituum sequitur dissipationem, vel oppressionem à particulis hæterogeneis, figentibus, aut aliter afficientibus, vel spirituascentiam impredientibus, & accidit vel maximè corporibus non ritè ad balneum præparatis, aut transpirationi nimium perviis, seu rarioris texturæ, aut ultra virium robur diutius thermis calidioribus insidentibus: cui obviam imus roborantibus, & confortantibus, spirituosis tum volatilibus, tum fixis, qualia sunt: conserva boraginis, confect. alkerm., coroll. rub. cortic. citr. conditi, flavedo ejusdem corticis, liquor ejusdem flavedinis in vinum expressus; pomor. Borsdorff., aqua apoplectica, elixirium vitæ Matth. liquor cornu cervi succinatus, vinum generosum; quibus accedat diæta restaurans, ac tempus balneationis abbrevietur, & aqua remissioris sit caloris, prodest etiam haustus aquæ thermalis quàm optimè.

§. 7. *Lypotymia, seu deliquium animi* succedit nonnunquam perversam balneandi methodum, quando scilicèt balneantes in prandio inter epulas, & pocula luxuriantes oppletô ventriculô, & cerebrô, obtenebratisque spiritibus thermas ingrediuntur, inibi vociferantur, aut planè obdormiunt, ubi periculum est, ne illud contingat, quod Andernacus Rhetis in balneis Travorinis contigisse testatur, referente Philippô Weberô in descriptione

ptione Wisbadensium, ubi homines cibô & potu repleti, & prorsus ebrii in balneis obdormiverunt, hincque in cruditates, colicas, aliosque perniciosos morbos cum lapsu virium inciderant, ut febre, vel lymothimiâ correpti, vel planè subitanè morte oppressi, & extincti sunt, quod idem Weberus viro cuidam haud parvæ authoritatis in thermis Wisbadensibus annô 1612. die 24. Jun. eo præsentè balneum scarificationis gratiâ bene potus ingressus, contigisse testatur; vel quando contrà mandatum medici mergorum instar totâ nonnunquam die, spe citius curam absolvendi, aquis inhærent; vel debiles, & totaliter viribus exhausti ad thermas mittuntur, quas censent, sed perversâ censurâ, ultimum medicorum esse remedium, ita namque viribus fracti thermas vix amplius ferunt, nisi observatâ accuratâ methodô, diætâ, & confortantibus eximiis, quæ talibus ex asse competunt, indies applicatis refecti, illis quidem remederi possumus, admonendo, ut à causis pro cathartice abstinence, hos verò, aut similes de debita balneandi methodô instruemus, diætam eis confortantem præscribemus, ac medicamentis refocillantibus restaurabimus, qualis quidem methodus, & medicina his usurpanda sit, ex superioribus, partim verò infra dicendis non difficulter colligitur, qualis verò diæta, sequenti capite constabit.

§. 8. *Deflucciones ax capite*, sive catarrhosæ sint, sive rheumaticæ, plerumque eos infestant, qui plus justò potationi vini & ebrietati dediti intemperiem cerebri humidam, & frigidam sibi procurârunt, aut caput aquâ thermali madidum aëri exponunt frigidò. In his namque materia viscida, & pituitosa meningibus, & cerebro impacta calore, & viribus thermarum resoluta per os cribrosum, glandulasque pituitarias ad nares, fauces, & pectus depluit, aut per partes membranosas & nerveas ad intestitia musculorum descendit, ac rheumatismata causat, quod antevertere valemus in primis modô balneandi, ut tales etiam temperatioribus balneis balneent, aut aquis caput optimè præmuniant, ut à quadrante per dimidios quadrantes ad præscriptum ascendant terminum, ut successivè tantum fiat humorum resolutio ac per sudorem

dorem dissipatio, conenturque balneum egressi copiosorem provocare in lecto sudorem, qui verò intemperiem cerebri per potum contraxerint, ter vel quaterantequam incipiant balneare, laconicò utantur, ut superflua humiditas nonnihil exsiccet, ac imposterùm à græcationibus abstinant, in decursu autem thermarum utantur exsiccantibus, & caput roborantibus tam externè, quàm internè; externè quidem per suffitus, seu suffumigia ex thure, mastiche, rosis rubris, baccis juniperi, storace, lignò aloës, & succinò; vel cucupha seu pileolus interpassatus ex herbis aromaticis, rore marinò, salviâ, lavendulâ, betonia, succinò, lignò aloës, nuce moscata, storace, calamite, Benzoë, moscò & ambrâ &c. confusus confert, vel ex furfuribus, semine millii folis, nigellæ, mastiche in sartagine torefactis, & similibus, quæ & præsertim cucuphæ continuò etiam in thermis sub vittis, vel aliis consuetis capitis munimentis gestari possunt, internè verò dum sensibiliter per alvum purgantia cum per insensibilem transpirationem humiditates luxuriantes dissipantia propinanda, quorum primi generis sunt massa pillularum de succino Cratonis, pillulæ cochix, gialappa, & præparata, ex ea, & instar omnium extractum agarici, 2^{di} verò generis, radix chinæ, scorzonæ, Eringii, Helenii, lignum sassafras, sanctum, seu guiacum, herbæ betonicæ, veronicæ, hæderæ terrestris, semen fœniculi, coriandri, & omnia aromata, ex quorum decocto vel infuso assumere possunt unicas 8. ad libram unam antè ingressum ad thermas.

§. 9. *Sitis clamosa* est insolita humidi appetentia, quæ causam agnoscit, vel defectum lymphæ salivalis tantùm, vel verò totius, unde fauces, orificium superius ventriculi, vel totus etiam esophagus exsiccat, & arefcit, vel salia in massa sanguinea exaltantur, & aciora redduntur dissipatis particulis aquosis salia diluentibus, hinc in tubulis glandularum salivalium incuniantur, eos obstruunt, & salivæ ad fauces destillanti, easque irrigantiam præcludunt, unde pariter partium subjacentium consecuta ariditas, & fitis, cui remedemur aquosis refrigerantibus blandè acidulis humiditatem resarcientibus acrimoniam salinam diluentibus,

tibus, & contemperantibus, qualia sunt Julapia ex aqua Endiviæ, acetos. cichor. vel etiam fontana, tinctura rosarum, violar. bellid. syrupus rosarum rub., de rubidæ, succ. citr. cum spiritu nitri, sulphuris, vel vitrioli. Vel propinari potest serum lactis, vel morsuli ex conserv. rosar. flor. tunic. cum saccharo in succ. citr., ribium, ceraforum acidorum, berber. soluto; potest etiam sæpius sal prunellæ in ore detineri, vel acetò & aquâ, vel ipsâ aquâ thermali os collui, cujus haustus pariter prodest, si verò fitis ex humoribus vitiosis resolutis circa ventriculum stagnantibus, aut cum sanguine etiam circulantibus producit, levis quædam evacuatio per alvum per rhabarbarum, aut agaricum, vel thamarindos, pro renata, conducibilis est.

§. 10. *Phlagoses*, seu partium incalescentiæ, sive volatiles sint in partibus superficialibus cum cutis rubore per vices redeutes, aut stabiles, simul omnes ex acido plus minus volatili in sanguine fluctuante originem ducunt, id namque thermarum viribus in motus actum, ac ad partes superficiales propulsum fibras musculorum & curis irritando, & constringendo venas, & artherias coarctat, reditum sanguinis impedit, qui inde in partibus muscularis circa cutem restagnans vitiosa fermentatione incalescit, ac ruborem partibus inducit inflammatorium, accidit plerumque iis balneantibus, qui fermentum stomachi nimis acre & acidum nacti sunt, vel innatum, vel ascitium, & hypocondriacis, mulieribusque hystericis, quæ vel maximè vividum faciei colorem curantes, vel idèò thermis valedicere cogitant, metuentes ruborem faciei sæpius etiam extrà balnea recurrentem imposterùm semper duraturum; sed errant delicatulæ, talis enim phlagosis, præter id, quòd fit signum expellentis naturæ, & bonæ operationis thermarum, sponte suâ edulcoratò, successu temporis, sanguine per ipsas evanescit thermas: quæ verò, nè videantur bibulæ, remedium simili phlagosi petunt, internè adhibeant alcalia fixa, aut volatilia, antimonium diaphoreticum, ebur sine igne præparatum, conchas præparatas, sanguinem hirci præparatum, salia fixa vegetabilia, aut volatilia; spiritum theriacalem &c.; ex-

ternè solutionem sacchari saturni in aqua nymphææ, vel succum cancrorum fluviatilium, quibus antè ingressum ad thermas, etiam post egressum laventur partes phlagosi correptæ.

§. 11. *Cutis efflorescentia* si balneo superveniat, eadem continuatò thermarum usu denudè absque alterius medicaminis applicatione sanescit, ubi tamen notandum, nè tunc à balneo desistant, ac, si vires ferunt, diutiùs per diem incumbant thermis, circa finem verò, ubi consolidatio cutis erit necessària, aliquos quadrantes detrahant, ac balneum sit temperantius, nimius enim calor consolidationem impediret. Deinde in actuali excretionem cutanea caveant balneantes anguepejùs ab aère frigido, nè constrictis poris exanthemata à circumferentia ad centrum recedant perniciofa mala illatura. Verùm hæc in nostris thermis rarissimè contingit ob causam superius datam.

§. 12. *Appetitus prostermitur*, ac fastidium ciborum oritur ex humoribus per balneum resolutis plus minùs vitiosis ad ventriculum confluentibus, aut fermentò ventriculi minùs volatili, & spirituosò existente, quorum primum, si debitæ inter balneandum ommissæ fuerint evacuationes, indicat lenem quandam evacuationem, ut fœculentiæ primarum viarum abstergantur, & noxia humorum per alvum eliminentur; secundum verò antevertimus spirituosos volatilibus non nihil acidulis v. g. spiritu salis & vitrioli dulcificatis, vel rotulis ribium, aut ex succo citri, essentia panis thymæi von Gulden-Rlee / cum vino malvatico destillata per retortam, quæ est acido-volatilis, & singularissimum his in casibus remedium &c. Verùm si causa pituita cum tono glandularum stomachalium læso tunicis ventriculi impacta sit, aromatica volatilia oleosa saponatæ quasi naturæ conveniunt; ex, gr. vinum medicatum ex herba absinthii, menthæ, cardui benedicti, radice acori veri, helenii, zedoariæ, cinamomo; seminibus 4. calidis majoribus, vel cortices citri conditæ, elixir. menthæcum spiritu propriò per infusionem paratum, zinziber conditum &c. Externè regio ventriculi inungi potest antè ingressum

sum ad balneum oleò mastichinò, absinthii, menthæ, dissolutò in eis tantillò balsami peruviani.

§. 13. *Vomitus*, seu ventriculi subversio, nisi patiens sit picrocolus, aut aliunde ad vomendum valde dispositus, plerùmque inappetentia eandem sortitur causam, nimirum humorum vitiosorum in ventriculo colluviem plus minùs acrem, & fibras stomachi irritantem, quam pariter laxativis educere oportet, aut ipsâ thermarum potatione, quam experientiâ compertum habemus unicò quandòque haustu nauseam, vomendique conatum illicò tollere, si verò in potatione vomitus superveniat, vel particularis causæ morbificæ, aut corporis vitiosa dispositio, ut superius de thermapotatione dictum est, vel subitanea magnæ aquæ copię ingurgitatio, unde ventriculus sarcinæ impatiens per superiora se exonerare conatur, in causa est, unde detractâ aquæ quantitate paulatim bibendo vomitiones similes facilè declinabimus, quòd si tamen nihilominùs vomitus urgeat, nisi cum virium detrimento contingat, sinendus aliquoties est, nec temerè compescendus, ita namque sabura in ventriculo restagnans eluitur, quâ ablatâ spontè cessat nausæa cum vomitu, si autem vomitum vires dejicere contingat, temerariâ violentiâ ac solutis promissione ad continuationem cogendi non sunt potantes, sed maturè à potatione desistere moneantur.

§. 14. *Incalescunt* aliquando viscera balneantium præsertim hepar, & renes ob dispositionem sanguinis salino-oleosam per dissipationem partium aquearum salia diluentium, seu bilis exaltationem, quam incalescentiam removemus, & contemperamus per humectantia, & refrigerantia externè & internè adhibita, externè quidem per unguentum infrigidans Galleni, de althæa camphoratum album, rosatum, poma limonia putrida &c. Internè verò per tincturam rosarum, florum papaveris erratici, bellidis &c. prodest etiam thermarum haustus, & vitatio nimii sudoris.

§. 15. Solet etiam balneantibus quandòque minùs obedire alvus scybalis in intestinis àb exsiccatione induratis, quæ facilè respondet clysteribus ex aqua thermalis cum melle mercuriali aut sac-

charo rubro, & ovorum vitellis, ac sale communi, seu gemma concinnatis, per os verò assumptus aquæ thermalis haustus, aut infusum passularum alvum proritat.

§. 16. *Febres rarissimè in nostris accidunt thermis, nisi gravis error committatur, vel in iis, quæ antè, in, & postthermas agenda sunt, dum vel corpus non sufficienter præparatum aquis immergunt, unde particulæ heterogenæ ex primis viis in massam sanguineam delatæ fermentationem sanguinis in exorbitantias deducunt, vel diæteticæ non observantur leges, vel nimium calidis corpus immergitur aquis, ubi exaltantur salia volatilia oleosa, seu bilis, corporis æstum producentia, aut in thermis obdormiunt, vel statim ab egressu aëris rigorem admittunt, unde particulæ excrementiæ per transpirationem insensibilem eliminandæ retinentur, corrumpuntur, & cum sanguine deinde refluxæ massam sanguineam inquinant, motumque intestinum ejusdem turbant, ac febres inducunt, sed faciliè his succurrimus, & quidem, si sunt febres intermittentes, electuariò medo antifebrili, quò nullus hucusque, ut febricitans, spe frustratus est, nec indiget multis dosibus, cum plerumque una bolo febris intermittens qualiscunque evanescat, continua verò si fuerit febricula, cornu cervi philosophicè præparato, antimonio diaphoretico, speciebus de gemmis frigidis, emulsionibus ex seminibus frigidis, & præsertim sulphure lapidis hæmatidis hic loci ritè præparato facillimè cedit.*

CAPUT XX.

De diætâ balneantibus observanda.

§. 1.

Non opportunis tantum medicamentis morbi sanescunt, sed & debitâ & ordinatâ diætâ; utpotè sinè qua medicus incassum ægrotanti porrigit manum: subministratâ namque per nocivum sex rerum non naturalium regimen novâ læsionis causâ

causâ Indies recrudescunt morbi, unde patientes exhaustis tandem viribus non tantum sanitatis spe frustrari, sed in pejus etiam ruere necesse est; consuetudini tamen aliquid concedendum est; consuetudine enim licet deteriora insuetis minus lædere solent, tanta siquidem in conservanda valetudine, ac profligendis morbis consuetudinis vis est, ut nonnunquam negatis affuetis patientes convalescere nequeant, licet concessis deteriora, minusque morbo convenientia videantur, sic Salmuth refert de tritore quodam, qui febre correptus, ac præter consuetudinem lecto impositus dies, noctesque insomnes egit, ac Indies in pejus ruere ceperat, usque dum tandem in aërem liberum super stramen collocaretur, ubi suavissimè dormiens, convaluit. Simile exemplum habet Solenander de stabulario eodem modo febricitante, qui in conclave mundum purioris aëris gratiâ translatus semper se pejus habuit, in stabulum verò reportatus convaluit; quod etiam de cibo & potu, aliisque rebus non naturalibus dictis, de quibus postea, advertendum velim, plurimi enim certis quibusdam cibis ac potibus affueti iis denegatis, ac subito interdictis, deperdito tandem omni appetitu in pejora reure percepimus; è contra ardenti desiderio petita, licet aliquando deterrima viderentur, concessa, tamen contra omnium spem patientes restaurasse, sanitatique, restituisse, exempla testantur. Non temerè tamen in istis luxuriare oportet, sed consideratis considerandis concedenda.

§. 2. Theodatus in Pantheo hygiastico ordinatâ diætâ vitam ad 120. annos producere docet, quod alii negant, diætâque bonam quidem corpus ad sanitatem, malam verò ad morbos disponere, non autem ad vitæ prolongationem quidquam facere contendunt, sed videtur esse disputatio de lana caprina, siquidem prolongare vitam, nihil est aliud, quam præfixum à Deo vitæ terminum bonâ valetudine consequi, terminum enim istum etiam panacæis solaribus philosophorum prævertere nequimus; licet corpora sana eò usque perducatur, si ergò diætâ ordinatam corporum sanitatis fulcrum esse concedimus, pariter ad vitæ productionem prærogativa ejusdem admittenda erit, cum autem diætâ

consistat in sex rerum non naturalium (dicuntur non naturales ex eo, quòd nec principia, nec causæ corporis nostri, ac partium ejus constitutiva sint, nec tamen sint contrà naturam, sed mediæ inter id, quod est præter naturam, & secundùm naturam,) debità regimine, de iis ritè administrandis in sequentibus paragraphis pertractabimus, sunt autem sequentes: aër, potus & cibus, somnus & vigilia, motus & quies, excreta & retenta, ac animi pathemata.

§. 3. Colligitur ex cap. 6to, quantæ necessitudinis sit aër in conservacione vitæ humanæ, is nimirùm per inspirationem ad pulmones attractus sanguinique per eos continuò circulantì permixtus, eum variò modò alterat, prætereà, quatenùs non ambit, variâ suâ temperie puritate, vel impuritate corpus nostrum variè quoque constitutum afficit. Sit itaque balneantibus familiaris aër purus, serenus, nec nimium frigidus, nec excessivè calidus, potius siccus quàm humidus, qui nisi naturaliter ità fuerit temperatus, arte corrigatur, frigidus quidem calefaciendo cubiculum, calidus verò aspersâ per cubiculum aquâ, humidus autem per suffitus, seu suffimigia ex accensis herbis aromaticis. Diversorium, si ità fert occasio, versùs orientem eligatur, ac vitetur aër nebulosus, pluviosus, & rerum putridarum, cloacarumque effluviis inquinatus, quòd ità se habente claudantur optimè fenestræ, in accessu ad thermas, itémque egressu corpus quàm optimè præmuniatur pelliceò, aut aliis vestibus densioribus, cæterùm quàm utilis tam sanitati præsentì conservandæ, quàm deperditæ recuperandæ sit aër Budensis, abundè patet ex cap. 6. §. 4. ut solæcismus videatur eadem denuò repetere.

§. 4. In cibo & potu, quorum maxima in tuenda sanitate, & extirpandis morbis habenda est ratio, sæpissimè peccatur, esculenta siquidem, & potulenta modò præposterò ingesta, non tantùm optatam thermarum operationem ad sanitatem futuram præpediunt, sed etiam patientes nonnunquam in variorum symptomatum, aut ipsius etiam mortis periculum conjiciunt; unde non ineptè Fernelius unam gulam hominum propè morborum matrem,

matrem, ac intemperantiam medicorum esse nutricem, dicere amabat, hinc admonet Hipocrates lib. 6. de morbis popul. sect. 4. non satiari cibus, & impigrum esse ad labores, studium esse sanitatis.

§. 5. In assumptione ciborum & potuum attendendus est sumendi modus, quantitas, qualitas, ordo, tempus, & præparatio, unde ratione modi non nimis affatim cibos tanquam canes famelici absque prævia masticatione abliguriant, & omnia quæque indiscriminatim devorent, sed paulatim bene masticando deglutiant; masticatio enim, seu ciborum inter dentes comminutio tanquam prævia eorum ad subsequendam bonam in ventriculo concoctionem perquam necessaria est, ut scilicet cum saliva aqueo-salina intimius permisceantur, & subigantur, qui vi suâ fermentativâ alimenta ad futuram in stomacho fermentationem meliorem subeundam præparat, ac ingressum fermenti stomachici sollicitat, ut videmus esculenta masticatione contrita, ac in lentum digestionis calorem reposita brevi intervallò in magma resolvi chylosum, quod masticationis opus in brutis quibusdam ruminatio supplet, cibi namque non decenter masticati tanquam minùs ad digestionem ventriculi dispositi non ritè in stomacho digeruntur, & tardius dissolvuntur, unde cruditaturn series balneantibus summè nociva, præsertim verò, si interdium comestationibus indulgentes insuper ventriculum aggravant, sic namque cibus nondum digestis plenò quasi ventriculò contra regulas superiùs traditas thermas ingrediuntur, ubi plurima superiùs notata symptomata cum virium jactura incurrunt.

§. 6. *Quantitas ciborum* juxtà sumentis appetitum, & tolerantiam ponderanda est; ubi notandum, cum thermæ nostræ appetitum sæpè augeant, nè plus justò comedant, nec copiâ luxuriantibus sese infarciant cibus, imò potius duobus, vel tribus ferculis à medico præscriptis contenti sint, nec omninò ad sacietatem reficiantur, ità ut post sumptum pastum adhuc supersit aliqualis saltè appetitus, sic namque ventriculus assumptis non aggravatur, ea complectitur, atque facilè concoquit, ità ut horâ balnei consue-

consuetâ probè alimenta digesta sint, quod in regulis desideratur, eduliorum verò varietate, aut cupediâ luxuriâ appetitus spurcius irritatur, & provocatur, ut satiâtô etiam appetitu ultrâ exigentiam naturæ ingerantur cibi, potúsque; unde ventriculus sarcinæ impotens digestionem negligit, quâ neglectâ plerúmque infirmitas.

§. 7. *Qualitas ciborum* vel crumenam, fortémque hominis sequitur, vel juxtâ morbos, eorúmque causas specificatur, aut consuetudinem respicit, cui quândóque indulgere ipse jubet Hippocrates; cùm autem diversitas esculentorum vix non est infinita, ea tamen omnia ex duplici desumantur regno, scilicet animalí, & vegetabili, eorum pauca nostrum finem spectantia, & ægrotantibus, genericè loquendo, magis convenientia, in sequentibus commemorabor. Dividitur autem regnum animale in tres classes, scilicet in *quadrupedia*, *volatilia*, & *aquatilia* præter amphibia, quorum duo priora denuò vel sunt *domestica*, vel *sylvestria*, & quidem ex *quadrupedibus domesticis* nostro conceduntur proposito sequentia, ut: *caro agnina*, sed non ovina, quæ hic loci per abusum dicitur agnina *oder Lämmernes Fleisch* / *badina*, *vitulina*, *bubula junior optimè elixa*, ut & ex lacte factitia *butyrum*, acrimoniam sanguinis vitiosam egregiè contemperans, nimis tamen largus ejusdem usus præsertim biliosis nocet, *cremor* etiam *lactis* præcipuè dulcis cibis incoctus suo gaudet privilegiò; ex *sylvestribus*, ut gustui non nihil consulamus, in parva saltèm quantitate conceditur *leporina junior*, itidem & *hinulina*, cum *aprina*: vitanda è contrâ *ovina porcina*, & *viscera animalium* durioris digestionis, ut: *hepar*, *splen*, *cerebrum*, & *membranacea*: ex *sylvestribus*: *caro*, *cervina*, *leporina*, & *hinulina annosa*. Ex *volatilis domesticis* conceduntur *capones*, *pulli gallinacei*, *galli indici*, *columbae*, *anseris*, iique *juniores*, quibus accedant *ova gallinarum sorbilia*, verùm non ad duritiem cocta; ex *sylvestribus*, *aves montanæ*, *turdi*, *palumbes*, *perdices*, *ficedula*, & omnis fere generis aviculæ in usum hominis venientes, exceptis *palustribus*, & quæ sunt durioris concoctionis. Ex *aquatilibus* in usum

usum venire possunt: *lucii*, *sturiones*, *tinca*, aliquamdiu in aqua Danubiali enutritæ, *carpiones minores*, iique Danubiales, sed moderati usûs, *husones*, *muslela*, *zinguli*, *cancri* moderatè tamen, sunt enim durioris digestionis, *testudines*, *barbo*, vitatis tamen esus ovulis, *perca*, *rana aquatica*. Ingredierentur quoque horum prædictorum facultatem *truta*, *funduli*, *thymallus*, seu *schia*, & *anguilla*, verùm hic loci vix non albò corvò rariores. Ex vegetabilibus nostram admittuntur ad culinam: *cichoracea*, *endivia*, *acetosa*, *petroselinum*, *cocblearea*, *nasturtium*, *flores boraginis*, eaque vel jusculis incocta, aut etiam, sed rarò in acetariis, in quibus tamen plus sit de oleo more Italorum, quàm aceto, *rapæ alba*, *pistacea*, *dactyli*, *amigdala*, *pinæ*, *mala limmonia*, verùm cum consilio medici, *hordeum* bene præparatum, *semen feniculi* & *anyfi*, conditum, *mala cidonia*, *roob fructuum cynosbati*: abstinendum autem ab usu *olerum* nimio, & *fructuum horariorum*, ut potè facile fermentescibilium, ac corruptibilium, maximè verò cavendum ab esu *cucumerum*, quomodocunque præparatorum, *peponum*, seu *melonum*, *raphani*, *prunorum recentium*, *alliorum*, *ceparum*, *lactuce valde acetata*, & omnium faciliè putrescibilium.

§. 8. Perceptâ nunc qualitate, & licentiâ eduliorum quaeritur, utrùm sub usu thermarum *elixa* magis, vel *assata* conveniant? R. id universaliter determinari non posse, sed juxtâ morbi, causæ morbificæ, ac temperamenti qualitatem decidi debere, morbis namque lymphaticis, seu serosis ex causa humida & frigida, sive pituitosa obortis magis *assata*; biliosis verò, aut ex sale volatili oleoso, vel causa calida, & sicca oriundis *elixa* magis competunt, quod idem de temperamenti intelligendum, & cuivis prudenti medico discernendum relinquitur.

§. 9. Si verò disceptandum proponeretur, num respectu curæ thermalis præscindendo ab affectibus, eorumque causis, aliisque circumstantiis magis *elixa*, quàm *assata*, aut è contrâ in diæta in usum vocanda sint, ego saltèm *elixa* præferrem *assatis*, eò quòd thermæ corpus ad copiosam disponant diaphoresin, quæ liqui-

liquidis magis, quàm ficcis refarcienda, adeoque *humidis*, quàm *ficcis*, *elixis*, quàm *assatis* indulgendum.

§. 10. Vinum, quod hic optimum non tantum, sed & copiosum, sanitatisque maximoperè accomodatum, feligatur tenue, generosum, optimèque defæcatum, non tamen oligofferrum, utaquam admittat, *dilutum namque dulcescit, crescit, & lædere nescit*, five sit rubrum, five album, bibatur autem humanò modò, non verò helluonum instar ad crapulam usque ingurgitur, exulent vina nimis acida, salacidum in corpore utpotè multorum morborum causam adaugens; cum etenim vina dulcia ob salacidum occultum sinu suo reconditum majori in quantitate potata gravissimos nonnunquam excitent morbos, qui de vinis manifestà præditis aciditate non metuendum foret? aciditas etenim vinosa nisi probè sub digestionem ventriculi corrigatur, ac ab esculentorum sale volatili, alcalino cicuretur, tandemque in intestino duodeno à sale volatili oleoso bilis in salum volatile transmutetur, quod sæpiùs copiosam, & inordinatam vini ingestionem succedere solet, vinum subcrudum, five potiùs ejus aciditas indomita ex stomacho in intestina hinc & vasa lactea rapitur, mille mala ex acore vitioso oriunda productura, & gravissimis quandoque morbis ansam præbet; neque vina nimis fortia laudantur, præsertim iis, qui debilitate stomachi languent, juxtà illud: *languenti stomacho sunt vina potentia pestis*. Hinc patet error illorum, qui à natura debilem nacti sunt stomachum, & existimant vinò fortissimò eidem addere robur, vina siquidem potentia plurimò turgent oleò, fermentum stomachi acidulum obtundente, aliter quidem se res habet stomachò phlegmate obductò, aut cruditatibus refertò, ubi vitrellum saltèm vini fortissimi, præcipuè si mucus comitem habet aciditatem vitiosam, fructu non privabitur. Præter vinum conceditur etiam cerevisia bene fermentata, & defæcata, tantillò lupuli condita. Potest etiam, pro re nata fieri decoctum ex *radicibus polypodii acetosæ, scorzonera liqueiritiæ, quinque apperientibus, herba acetosellæ, acetosæ, rorismarini, semine*

semine feniculi, anisi, passulis minoribus, santalorabro, cynamomo &c. juxtà morbi circumstantiarum exigentiam.

§. 11. *Somnus & vigilia* quò ad vivimus, alternatim se invicem excipiant, necesse est, quorum utrumque suis non destituuntur emolumentis, quod enim caret alterna requie, *durabile non est*, vigiliæ verò nostris peragendis serviunt muneribus, deinde somnò feliciùs conficiuntur cibi, præcipuè, si erectò capiatur corpore, quod intelligendum de somno diurno in subfelliis peragendo, magis namque situs iste digestionem ciborum convenit, sic sentiente Ettmillerò. Similiter vires vigiliis, & laboribus exhaustæ somnò reficiuntur, & restaurantur, graviora animi pathemata, & dolores eò consopiantur, & profligantur. Vigilia verò ad distributionem alimenti, reliquiarumque, seu partium excrementitiarum, & inutilium à nutritione residuarum dissipationem ob patulos tunc magis in corpore poros aptiores esse statuuntur, verum utrumque si modum excefferit malum, Hippocrates sect. 2. apho. 3. quod denuò repetit sect. 6. apho. 71. *somnus, & vigilia, utraque modum excedentia morbus*; vigiliæ quidem excessivæ corpus exsiccant, vires exhauriunt, acrimoniam humoribus conciliant: somnus verò protractior naturales impedit evacuationes, cruditates accumulatur, digestionem turbat, spiritus reddit torpidos, segnitiam causat, caput vaporibus replet, humiditates superfluas congerit, totumque enervat corpus, unde somnus, & vigilia moderate fiant, oportet; vitetur verò maximè somnus paulò antè ingressum ad thermas, & ab egressu usque ad partum, à prandio verò pro refocillatione aliquamdiu quiescere præsertim assuetos non interdicitur, nè tamen nimium protrahatur, sed unà saltèm, aut alterà horà antè ingressum ad thermas absque tamen tumultu excitantium expurgiscant, consultum est. Tempus somni nocturni, quod concernit, tam exactè ob circumstantiarum diversitatem præscribi vix potest, protractior tamen paululum propter virium necessitudinem in cura thermali magis suadendus esse videtur, præprimis si bilioso temperamento temperie correspondet affectus. Norma verò communis septem ha-

bentur horæ, juxtà illud: *septem horis dormisse sat est Juvenique senique.* Interim, ut dictum, consuetudini, temperamento, morbo, ac causæ morbificæ aliquid condonandum.

§. 12. *Motus & quies*, utrumque ad sanitatem necessarium: motu enim moderatò distributio chyli promovetur, succi alimentitii, & sanguis attenuantur, & ad motum circularem per vascula aptiores redduntur, fermenta acuantur, motus intestinalis humorum, & calor naturalis augetur, excrementa eliminantur, hinc inculcata fit nutritio, transporatio promovetur, & corpus excrementitiis exoneratum à nutritione reliquis alacrius, & robustius evadit, multique à corruptione nutrimenti procedentes morbi præcaventur, sed nè quid nimium? medium tenuere beati: motus enim violentus spirituum, & partium solidarum substantiam nutritivam exhaurit, vires debilitat, lipbothymias causat, digestiones impedit, corpus pravis humoribus refertum accendit: humores enim noxii, qui antehac quasi sopiti quiescebant, violentò resoluti motu per univèrsum feruntur corpus, ac fermentationes præternaturales, febres, & parti cuidam impacti, & recoagulati motum humorum vel in vasis lymphaticis, vel sanguiferis retardantes, tumores, inflammationes, dolores hæmorrhagios &c. excitant. Ad interiora verò regurgitans alvi profluvia, vomitiones, viscerum obstructiones, tormina ventris, & aliquando urinæ stillicidum, & dyssuriam producunt, pro vario scilicet eorum motu, quantitate & qualitate. Quiete refocillantur membra, regenerantur spiritus, nutritioni datur locus, compescitur efferus tam intestinalis, quàm circulationis humorum motus, & omnia tranquillitati redduntur, cavendum tamen à vita sedentaria, quo cruditates coacervat, circulationem sanguinis retardat, transpirationem insensibilem coercet, motum intestinalium humorum reprimat, & corruptionem putredinalem inducit, unde Ovidius:

Cernis, ut ignavum corrumpunt otia corpus,

Ut vitium capiant, nî moveantur aquæ.

Conceditur itaque motus balneantibus antè, & post balneum ad
nor-

normam superiùs præscriptam, moderatus scilicet, hinc & quies, cavendo tamen à vita omninò sedentaria, interposita namque quiete vires vigorantur, dispendium spirituum motu forsàn violentiori factum denuò recompensatur.

§. 13. Motu quoque peccant excreta, & retenta, humores videlicet tam excrementitii, quàm utiles, illi quidem retentione, hi verò excretionepotissimum, tum scilicet ea, quæ excerni deberent, retinentur, qualia alvi excrementa, urina, particulæ excrementitiæ nutritioni ineptæ, mucus narium &c. excretionepotissimum verò peccant ea, quæ retinenda essent, ut succus nerveus, sanguis, lymphæ, succus nutritivus &c.; quemadmodum enim inutilium rejectione à morbis præservamur, ita utilium deperditione semper debilitamur, & varia incurrimus incommoda, excrementa quidem qualiacunque retenta, corpus impuritatibus deturpant, cephalalgias, & vertigines inducunt, functiones animales, & naturales turbant, utiles verò humores si rejiciuntur, corpus enervant, actiones animales lædunt, inde cruditates generantur, calor nativus hebetatur, unde natura à conflictu contra morbos deficit. Fiunt autem excretionepotissimum per alvum, vesicam, poros cutis, glandulas pituitarias, narium &c. quibus reluctantes quomodo remedendum? ex præcedenti capite liquet, studeant itaque balneantes excernenda eliminari, per alvum quidem clysteribus, vel per os assumptis superiùs dictis, per vesicam pro diversitate causarum: diureticis, anodynis, & aperitivis; per transporationem, seu cutis poros, glandulasvè miliares sudoriferis, seu diaphoreticis; per glandulas pituitarias sternutatoriis, aut aliis nasalibus solventibus, & deopilativis, quibus nonnunquam sufficere potest aqua thermalis.

§. 14. *Animi patemata*, seu passiones animi, ratione objecti grati, vel ingrati variè se habent, variòsque in spiritibus excitant motus ad sanitatem, vel morbum tendentes, his namque sanguis variè commotus, aliæque partes corporis constitutivæ vix non millenas subeunt alterationes, nimirum à spirituum effusione,

effibratione, fixatione, aut concentratione oriundas, ex grato quidem objecto emergit gaudium, amor, lætitia, hilaritas &c.; ex ingrato verò tristitia, odium, terror, timor, ira, indignatio &c., quorum prima, sive priora omnibus sanitatem tuentibus omni studiò amplectenda sunt, posteriora verò angue pejus fugienda esse, ratio & experientia dicit, quamvis non tantum hæc, sed & illa excedentia modum gravia nonnunquam damna, imò ipsam etiam mortem corporibus inferre nata sint, nihilominus gaudium, amor, lætitia, & hilaritas pondere comprobata omnibus, præsertim curam thermalem subeuntibus spe simul adjunctâ, summò studiò procuranda sunt, his namque spiritus vitales, & animales ad subigendam causam morbificam, acuendamque particularum mineralium thermas ingredientium virtutem, & operationem animantur, & alacriores redduntur, tristitiâ, mœrore, & timore verò figuntur, & inertes fiunt, quò minus operationes suas excursionem necessariâ peragere possint. Inde est, quòd partes iisdem destitutæ thermarum respuant energiam, natura enim morborum medicatrix: cujus instrumenta sunt spiritus, remotâ per medicamenta causâ morbificâ, omnique operationis suæ obstaculò, vigore spirituum morbum subjugare nititur; deficiente verò, vel interceptò vitali stimulò particulæ thermarum energeticæ enixæ quasi redduntur, partibusque impactæ longè abest, ut emolumentum afferant, quin potius, aut sinè operatione debitâ transeant, vel omninò detrimento sint, frustrâ etenim, & incassum abstinente â cooperatione natura manus porrigitur medica.

§. 15. Peractâ tandem cum gratia Divina in aquis nostris â Deo gratis nobis datis juxtâ leges præscriptas, ordinatùmque methodum curâ thermali Deo ter optimo, qui locum istum tam salutiferis beavit aquis, debitæ agendæ sunt gratiæ, nè ipsis deteriores simus bestiis, utpotè de quibus, ut ex sacris Isaïæ 34. cap. vers. 30. sacer textus meminit his verbis: glorificavit me bestia aquæ, dracones, & strutiones, quia dedi in deserto aquas. Aut nè

nè ingratitude cum novem leprosis Lucæ cap. 17. arguendi simus, videlicet, quòd non sit inventus, qui rediret, & daret gloriam Deo. Tanti beneficii grati simus cum samaritano alienigena, ut mereamur audire suave illud vers. 19. surge, vade, quia fides tua te salvum fecit; benedicamus itaque per singulos dies Domino, & laudemus nomen ejus in sæculum. Psal. 144. & narremus mirabilia ejus, quia sanavit omnes infirmitates nostras. Psal. 102. & renovavit ut aquilas juventutem nostram, perfecit pedes nostros tanquam cervorum. Psal. 17. nostrasque manus ad prælium docuit, dilatavit gressus nostros subtus nos, & non sunt infirmata vestigia nostra. Psal. 17. vers. 37. propterea confitebimur tibi in nationibus Domine, & nomini tuo Psalmum dicemus vers. 50. quia circumdederunt nos dolores. Psal. 17. vers. 5. & in tribulatione nostra te invocavimus, exaudisti de templo sancto tuo vocem nostram, & ex omnibus tribulationibus nostris eripuisti nos, transivimus nunc per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Benedictus itaque Deus, qui non amovit orationem meam, & misericordiam suam â me. Benedic anima mea Domino, & omnia, quæ intrâ me sunt, nomini sancto ejus. Benedic anima mea Domino, & noli oblivisci omnes retributiones ejus. Psal. 64. & 102. quia sustulit aqua tribulantes nos, & unus ex iis non remansit; potavimus in siti sanitatis, & de fructu operum tuorum satiati sumus. Benedictus Dominus Deus Israël propter beneficia nobis retributa â sæculo usque in sæculum, Amen.

CAPUT XXI.

Brevis admonitio, quid absolutâ totius curæ
periodô observandum sit?

HAtenus de thermarum Budensium viribus, ac methodico earum usu tam interno, quam externo tractavimus, superest nunc, ut de iis pro complemento breviter quædam attingamus, quæ absolutâ & peractâ balneandi, potandique periodô in discessu ex thermis, ac ad propria redeuntibus, balneantibus sanitati restitutis observanda sint.

§. 1. Solent plerumque convalescentes peractô lavationis, aut potationis tempore medicum ordinarium loci de futura viæ ratione sciscitari, quibus ut satisfiat, præprimis observandum, utrùm omninò tempus balneationis, quod pro ratione causæ morbificæ, & morbi multifariè protrahitur, aut abbreviatur, morbo suo competens suppleverit? quod si minùs, dimittendus non est æger; eoque minùs, si exantlemata, seu excretiones cutanæ eruperint, sed adhortandus ad continuationem lotionis.

§. 2. Sin verò temporis curæ præfixæ terminum compleverint, nihilominùs optatus plenariè nondum secutus sit effectus, corpore nimirum adhuc languidò existente, recurrentibus subinde symptomatibus morborum, ob quem thermas ingressi sunt, concomitantibus, quod aliquando in aquarum mineralium usu evenire solet, & post unum, alterumvè Mensem regulariter adhuc viventes, tum primò earum persentiscunt effectus; ac nutui eorum correspondentes, operationes, hinc taliter affecti, neque credant se oleum & operam perdidisse nec de sanitate obtinenda desperent, sed de diætâ imposterum ad tempus aliquod observandæ per medicum ordinarium instructi,
unâ

unâ cum medicinis hunc in finem præscriptis meliora sperantes, aut in loco thermarum perseverent, quod quidem consultius esset, aut diutiùs in loco morari recusantes, paulatim tempore ferenò, & tranquillò itineri se accingant, domumque in regionem suam vitatò, quantum possibile est, aère pluviosò, & nebulosò, se conferant.

§. 3. Nec ii, qui integrâ ex thermis haustâ gaudent valetudine, in cibos, & potus quoscunque, nil mali amplius verentes, effræni quasi, & indomiti profundantur, ne corpore denuò plenitudine & cruditate aggravatò, ventriculò, humorumque crasiâ non dum sufficienter firmatis, vel recidivam patiantur, vel etiam peiora pristinis incurrant mala, quæ deinde in innocentes refundunt thermas, & nescio, quibus contumeliis execrantur, atque vel in qualitates excessivas, vel nimiam unius, aut alterius mineralis invehuntur copiam, ineptiisque ingratas, juxtâ intellectus sui modulum in ordinationem medici debacchantur, cum tamen potiùs errori eorum in diætâ commisso tribuendum sit fatum, ac in proprium redundandum caput, hinc suadendum seridò, ut per unum, aut alterum Mensem successivè tantum ad priorem, & consuetam vitæ transeant rationem, ubi natura suis confirmata æconomiis, restitutisque in integrum fermentis viscerum non ita facilè corpus in morbum relabi finit, locumque tunc habere poterit illud Celsi lib. 1. de re medica cap. 1mo. *Janus homo, qui & bene valet, & suæ spontis est, nullis se obligare legibus debet, neque medicò, neque jatroleptâ eget; id est: nullis strictis diætæ legibus se alliget, sed suâ libertate utatur, aliàs medicè vivere esset pessimè vivere: Non tamen perinde cogitandum, sanis omnia licere, licet etenim sepositò qualitatis respectu non adedè promptè incurrant morbos, ingluvies tamen cruditatum mater, & sanis, ægris, & convalescentibus sanitatem suam tuentibus, omni, quo possunt, modò evitanda est, siquidem plures gulâ, quam gladiò perièrunt, sæpèque mors in olla, poculisque delituit, estque natura paucis con-*
U
tenta,

tenta, horret autem infarctiones, tam per liquida, quam solida, quibus ultroncé appetitûs ingestis digerendis, & concoquendis par esse non potest, unde cruditatum congeries morborum antesignana, utpotè ex qua, quemadmodum ex cornu pandoræ, mille prodeunt morborum monstra: sit itaque sanitatis studium non satiari cibus, sint denique memores sanitatis suæ custodes illius salutaris moniti, quò Christus in piscina probatica sanitati restitutum, ac in templo sibi obvium allocutus est: ecce *sanus factus es, jam non amplius peccare*, nè deterius tibi aliquid contingat, & ita tandem vivant, ut incolumes vivant, ac sanitatem ex aquis nostris salutaribus recuperatam summò tueantur studio, & sani facti suam curent valetudinem, quam ego cum benedictione Divina omnibus, & singulis salutem ex thermis quærentibus cordialiter exopto, utpotè quæ unica post Deum hujus mei laboris cynosura est, &

FINIS.

ELEN-

ELENCHUS RERUM.

Numerus primus Caput, secundus §., tertius Paginam designat.

A.

- Aluminis definitio, Cap. XIII. §. 20. Pag. 89.
Ejus usus Nedicus, XIII. 21. 22. & 23. 89. & 90.
Alumen prohibet ne humores & spiritus cum Virium jactura nimium dissipentur, XIV. 21. 98.
Aluminis genesis, II. 15. 14.
Alvi constipationis causa & remedia, XIX. 15. 139.
Ambra ubi generetur, V. 4. 29.
Animale Regnum in tres classes dividitur, XX. 7. 144.
Ex animali Regno quæ sint facilis digestionis, XX. 7. 144.
Animi patematum beneficia & noxæ, XX. §. 4. 142.
Animalcula varia ex aquis putrescentibus, V. 5. 30.
Apperitus prostrati causa & remedia, XIX. 12. 138.
Aqua falsa dulci est gravior, I. 5. 3.
Aqua Marina falsedinem suam per loca arenosa decurrens amittit, I. 12. 6.
Aqua suæ terræ juncta è statu liquiditatis digestionem naturæ tendit in statum soliditatis, II. 5. 9.
Aqua & terra vulgaria non sunt elementa
- Accidum non est Causa frigoris in aquis medicatis, Cap. IV. §. 13. Pag. 26.
Aciditas exaltatis & terreis rarefactis debetur periculis, VI. 8. 39.
Acidulæ floribus rosarum rubris superfusæ decoctione virescunt. X. 13. 63.
Aër diversimode corpora alterat, XX. 3. 11.
Budensis est salubris, ibidem.
Aër gravitat etiam in loco proprio, I. 8. 4.
Aër salubris vel insalubris quomodo constitutus esse debet, VI. 13. 41.
Affectus biliosi & melancholici à nonnullis ex usu thermarum excluduntur, XVI. 2. 111.
Ægroti temere non sunt cogendi ad potationem, XVII. 12. 124.
Æquinoctiali sub linea citò putrescunt omnia, Cap. VI. §. 5. Pag. 36.
Alcalia falis universalis prompta receptacula, III. 1. 20.
Alcalina Sulphurea cum acidis effervescentia intensum satis concitant calorem, IV. 9. 25.

ELENCHUS RERUM.

- menta homogenea & simplicissima, Cap. II. §. 6. Pag. 10.
 Aqua pluvialis plus facundat quam fluviatilis, VI. 11. 40.
 Aqua extinctionis ochræ decoctogallarum præcipitat, X. 11. 62.
 Aqua thermalis calore solis aliquantum evaporata sub-acidum contrahit saporem, X. 32. 75.
 Aqua thermalis ad siccitatem evaporata in margine vitri sal falsum seponit, X. 32. 75.
 In medio terra calcinea invenitur, ibidem.
 Lateribus vitri quæqua versum pulvisculus albus non nihil falsus adhæret, X. 32. 75.
 In superficie aquæ evaporantis pellicula multiformis iridis adinstar coloris concrevit, ibidem.
 Saporis est nullius, odoris verò nonnihil sulphurei, ibid.
 Aqua thermalis cocta præter albam terram & sabulosam omni sapore & odore destitutam vix quidquam suggerit, X. 32. 76.
 Aqua thermalis ad medietatem destillata injecto alcali colore tingitur aureo, X. 33. 76.
 Aqua thermalis conglaciata materiam salinam fundo & lateribus vitri affigit, X. 35. 77.
 Aqua thermalis vaporata præcipitat argentum in aqua forti solatum, X. 37. 77.
 Aqua calcis vivæ cum sulphureis aut salinis subjectis externè & internè dhibetur, XIII. 40. 94.
 Aquæ copia reluctationem salium impedit, Cap. XIV. §. 7. Pag. 97.
 Aquæ nostræ rarissime offlorescentiam cutis produciunt, XIV. 13. 99.
 Aquæ minerales sine lege & methodo non sunt potandæ, XVII. 2. 121.
 Aquas ex ipsa haurire scaturigine præstat, XVII. 20. 126.
 Aqua non evacuata catharteticis aut diureticis eliminanda, XVII. 13. 124.
 Aquis in decursu potationis subsistentibus clysteribus agendum, XVII. 14. 124.
 Aquæ altissimorum montium vestigia scandunt, I. 11. 6.
 Aquæ fontonæ fluviariles constant ex particulis heterogeneis, II. 7. 10.
 Aquæ minerales per terram falsam colantur, II. 21. 17.
 Aquæ minerales reductione non verò generatione mineralium opus habent, II. 24. 19.
 Aquæ dulces in decursu aquis medicatis affusæ eas frige faciunt, IV. 12. 26.
 Aqua vadit quò eam vocant femina, V. 4. 29.
 Aquæ lapidescentes, V. 7. 32.
 Aquæ thermalis accidentia, X. 16. 65.
 Argentum aquis thermalibus Cæsareis aliquamdiu imersum colore tingitur aureo, X. 13. 63.
 Artus quomodo ad laconicum disponendi, XVIII. 9. 123.
 Argentum cum Mercurio digestum in Cymas excrescit, II. 5. 9.

Ar-

ELENCHUS RERUM.

- Argentum intra Mensis spatium in fodinis generatum, Cap. V. §. 10. Pag. 34.
 Etas ad thermas aptissima, XVI. 4. 112.
 Auræ particulæ scintillantes inventæ, X. 22. 67.
 B.
 Balucantibus vitanda, XVI. 13. 116.
 & observanda, XVI. 14. 116.
 Balneo in actuali vitanda, XVI. 17. 117.
 Balneantibus utrùm elixa magis vel ossata conveniant? XX. 8. 145.
 Decisio hujus quæstionis, XX. 9. 175.
 Balneantes successivè imergendi, XVI. 16. 117.
 Balneantibus in egressu exthermis observanda, XVI. 18. 119.
 Balneantes & potantes medicamentis pharmaceuticis non sunt obruendi, quamvis nonnunquam requiratur manus medica, XVII. 21. 126.
 Biliosi & Melancholi an thermas nostras sine metu ingredi possint, XVI. 2. III. & 112. 29. 91.
 Bituminis definitio & differentia, XIII. 29. 91.
 Usus Medicus, XIII. 30. 31. 91.
 Borracis genesis, II. 15. 14.
 Buda unde sit dicta, VII. 1. 44.
 Bugæ situs, VII. 3. 36.
 Budæ nihil deest ad vitam jucundè & sanè tegendam, VII. 5. 47.
 Butyri naturalis ex lacte præparatio. Cap. XII. §. 3. Pag. 84.
 C.
 Calcis cum aliis variis mixtura varias nanciscitur virtutes Medicas, XIV. 14. 99.
 Calor actualis aquarum thermalium meatus cutaneos rarefaciendo particulis medicatis viam sternit, XIV. 12. 99.
 Calor est duplex essentialis & accidentalis, IV. 1. 22.
 Calor produci potest in decursu aquarum à variis particulis heterogeneis sui juris factis, IV. 10. 25.
 Capitis doloris causa ejusque remedia. XIX. 4. 132. & 133.
 Cautum esse oportet scrutatorem aquarum mineralium, XI. 7. 82.
 Cautella in cibus sumendis, XX. 6. 143.
 Celsus phthysicos misit in Ægyptum. VI. 15. 44.
 Cibus & potus modò præposterò ingestus nocet, XX. 4. 142.
 Ciborum quantitas juxta appetitum & tollerantiam ponderanda est, XX. 6. 143.
 Clyster ex aqua thermalis, XVII. 14. 124.
 Consueta insuetis minus lædere solent, XX. 1. 141.
 Concoctionem promoventia & retardantia, XVI. 15. 117.
 Consuetudinis vis & exemplum, II. 1. 7.
 Corallorum generis, V. 4. 30.
 U 3 Cor-

ELENCHUS RERUM.

- Corporis humani constitutiva in triplici sunt differentia, Cap. XV. §. 2. Pag. 101.
- Corporis humani continentia & contenta, XV. 3. 101.
- Corporis dispositio præcedat usum thermarum, XVI. 12. 115.
- Cryſtalli in caſtellis præſertim thermarum Cæſarearum ad baſim lapidum lignorumque examini ſubiſciuntur, X. 23. 68.
- Cryſtalli naturales ignis tenturæ reſiſtentes, X. 23. 68.
- Cryſtalli artificiales nullò igne exterminabiles, X. 24. 68.
- Cruſta calciformis aquæ ſtagnanti ſuper incumbens quid ſit? X. 27. 70.
- Cutis exaſperatio & corrugatio aluminis præſentiæ indicium eſt, X. 18. 65.
- In cutis effloſcentiis cautella, XIX. 11. 138.

D.

- De compoſitionum artificialium varia exempla, II. 16. 15.
- De compoſita ſui ſubjecti priſtini ſeminium & vires plerumque ſecumferunt, II. 17. 16.
- De fluxionis ex capite laura & remedia, XIX. 8. 135. & 136.
- Deliquii animi cauſa & remedia, XIX. 7. 134. & 135.
- Deo abſolutâ curâ thermali agenda gratiæ, XX. 15. 150.
- Deſtillatio & evaporatio non ſufficit ad examen thermarum, XI. 5. 81.
- Diætâ balneantibus obſervanda, XVI. 7. 114.

- Diætâ perverſa Turcarumque frameæ Germanis viam ad in ortem ſtraverunt, Cap. VII. §. 5. Pag. 48.
- Diætâ prodeſt ad vitam longam, XX. 2. 141.
- Diætâ abſolutâ curationis periodo ad tempus obſervanda, XXI. 2. 152.
- Duplex medicamentorum finis, XV. 2. 100.

E.

- Efferveſcentia in ſubjectis alcino-terreo ſulphureis in thermis producit calorem, IV. 10. 25.
- Eſuvia Mercurialia & ſulphurea in terræ viſceribus undique obſervantia perpetuitati aquarum mineralium ſtabilienda inſerviunt, V. 6. 31.
- Egenorum potationis methodus, XVII. 19. 126.
- Elementa pura & ſimpliciſſima ſunt fulcra naturæ ſtabilia irrefolubilia, II. 6. 10.

- Embrocha ſeu ſtillicidium quid ſit: XVIII. 2. 127.
- Embrocha ſeu ſtillicidium quomodo adhibetur? XVIII. 3. 128.
- Quibus adhibendum? XVIII. 4. 128.
- Quibus partibus cum ſecuritate majori convenit? XVIII. 5. 129.

- Ens univerſale aëreum Medico contemplandum, VI. 15. 43.
- Errore in diætâ commiſſo innocentes non accuſandæ ſunt thetmæ, XXI. 3. 153.
- Eſculenta ex duplici Regno deſumuntur, XX. 7. 144.
- Effentia

ELENCHUS RERUM.

- Effentia rerum quinta, Cap. VI. §. 14. Pag. 43.
- Evaporatione lenta aquæ thermalis quid nam invenerim? X. 36. 70.
- Exceſſus acidi in fontibus mineralibus cauſa eſt frigoris, IV. 11. 26.
- Excrementorum mineralium aquarum Budenſium enumeratio; X. 19. 66.
- Excretorum & retentorum vitia eorumque medella, XX. 13. 149.
- Exemplum Circulationis aquarum, I. 5. 3.
- Exemplum gravitationis aëris in thermometro, I. 9. 5.
- Experimentum mirabile de rore ægyptiaco, VI. 11. 40.
- Experimentum de reſpirationis neceſſitate, VI. 13. 42.
- Ex vittio communi ſit mediante aëre Mercurius, X. 29. 72.
- Saporis & odoris nullius præditi, ibidem.
- Fluvii aurifeti quomodo ſiant, V. 6. 31.
- Earum nomina recenſentur, V. 6. 31.
- Fons mirabilis, IV. 14. 27.
- Fontes medicatos omnes originaliter ſtatuunt quidam eſſe calidos, IV. 12. 26.
- Fontes ex Mari prodeunt & in flumina collecti mare repetunt, I. 2. 1.
- Fotus ſive per lutum ſive per aquam quibus in affectibus uſuveniat? XVIII. 11. 130.

G.

- Gulâ plures quam gladio pereunt, XXI. 3. 153.

H.

- Herba ex aqua Marina genita, V. 4. 30.
- Hermetis tabula Smaragdina, VI. 7. 38.
- Humidum radicale & calidum innatum invenitur in omni corpore, VI. 7. 38.
- Humores, deficientes deſtituuntur, XV. 14. 105.
- Nimum calidi refrigerantur, XV. 15. 106.
- Frigidi caleſcunt, XV. 16. 106.
- Tenaces & viſcidi & attenuantur, XV. 17. 107.
- Humorum motus præpoſterus invertitur, XV. 18. 107.
- Fastidio & inflationibus potationi ſupervenientibus quid faciendum, XVII. 15. 124.
- Fæces ſub diu ex aqua thermalis ſubſidentes in emiſſoriis fatent, IX. 16. 56.
- Febrium Cauſa & medella, XIX. 16. 140.
- Florum ſulphuris naturalis ſublimatio, X. 25. 69.
- Flores ſulphuris naturalis deſtillati ſpiritum acidum ſpiritui ſulphuris ſimilem fundunt, X. 26. 70.
- Flores ſallo-urinoſi figuram nitri referentes, X. 26. 70.

ELENCHUS RERUM.

Humores vitiosi, Cap. XV. §. 5.
Pag. 101.
Hungariam non esse Germanorum tumulum nisi limitatè sumptam, VII.
5. 48.

I.

Ignis actualis denegato aëre ut spiraculo aut extinguitur vel claustrum impatiens omnia petfringit, IV. 2. 22.
Ignem actualem in montibus ignivomis quidam negant, IV. 3. 23.
Ingluives cruditatum Mater, XII. 3.
84.
In aquis mineralibus putrescentibus dissolutis concreti vinculis, mineralia spontè sua à se invicem fecedunt, XII. 2. 83.
Insectio aquæ thermalis quibus affectibus conveniat? XVIII. 10.
130.
Ingredientia partim sunt fixa partim volatilia, XI. 4. 81.
Ingredientia thermarum sub Monte Sancti Gerhardi, XI. 3. 80.
Civilium, ibidem.
Rascianicarum, ibidem.
Cæsarearum, ibidem.
Hospitalium seu in Civitate aquatica, ibidem.
Initia rerum duplicia sunt, II. 4. 9.
In subterraneis est sal Alkali & acidum, atque ex utroque resultans falsum, XIII. 2. 85.
Intemperies partium frigida & humida, XV. 9. 101.
Invocatio auxilii divini necessaria, XVI. 10. 115.

L.

Laconicum ingressuro quid faciendum, XVIII. 8.
130.
Lymphæ vitii succurrit, XVIII. 6.
129.
Modus adhibendi, XVIII. 7.
129.
Lapis calcarius non est causa caloris thermarum, IV. 5. 23.
Lapis calcarius quodammodo concurrit ad productionem caloris thermarum, IV. 10. 26.
Lapides perspicui & pretiosi aquæ sunt fructus: V. 4. 30.
Lapis ruber fortissimè calcinatus superfusâ aquâ simplici intensissimam cum æstu concipit effervescentiam. X. 14. 64.
Lapis Ruber de sulphure participat. X. 14. 64.
Quod putrefactum argentum aureo tingit colore, ibidem.
Lapidis calcarii definitio ejus sulphuris usus medicus, XIII. 32. 92.
Usus Chirurgicus, XIII. 36.
37. & 38. 93.
Ejus spiritus usus in affectibus calcuosis & aliis, XIII. 39.
93.
Lapidis calcarii in thermis nostris præsentia, X. 21. 66.
Lapidis calaminaris definitio & differentia, XIII. 41. 94.
Usus Chirurgicus, XIII. 42.
94.
Lapis calaminaris facultates spirituum mineralium.

ELENCHUS RERUM.

mineralium concentrando incendit, Cap. XIII. §. 43. Pag. 94.
Lapis calcarius spiritu salis de statu fixitatis reducitur in medium inter fixum & volatilem, XIV. 9. 98.
Lassitudines auferuntur, XV. 10.
104.
Lassitudinis causa & remedia, XIX. 6.
134.
Limpitudo transparentis aquarum mineralium puritatem & penetrantiam denotat, X. 18. 65.
Liquidum & humidum in aquæ æthiologiam recipitur, II. 5. 9.
Liquor lacteus ex rupe profluens, X. 9. 61.
Lunares radii aquæ æmulantur naturam, VI. 6. 38.
Lunæ radii in cono concentrati frigidi percipiuntur, VI. 5. 37.
Luti nigri & viridis destillatio, X. 28.
71.
Lutum nigrum medetur ulceribus, XVIII. 12. 131.

M.

Mare circa superficiem est falsum circa fundum verò dulce, I. 5. 3.
Mare circa fundum bituminosis & viscosis particulis refertum est, I. 6. 4.
Has particulas aqua salsa, licet gravior, permeare nequit, ibidem.
Exemplum hujus in vino dulci & austero, ibidem.
Medici officium, X. 3. 59.
Medicum debere esse cautum in combinatione simplicium, XIV. 2. 96.

Medicus incassum sinè Diætâ ægrotanti porrigit manum, Cap. XX. §. 2.
Pag. 140.
Medicorum solers industria, XVIII. 1. 127.
Medicus perfecta cura thermalis de futura vitæ ratione sciscitatur, XXI. 1. 152.
Medicina inculcata, X. 5. 40.
Medicamentorum officium summam proponitur, XV. 8. 102.
Medulla lapidum in Monte S. Gerhardi efflorescit, II. 11. 12.
Mercurius Philosophorum est materia generationis metallorum & simul est causa corruptionis eorum, V. 8. 33.
Mercurius sublimatus cum Martis limatura tritus affusa aquâ simplici intensum concipit calorem, II. 21. 17.
Metalla & mineralia in aquas medicatas resoluta denuo regenerantur, V. 3. 29.
Metalla reduci possunt in vitriolum sui generis, II. 13. 14.
Metalla & mineralia ex aqua sui generis produci non adeo absolum, II. 3. 8.
Metalla reducuntur in primam suam materiam principio mercuriali, II. 14. 14.
Metalla & mineralia in liquamen vitriolicum reducta aquas reddunt medicas, II. 23. 18.
Methodus balneandi, XVI. 15. 116.
Methodus utendi vera in applicatione pharmacorum summè necessaria. XVI. 1. 110.
X Minera

ELENCHUM RERUM.

Minera vitriolica cum gallis non supe-
ditat atramentum nisi de tinctura
ferri vel cupri participet, Cap. X.
§. 10. Pag. 62.
Mineralia sola accretione generantur,
V. 10. 34.
Mineralis materia ex flavo virescens
ceræ ad instar maluxabilis, X. 37.
78.
In calore non fluit, in aëre ve-
ro frigido & humido resol-
vitur, ibidem.
Mineralium mixtura bene ponderen-
da, XIV. 5. 97.
Mineralium thermas nostras ingre-
dientium amicitia & in compatibili-
tas perpendenda, XIV. 5. 97.
Mineralium congressu aquarum Virtu-
tes augentur & multiplicantur,
XIV. 8. 98.
Mineralium concinna in nostris ther-
mis mixtura, XIV. 16. 100.
Mixturam ex elementorum combina-
tione primò resultantem esse sali-
nam, II. 3. 8.
Modus assumendi cibum & potum,
XX. 5. 143.
Morborum triplex differentia, XV.
4. 101.
Morborum conditio consideranda,
XVI. 2. 111.
Morbi quales potatione curandi,
XVII. 16. 125.
Motus est duplex localis & intestinus,
Motus & quietis beneficia atque vitia,
XX. 12. 148.
Mucilago parietibus & asseribus &c.
adhærescens examinantur, X. 22.
67.

N.

Natura paucis contenta, Cap. XXI.
§. 3. Pag. 153.
Natura per eos descendit gradus in re-
solutione corporum, per quos as-
cenderat in productione, II. 23.
18.
Nitri Genesis, II. 15. 15.
Nitrum calcarium thermas ingreditur,
X. 21. 66.
Ejus indicia, ibidem.
Nitri definitio & Genealogia atque
differentia, XIII. 10. 86. & 87.
Ejus præstantia in foro medi-
co, XIII. 11. 87.
Primæ qualitates, XIII. 12.
87.
Habetur à nonnullis pro ma-
teria lapidis Philosophici,
XIII. 11. 87.
Destruit corpora metallica,
XIII. 12. 87.
De qualitatibus primis ejus-
dem variæ sententiæ, XIII.
13. 88.
Constat sale duplici, XIII.
14. 88.
Non est adeo sulphureum,
XIII. 15. 88.
Cur corpora destruat metalli-
ca, XIII. 16. 88.
Ejus usus medicus, XIII. 17.
18. & 19. 88. & 89.
Nociva thermis utentibus, X. 6. 60.
Nutrimentum trino in Regno, minera-
li, vegetabili, & animali est liqui-
dum, II. 3. 8.

O. Ob.

ELENCHUS RERUM.

O.

Obstructiones referantur, Cap. XV.
§. 19. Pag. 108.
Ochra flava in terra Budæ contermina
reperra calcinata rubescit externè,
internè verò nigrescit, X. 10. 62.
Ochram nostram esse aluminosam, X.
11. 62.
Ochræ Definitio & lapidificus effectus,
XIII. 47. 95.
Usus medicus, XIII. 48. 95.
Occultus vitæ cibus, VI. 9. 39.
Odor sulphureus resoluti sulphuris
aut communis aut mineralium indi-
cium præbet, X. 18. 65.
Odor gravis sulphuri impuro suavis
verò puro tribuitur, X. 28. 72.
Ofen unde dictum, VII. 1. 49.
Ordo balneandi observandus, XVI.
17. 118. & 119.
Ofores artis spagyricæ producta artis
in compositis præstitisse negant,
XII. 1. 82.

P.

Patientis officium, X. 4. 59.
Partium solidarum vitium, XV. 6.
102.
Phlogoses quomodo causentur & cu-
rentur, XIX. 10. 137.
Hypocondriacis & hytericis
commune symptoma, ibi-
dem.
Sunt signum expellentis natu-
ræ, ibidem.
Phthysicos ablegavit Galenus ad Mon-
tem Thabias, VI. 15. 44.
Phthysici & viribus enervati ab usu

thermarum abstineant, Cap. XVI.
§. 2. Pag. 111.

Pisces in aquis calidis Videntes, aquæ
frigidaë injecti pereunt, VIII. 5. 50.
Piscinæ relaxatis repagulis thermæ
Cæsareæ & Hospitales aquæ carent,
IX. 18. 56.
Pondus aquæ Marinæ & vis aëris ela-
stica causa est Circulationis aqua-
rum, I. 4. 2.
Potationi præmittenda, XVII. 7.
122.
Potationis Methodus, XVII. 8.
122.
Principia Chymicorum vulgaria in
lympidum reduci possunt liquorem,
II. 8. 11.
Principia Mineralium in forma fumî
aut effluviolorum liquidorum subter-
rana pervadunt, II. 1. 7.
Principia Chymica non sunt sulphur
commune neque sal culinare nec
Argentum vivum vulgi, II. 13. 13.
Principio Mercuriali pro varia subjecti
habitudine varia producuntur mix-
ta, II. 14. 14.
Principia rerum per omnem Mundi
plagam diffunduntur varia forma
larvata, V. 2. 29.
Principium generationis Mineralium
& Metallorum est aqua Mercurialis
sulphurea tamquam materia pro-
pinqua, V. 5. 31.
Purgatio seu laxativum usui therna-
rum interponendum, XVI. 19. 120.

R.

Radii solares & lunares in aëre se
invicem amplectuntur & ens sa-
lino.

X 2

ELENCHUS RERUM.

- lino-balsamicum componunt, Cap. VI. §. 14. Pag. 43.
 Rana in mucilaginem resoluta, VI. 5. 37.
 Ratio aducitur cur quarumvis thermarum examen speciali capite non tradiderim, XI. 8. 82.
 Rebis quid sit, V. 5. 30.
 Restauratores thermarum, VIII. 6. & 8. 50. & 51.
 Robustis quantum potandum? XVII. 9. 123.
 Rubino deest principium Mercuriale ad constitutionem auri. X. 33. 76.
- S.**
- Sal universale sulphureum est, III. 1. 20.
 Sal ex Capite Mortuo terræ nigræ subviridis in aëre solvitur in aquam limpidam quod Oricalcum colore argenteo tingit, X. 29. 73.
 Sal falsum à destillatione aquæ copiosum in fundo vitri invenitur præcipue in thermis Cæsareis, X. 34. 76.
 Sal acidum & Alkali quid sit? XIII. 3. 85.
 Sal falsum ex acido & alcali Diüreticum est, XIV. 14. 99.
 Salia acida & alcalia soluta & commista effervescent, IV. 9. 25.
 Salia alcalia sulphuribus mineralibus amica, III. 1. 20.
 Salia non agunt nisi resoluta, IV. 8. 24.
 Salis falsi differentia, XIII. 5. 85.
 Salis falsi compositio artificialis, XIII. 4. 85.
- Salis falsi necessitas & usus seu utilitas, Cap. XIII. 6. Pag. §. 86.
 Ejus usus medicus, XIII. 7. 8. & 9. 86.
 Salium Concorso tertium emergit, XIV. 6. 97.
 Sanguis in venis infra & supra nescit, I. 2. 1.
 Sapor subtilis non nihil nauseosus ex ochra & nitro mixturam indicat, X. 18. 65.
 Sapor sub dulcis nonnunquam acido sulphuris acidulatur, X. 18. 65.
 Saturata particula effervescentes, item & absentia sulphurearum causa sunt frigoris aquarum medicatarum, IV. 16. 28.
 Scoriam à metallis depauperatam in aëre denuo metallescunt, VI. 7. 38.
 Sexus qualis ad thermas sit aptior? XVI. 6. 114.
 Sex res non naturales quare sic dicantur? XX. 2. 141.
 Symptomata thermalia cura utentibus triplici sunt in Differentia, XIX. 1. 131.
 Solares radii ignei deprehenduntur, VI. 6. 38.
 Solis radii in pulverem fuscum vel purpureum collecti, VI. 5. 37.
 Solis & lunæ in sublunaria potestates, VI. 4. 34.
 Solutio Corporum duplex, XIII. 34. 92.
 Solutiones continui consolitantur, XV. 22. 109.
 Somnolentiæ causa & remedia, XIX. 5. 133. & 134.
 Somnus

ELENCHUS RERUM.

- Somnus & Vigilia alterantim se invicem excipiant, Cap. XX. §. 11. 147.
 Somno promovetur digestio, ibid. Consopiantur graviora animi pathemata & dolores, ibid.
 Spiritus universalis aëreus est Ens quoddam Sulphureo-Mercuriale Nitrosæ indolis, VI. 2. 35.
 Spiritus sulphuris per Campanam præparatus est aëris Soboles, VI. 2. 36.
 Spiritus Vini digestus cum alcalibus rubescit, X. 10. 62.
 Spiritus ascensio promovetur, XV. 11. 104.
 Spirituum vitium, XV. 4. 101.
 Spiritus torpescunt ad Motum provocantur, XV. 12. 105.
 Spiritus nimium mobiles coërcentur, XV. 13. 105.
 Spiritus universalis aëreus nostras ingreditur thermas, X. 29. 74.
 Spiritus universalis est in omnibus rebus, sed specificatus, VI. 14. 42. & 43.
 Spiritus universalis virtutes medicæ, XIII. 49. 96.
 Studium sanitatis quid sit? XX. 4. 142.
 Sulphur aureum probatur esse in thermis nostris, X. 33. 76.
 Sulphuris aurei nostras thermas ingredientis Mirus effectus, X. 31. 75.
 Sulphuris Definitio & Synthesis, XIII. 24. 90.
 Differentia, XIII. 25. 90.
 Sulphuris usus medicus, XIII. 26. 27. & 28. 91.
 Sulphuris anodini virtutes aliis copulati, XIV. 10. 91.
- Sulphuris genesis, Cap. II. §. 15. Pag. 15.
 Sulphur non est causa caloris thermarum, IV. 4. 23.
 Sulphuri auri purissimum est. X. 28. 71.
 Sulphur, etiam purum putrescens gravi odore nares ferit, X. 28. 72.
 Sulphura & oleosa cum aquis mixta albescunt, X. 12. 63.
 Sulphuris flores naturaliter sublimati in scaturigine thermarum inventi, IX. 15. 55.
 Superius est id quod est inferius, VI. 7. 38.
 Symptomata quædam remedia, postulant, alia spontè evanescent, XIX. 3. 132.
- T.**
- Tempus anni balneis accommodatissimum, XVI. 3. 112.
 Terra Alcalina ex destillatione aquæ pluvialis residua sal aëris attrahit, III. 2. 21.
 Terra vitrioli exanimata in aëre regeneratur in vitriolum, VI. 10. 40.
 Terra falsa optimè elixata falsedinem suam à sale Hermetico in aëre fluctuante intensiorem recuperat, II. 22. 18.
 Terra argillacea circa scaturigines reperibilis Crucibulum in fluxu sine læsionis signo penetrat, X. 15. 64.
 Terra Budæ contermina nitrosa esse deprehenditur, X. 16. 65.
 Terra calcinea de natura lapidis calaminaris est, X. 21. 66.
 Terræ Budensis diversitas, X. 8. 61.
 Terra

ELENCHUS RERUM.

- Terra pinguis & argillacea ditissimas profert segetes, Cap. VI. §. 12. Pag. 41.
- Terra argillacea alcali continet, III. 3. 21.
- Terræ nativum frigus non est causa, frigidatis aquarum mineralium, IV. 14. 26.
- Terræ Rubræ in Monte S. Gerhardi inventæ anathomia, X. 13. 63.
- Thermalem curam quod temperamentum facilius sufferat? XVI. 5. 113.
- Thermæ quales potabiles, XVII. 11. 120.
- Thermæ variæ potabiles manuducunt nos ad thermo-potationem nostrarum thermarum, XVII. 3. 121.
- Thermæ potatæ non subvertunt ventriculum sicut alia aqua calida, XVII. 5. 122.
- Thermapotatio non omnibus suadenda, XVII. 17. 125.
- Thermarum usus particularis quadruplici est in Differentia, XVIII. 1. 127.
- Thermis non statim ob quamcunque causam valedicendum, XIX. 2. 132.
- Thermarum usum præscribenti respiciendum ad idiolyncrasiam, XVI. 8. 114.
- Thermæ longè plures Budæ quondam erant. quàm nunc sunt, VIII. 1. 49.
- Thermæ quondam supra Budam, VIII. 2. & 3. 49.
- Thermarum supra & infra Budam Veterum Nomenclatura, VIII. 4. 50.
- Thermæ sub Monte Gerhardi à Regionibus diffitis frequentissimè in opem infirmorum vocatæ, Cap. VIII. §. 8. Pag. 51.
- Thermæ Budenses necessariis ad usum hominis instructæ quinque numerantur, IX. 1. 52.
- Thermæ sub Monte S. Gerhardi delineantur, IX. 3. 4. & 5. 52. & 53.
- Thermæ Civiles describuntur, IX. 6. 7. & 8. 53.
- Thermæ Rascianicæ visuntur, IX. 8. 9. 10. & 11. 54.
- Thermæ Hospitales descriptivè proponuntur, IX. 12. 13. & 14. 54. & 55.
- Thermæ Cæsareæ describuntur, IX. 15. & 16. 55. & 56.
- Thermarum usus præposterus optatum non consequitur effectum, X. 2. 59.
- Tinctura Martialis rubra infusione gallicarum nigrescit, X. 33. 76.
- Tonus partium solidarum naturalis, recuperatur, XV. 20. 108.
- Tophacia Materia ad margines aquæ thermalis ejecta ex pyrita, lapide calcario & ochra constat, X. 20. 66.
- Tephus Saxeus circa thermas nascitur, IX. 16. 56.
- Tritum tempus concoctionis ventricularis in particulari assignare per difficile si non impossibile est, XVI. 15. 116.

V.

- Varii Authorum sensus de Mineralium aquarum generatione, II. 19. 16.
- Refutantur, ibidem.
- Vege-

ELENCHUS RERUM.

- Vegetabilia quænam ad nostram admittantur culinam? Cap. XX. §. 7. Pag. 144.
- Ventus nihil aliud est, quàm aër plus minusvè comotus & agitatus, I. 8. 4. & 5.
- Accipitur in sacris sæpius pro aëre, ibidem.
- Vigilia & somnus modum excedentes, morborum causa, XX. 11. 147.
- Variæ earum cautellæ, ibid.
- Distributionem alimenti promonent, ibidem.
- Vinum quale balneantibus eligendum, XX. 10. 146.
- Virtus calefactiva potentialis usum thermarum internum non interdicat, XVII. 6. 122.
- Viscerum incalescentiæ causa & remedia, Cap. XIX. §. 14. Pag. 139.
- Vitia superficiiei tolluntur, XV. 21. 109.
- Vitrioli Genesis, II. 15. 15.
- Vitriolum seu sal primum mineralium generandi principium est, II. 13. 14.
- Vitriolum imaturum, X. 10. 62.
- Vitriolum Veneris vel Martis ope spiritu sal compositum instar salis tartari in aëre liquefcit, II. 23. 18.
- Vomitus Causa & remedia, XIX. 14. 139.
- Urinatores aquæ pondus non sentiunt, I. 7. 4.

FRANCISUS FERDINANDUS

Faint, mirrored text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is illegible due to fading and bleed-through.

